

KANTTEKENINGEN BIJ EEN ZORGWEEKKENDE RECHTSBEDELING EN SLEUTELLEN AAN EEN STRAFRECHTELIJK BELEID, ALSMEDE HET HIERBIJ HORENDE VERSLAG OVER DE RECHTSBEDELING IN HET RECHTSGEBIED ANTWERPEN-LIMBURG TIJDENS HET KALENDERJAAR 1988

Rede uitgesproken en verslag uitgebracht door de procureur-generaal R. VAN CAMP op de plechtige openingszitting van het Hof van Beroep te Antwerpen op 1 september 1989

Artikel 351 van het Gerechtelijk Wetboek, als gewijzigd bij de wet van 16 juli 1980¹, legt aan de procureur-generaal bij het hof van beroep op, aan te geven hoe binnen het rechtsgebied recht is gesproken en tevens te wijzen op de misbruiken die hij heeft vastgesteld.

Pas sedert 26 januari 1989 door dit Hof plechtig geïnstalleerd², ontveins ik mij niet dat een dergelijke opdracht – al is ze wettelijk – thans niet alleen aanmatigend overkomt, maar bovendien in de gegeven omstandigheden voorzeker nog niet zoals voorgeschreven is uit te voeren. Het zou namelijk kunnen leiden tot al te vlugge, ja zelfs te vluchtige beschouwingen en gevolgtrekkingen, een zo getrouw mogelijk beeld van de Justitie niet dienstig.

Ik moge dan toch aan mijn wettelijke opdracht zo goed mogelijk voldoen door mij, bij de aanvang van dit gerechtelijk jaar 1989-1990, te houden aan mij verstrekte gegevens en gedane vaststellingen, of het nu gaat om pluspunten dan wel om leemten of onvolkomenheden, die reeds aanleiding gaven tot aanpassingen en wijzigingen of tot hervormingen zouden moeten leiden.

I. DE GERECHTELIJKE ACHTERSTAND

Is het nog welvoeglijk op dit oud zeer te alluderen? Op 7 oktober 1978 drukte de toenmalige minister van Justitie op het congres van de advocaten te Kortrijk reeds hierover zijn bezorgdheid uit en kondigde hij maatregelen aan³. Toen en zelfs bij de bespreking van de begroting van Justitie voor 1980 in de Senaat⁴ wist hij nog niet dat een van zijn voornaamste maatregelen, namelijk het ontwerp tot uitbrei-

ding van de bevoegdheid van de politierechtbank, aldaar zou stranden.

Met anderen⁵ blijf ik er nochtans bij dat de toewijzing van de meeste, zo niet alle, verkeerszaken aan de politierechter een ernstige verlichting kan brengen aan de druk die op de hoven van beroep blijft wegen.

Op 2 december 1982 moest een ander minister van Justitie vaststellen dat de gerechtelijke achterstand inderdaad geen nieuw vraagstuk was en dat dit, naar het algemeen oordeel van de rechtspractici en rechtzoekenden, dringend diende te worden verholpen⁶.

Het zal, met het wel en wee hieraan verbonden, leiden tot het procesnoodrecht van de alleenrechtsprekende raadsheer⁷ en het azimuthaal uitbreiden van de bevoegdheid van de alleenrechtsprekende rechter⁸.

Nu komt de minister van Justitie tot het besluit dat de rechterlijke instanties geleidelijk de controle over de toestand hebben verloren⁹ en werd deze, in een op 26 mei 1989 in de Senaat gehouden colloquium, opnieuw geëvalueerd.

Na tientallen colloquia en aanvullende wetgevende maatregelen, diende de procureur-generaal bij het Hof van Cassatie E. Krings aldaar te concluderen dat, zonder een spoedige en drastische oplossing, de ramp¹⁰ zich verder zal blij-

⁵ VANDEPLAS A., «In de ban van de alleensprekende rechter», *R. W.*, 1985-86, 342.

⁶ *Parl. St.*, Senaat, 1982-83, nr. 365/1, ontwerp van wet tot wijziging van het Gerechtelijk Wetboek met betrekking tot de behandeling van vorderingen en inleiding van zaken in hoger beroep.

⁷ VANDEPLAS A. en LAENENS J., «De alleenrechtsprekende raadsheer», *R. W.*, 1985-86, 754.

⁸ VANDEPLAS A., «In de ban van de alleenrechtsprekende rechter», *R. W.*, 1985-86, 339.

⁹ Toelichting bij de begroting van het Ministerie van Justitie 1989, Les Editions Européennes N.V., Deel II – De Werking van de Justitie, A – Achterstand bij het gerecht.

¹⁰ KRINGS E., *Kritische kanttekeningen bij een verjaardag*, B.S., 1987, nr. 3103, blz. 30, nr. 29.

¹ B.S., 26 juli 1980, 8797.

² «Plechtige installatie van de heer Procureur-Generaal R. Van Camp», 26 januari 1989, Hof van Beroep en Arbeidshof te Antwerpen, blz. 6.

³ Toespraak van de heer Minister van Justitie op het congres van de advocaten te Kortrijk op zaterdag 7 oktober 1978; Ministerie van Justitie; Kabinet van de Minister.

⁴ Senaat, *Beknopt verslag*, 1979-80, 19 november 1980, 71.

ven uitbreiden en uiteindelijk niet meer te overzien zal zijn.¹¹

De rechterlijke organisatie «sensu lato» is – zoals professor M. Storme het omschrijft – een overheidsbedrijf in moeilijkheden¹².

Ook U, Mevrouw de Eerste Voorzitter, en ikzelf hebben bij onze installatie een analoge noodkreet geslaakt.¹³

Zelfs het Staatshoofd heeft, in zijn toespraak op de nationale feestdag, hierover zijn bezorgdheid uitgedrukt.

De ziekte is bekend, de diagnose vanuit verschillende invalshoeken gesteld; vraag is evenwel of de middelen om dit overheidsbedrijf in moeilijkheden uit het slop te helpen, uiteindelijk ter beschikking zullen worden gesteld.

Ondertussen blijkt uit het in fine van deze uiteenzetting gegeven overzicht van de rechtsbedeling – waarvan ik U de voorlezing van de statistische gegevens en het cijfermateriaal bespaar – dat, ondanks de al te beperkte personeelsformaties waarover het hof van beroep alhier in al zijn gelederen beschikt, het aantal gewezen arresten met de jaren steeds in aanzienlijke mate is gestegen.

Zulks – het mag wel onderstreept worden – kan enkel worden toegeschreven aan een wel aan de uiterste grenzen reikende inzet. Deze inzet belet helaas niet dat het aantal nog voor het hof te behandelen burgerlijke zaken van 13.522 in 1984 tot 18.539 in 1988 is gestegen.

Berichten van rechtsdag voor einde 1992, ja einde 1993, maken dan ook geen uitzondering meer uit.

Kan men het in dergelijke omstandigheden nog hebben over een «redelijke termijn» en begint het – zoals professor M. Storme het uitdrukt – niet te lijken op een gekwalificeerde vorm van rechtswegering¹⁴, waartegen de rechterlijke macht en de rechtsonderhorige vooralsnog niet anders vermag dan zijn nood te klagen.

Tenzij ook bij de rechtsonderhorige de evolutie van het rechtsbewustzijn en de betere kennis van zijn eigen rechten, ons terug brengt naar hetgeen Hendrik II in zijn ordonnantie van 1551 reeds vaststelde «que nos sujets font si grande coutume et habitude de plaider, qu'universellement ils se détruisent; de manière que c'est une maladie qui a pris si grand cours par tous les endroits de notre royaume».¹⁵ En wat met de strafzaken?

Bij mijn installatie, Mijnheer de Stafhouder van de Orde van Advocaten te Antwerpen, stelde U mij terecht een aantal vragen en verzocht U mij – hoe moeilijk het ook mocht zijn – hiervoor denkuren vrij te maken, daar we bestendig moeten denken aan wat wij doen om de kwaliteit van ons werk te verbeteren¹⁶.

¹¹ KRINGS E., «Uiteenzetting over de gerechtelijke achterstand», Colloquium Senaat 26 mei 1989, blz. 71.

¹² STORME M., «De achterstand bij de Rechtsbedeling», Colloquium Senaat 26 mei 1989, blz. 4.

¹³ «Plechtige installatie van mevrouw de Eerste Voorzitter A. de Man», 19 oktober 1988, Hof van Beroep te Antwerpen; «Plechtige installatie van de heer Procureur-Generaal R. Van Camp», o.c.

¹⁴ STORME M., «De achterstand bij de rechtsbedeling», Colloquium Senaat 26 mei 1989, blz. 8.

¹⁵ PEYREFITTE A., *Les chevaux du lac Ladoga*, Plon., 1981, blz. 11.

¹⁶ «Plechtige installatie van de heer Procureur-Generaal R. Van Camp», 26 januari 1989, Hof van Beroep en Arbeidshof te Antwerpen, blz. 14.

De door U gestelde vragen zullen nog heel wat denktijd vergen en dan nog is het niet evident dat een pasklare oplossing in het verschiet kan worden gesteld.

Wat denkt inderdaad de burger van ons, wanneer misdrijven ingevolge verjaring niet meer bestraft kunnen worden? Voor mijn ambtsgebied lagen er in 1988 1095 zaken op het parket-generaal waarvoor geen rechtsdag was vastgesteld¹⁷. Het gevaar voor verjaring van de strafvordering was dan niet enkel denkbeeldig, het leidde sedert mijn ambtsaanvaarding tot de onthutsende vaststelling dat in 1988 door het hof 75 arresten werden uitgesproken om de verjaring van de strafvordering vast te stellen en het aantal dergelijke arresten voor 1989 op 18 mei reeds 52 bedroeg.

Het ging nochtans om zeer ernstige witteboordcriminaliteit, meerdere geweldsdelicten, diefstallen, zelfs misdrijven tegen de wetgeving inzake verdovende middelen en acht gevallen van verkeerszaken gepaard gaande met dronken sturen of vluchtmisdrijf.

Uiteraard behoort de verjaring van de strafvordering tot het arsenaal van onze rechtsmiddelen en heeft het na verloop van een zekere tijd geen sociaal nut meer te vervolgen. Maar het hoeft evenmin een betoog dat voor het openbaar ministerie, belast met de berechting van de strafvordering, het een absolute ambtsverplichting is de verjaring ervan met alle middelen rechtens te bestrijden.

«Le scandale naît surtout du spectacle de la justice pénale... C'est elle dont la marche incertaine ou biaisée, crée le scandale de l'inégalité», schreef eens een Frans minister van Justitie, onder de titel «La balance inégale»¹⁸. Of en hoe deze al te talrijke verjaringen in bovendien uitermate ernstige zaken die onze maatschappelijke orde verstoren, kunnen worden vermeden maakt dan ook voor mijn ambt een prioriteit uit.

En bij dit onderzoek, Mevrouw de Eerste Voorzitter, denk ik geenszins aan een toepassing van artikel 111 van het Gerechtelijk Wetboek, dat mij de mogelijkheid biedt U te vorderen aan een of meer burgerlijke kamers opdracht te geven om de vijftien dagen, buiten de gewone zittingen in burgerlijke zaken, een bijkomende zitting te houden voor het be-rechten van correctionele zaken.

Zulks veronderstelt immers, zoals de procureur-generaal E. Krings het in het reeds aangehaalde colloquium in de Senaat vaststelde, dat er op burgerlijk gebied geen achterstand bestaat... wetshalve een toepassing van die wetsbepaling thans volstrekt uitgesloten lijkt¹⁹.

Wel durf ik de hoop te koesteren dat de 11e correctionele kamer tijdens het gerechtelijk jaar 1989-1990 heel wat meer correctionele dossiers zal kunnen behandelen dan thans het geval is, als eenmaal de achterstal, wat de verzetten tegen de beschikkingen van de raadkamer strekkende tot niet-vervolg-ing betreft, ingelopen is.

Ook kunnen de in het vademecum van de Orde van Advocaten te Antwerpen opgenomen suggesties²⁰, die geen in-

¹⁷ KRINGS, E., «Uiteenzetting over de gerechtelijke achterstand», Colloquium Senaat 26 mei 1989, blz. 28.

¹⁸ PEYREFITTE A., *Les chevaux du lac Ladoga*, Plon., 1981, blz. 35.

¹⁹ KRINGS, E., «Uiteenzetting over de gerechtelijke achterstand», Colloquium Senaat 26 mei 1989, blz. 28.

²⁰ Vademecum van de Orde der Advocaten te Antwerpen; bijlage 11, juni 1989 en 11/9, 8 juni 1989.

grijpen *de lege ferenda* vergen, zo zij in concrete richtlijnen kunnen worden omgezet, wellicht heel wat bijdragen tot het verhelpen van de achterstand in gerechtszaken.

Graaf zullen Mevrouw de Eerste Voorzitter en ikzelf deze suggesties verder met de stafhouders van de Orde van Advocaten van het rechtsgebied Antwerpen-Limburg bespreken.

II. BERECHTING BINNEN EEN REDELIJKE TERMIJN

«Le temps n'est plus ou l'on pouvait encore écrire... qu'en Belgique la Convention européenne des droits de l'homme est un texte de droit positif ignoré par les juristes»²¹. Dit werd niet geschreven naar aanleiding van het arrest van 25 mei 1989 van het hof alhier, kamer van inbeschuldigingstelling, dat de onmiddellijke invrijheidstelling beval van een wegens moord naar het hof van assisen verwezen beschuldigde²². Het citaat dagtekent reeds van 1968.

Thans kan men het wel zo stellen dat bij behandeling van strafzaken, inclusief en zelfs bij voorrang voor de onderzoeksgerechten, steeds meer de niet-naleving van artikel 5.3 van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens wordt ingeroepen.

Een groot thema trouwens in rechtspraak en rechtsleer²³, zodat het nog recent het voorwerp was van de rede uitgesproken op de plechtige openingszitting van het Hof van Beroep te Gent op 1 september 1988²⁴.

Vandaag volgt hiervan dan ook geen tweede uitgave en evenmin een bespreking van voormeld arrest van ons hof van beroep. Te meer daar de zaak nog ten gronde moet beslecht worden en bovendien naar rechtspraak en rechtsleer²⁵ overeenkomstig voormeld artikel 5.3 van het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens, ieder geding toch in concreto afzonderlijk moet worden behandeld.

Wel bekommert het mij dat, bij al het vele wat wordt gezegd en geschreven over langdurige processen, het voor het openbaar ministerie, ondanks zekere aanwijzingen in de rechtspraak, de basisvraag blijft wat nu juist eveneens «in concreto» dan wel de duur of de redelijke termijn is van een normale, niet al te lang lopende procesgang.

²¹ VELU, J. en MASSON, J.P., «L'application et l'interprétation de la Convention européenne des droits de l'homme dans la jurisprudence belge», *J.T.*, 1968, 696.

²² Hof Antwerpen, kamer van inbeschuldigingstelling, 25 mei 1989, *R.W.*, 1989-90, 236.

²³ O.a. Cass., 4 oktober 1979, *J.T.*, 17 mei 1980, 339; Cass., 15 april 1981, *R.D.P.*, 1981, 797 (met conclusie advocaat-generaal J. VELU); Cass., 9 januari 1985, *J.T.*, 1985, 412; Cass., 20 maart 1985, *J.T.*, 1985, 410; Cass., 12 juni 1985, *R.D.P.*, 1986, 129; Cass., 24 juli 1986, *Arr. Cass.*, 1985-86, 1510; Cass., 10 juni 1987, *R.D.P.*, 1987, 984; Cass., 22 maart 1988, *J.T.*, 7 januari 1989, 5; Cass., 7 september 1988, *R.W.*, 1988-89, 1056, met noot VANDEPLAS, A., «Voorlopige hechtenis en hof van assisen»; MOTTET, A., «Les délais en matière d'arrestation et de détention préventive au regard de l'article 5 de la Convention européenne des droits de l'homme», *R. Sc. Crim. Dr. P. Comp.*, 1989, 27 tot 44.

²⁴ DECLERCQ L., «De redelijke termijn of de onredelijke vertraging in strafzaken: artikel 6, lid 1, van het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens», *R.W.*, 1988-89, 377 tot 391.

²⁵ Cf. noten 23 en 24.

Het thema van de redelijke termijn is immers langzamerhand technisch buitengewoon complex geworden en het waaiert uit naar vele kanten²⁶.

Vraag is dan ook of een van de middelen waarover de procureur-generaal beschikt om de afhandeling van het gerechtelijk onderzoek binnen een redelijke termijn te zien gebeuren, niet gelegen kan zijn in het «soms» weer toepassen van het praktisch in onbruik²⁷ geraakte artikel 26 van de wet van 20 april 1874 op de voorlopige hechtenis in zaken waarover de raadkamer geen uitspraak gedaan heeft binnen zes maanden te rekenen van de eerste vordering.

Zulks zou dan in het belang van de redelijke termijn de kamer van inbeschuldigingstelling de mogelijkheid bieden de haar bij artikel 235 van het Wetboek van Strafvordering verleende bevoegdheden uit te oefenen.

Het zij trouwens opgemerkt dat ook zonder toepassing van voormeld artikel 26, het hof, kamer van inbeschuldigingstelling, naar aanleiding van de hogere beroepen inzake de voorlopige hechtenis, ambtshalve de in artikel 235 van het Wetboek van Strafvordering bepaalde bevoegdheden kan uitoefenen en misschien, naarmate de rechtspraak met betrekking tot artikel 5.3 van het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens evolueert, zal moeten uitoefenen telkens als zij een, naar haar oordeel, niet verantwoorde vertraging in het onderzoek vaststelt²⁸. Vraag met betrekking tot artikel 26 van de wet van 20 april 1874 op de voorlopige hechtenis is evenwel of een toepassing ervan dan opnieuw geen bijkomende achterstand in de hand zal werken, zoals de minister van Justitie het poneerde in antwoord op een op 22 november 1982 door een volksvertegenwoordiger gestelde vraag²⁹.

Hiertegen wordt dan weer aangevoerd dat zulks wel een argument kan zijn voor de afschaffing van voormeld artikel, maar geen argument voor de niet-toepassing ervan, al is het niet op straffe van nietigheid voorgeschreven³⁰.

Vasthouden of niet wordt in het geheel van deze context, en met de ernst waarmee een vrijheidsberoving gehanteerd moet worden, in elk geval voor het openbaar ministerie een aanhoudend probleem³¹.

Maar is in niet mindere mate de duur van de strafvervolgelingen ook niet afhankelijk van middelen die uitsluitend door de wetgever kunnen worden verschaft, met name de uitbouw van een magistratenkorps dat over een voldoende moderne uitrusting beschikt om de werkmethodes aan te

²⁶ SWART, A.H.J., «Rechten van de Mens in de strafrechtsspleging», *Delikt en Delinkwent*, 1989, 560.

²⁷ Zie evenwel Hof Brussel, kamer van inbeschuldigingstelling, 27 februari 1979 en 13 maart 1979 (niet gepubliceerd).

²⁸ DECLERCQ, R., *Strafvordering*, I, K.U.L., 8e druk, 1987, blz. 208; D'HAENENS, J., *Belgisch strafprocesrecht*, Story-Scientia, 2e druk, 1985, blz. 194-195; FRANCHIMONT, H., JACOBS, A. en MASSET, A., *Manuel de procédure pénale*, Coll. Sc. Fac. Droit Liège, Ed. Jeune Barreau Liège, 1989, blz. 380 tot 390.

²⁹ Vraag nr. 24 van de heer Van den Bossche van 22 november 1982, *Vr. en Antw.*, Kamer, 1982-83, 28 juni 1983, 2893.

³⁰ Cass., 7 februari 1887, *Pas.*, 1887, I, 104; Cass., 28 april 1902, *Pas.*, 1902, I, 213; Cass., 5 mei 1913, I, 216, met noot Terlinden; Cass., 25 november 1986, *Pas.*, 1987, I, 378; DUPONT, L., «Toezicht over langdurige gerechtelijke onderzoeken», *Panopticon*, 1983, 341.

³¹ VAN DER LAAR, J., «Vasthouden een aanhoudend probleem», *Delikt en Delinkwent*, 1982, 400.

passen, alsmede het in het leven roepen van rechtsplegingen van dien aard dat de rechtsbedeling wordt versneld ³².

III. GELIJKE WAPENS

Artikel 5.4 van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens bepaalt dat «een ieder, die door arrestatie of gevangenhouding van zijn vrijheid is beroofd, het recht heeft voorziening te vragen bij de rechter opdat deze op korte termijn beslist over de wettigheid van zijn gevangenhouding en zijn invrijheidstelling beveelt, indien de gevangenhouding onrechtmatig is».

Tot vrij recent werd ons, zowel in de rechtspraak van het Hof van Cassatie als in de rechtsleer, voorgehouden dat artikel 4 van de wet van 20 april 1874 op de voorlopige hechtenissen geen ruimte bood voor inzage van het dossier door de raadsman van de verdachte.

Zulks was niet strijdig met de rechten van de verdediging en met voormeld artikel van het Europees Verdrag van de rechten van de mens ³³.

Door het arrest Lamy van 30 maart 1989 van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens ³⁴ werd bij teleologische interpretatie ³⁵ met betrekking tot de voorlopige hechtenissen de waarborg van het contradictoir en billijk proces overgeheveld van artikel 6 naar artikel 5 van voormeld verdrag.

Het arrest Robert van 10 mei 1989 van het Hof van Cassatie ³⁶ bevestigde de beginselen vervat in het arrest van 30 maart 1989 van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. Ondertussen wordt dit recht tot inzage van het dossier vóór de eerste verschijning voor de raadkamer binnen vijf dagen na de ondervraging door de onderzoeksrechter, in wetsontwerpen door de minister van Justitie bij de Senaat ingediend ³⁷ alsmede in wetsvoorstellen ³⁸, zij het onder varianten, geregeld.

Maar hoe de wetgever zich ook moge haasten, het zal toch nog wel een tijd duren alvorens een nieuwe wettelijke bepaling of wettelijke bepalingen ter zake van kracht worden.

³² LECLERCQ, J., «Variations sur le thème pénalisation – dépenalisation», rede uitgesproken op de plechtige openingszitting van het Hof van Beroep te Bergen op 1 september 1978, blz. 26, en DECLERCQ, L., o.c., *R.W.*, 1988-89, 391.

³³ DECLERCQ, R., *Strafvordering*, I, K.U.L., 8e druk, 1987, blz. 244-245; D'HAENENS, J., *Belgisch strafprocesrecht*, Story-Scientia, 2e druk, 1985, blz. 393, nr. 490; FRANCHIMONT, M., JACOBS, M. en MASSET, A., *Manuel de procédure pénale*, Coll. Sc. Fac. Droit Liège, Ed. Jeune Barreau Liège, 1989, blz. 432 (en in voetnoot geciteerde rechtspraak).

³⁴ Arrest van 30 maart 1989 (16/1987/139/193) Europees Hof voor de Rechten van de Mens.

³⁵ ERGEC, RUSEN, «De la communication du dossier de l'instruction à la doctrine de la chose interprétée», *J.T.*, 1989, 397-398.

³⁶ Cass., 10 mei 1989, *J.T.*, 1989, 330.

³⁷ *Parl. St., Senaat*, 1988-89, 658/1, ontwerp van wet betreffende de voorlopige hechtenissen; *Parl. St., Senaat*, 1988-89, 683/1, ontwerp van wet tot wijziging van de wet van 20 april 1874 betreffende de voorlopige hechtenissen.

³⁸ *Parl. St., Senaat*, 1988-89, 693/1, voorstel van wet tot wijziging van de wet van 20 april 1874 betreffende de voorlopige hechtenissen (senator Erdman); *Parl. St., Kamer*, 1988-89, 799/1, wetsvoorstel tot wijziging van de wet van 20 april 1874 op de voorlopige hechtenissen, met betrekking tot het recht van inzage van het dossier van onderzoek (volksvertegenwoordiger Mottard).

Aangezien de norm, bepaald door het Europees Verdrag van de rechten van de mens, voorrang heeft op het interne recht ³⁹ was het, in afwachting van de nieuwe wettelijke bepalingen, geboden, binnen de perken van het arrest Lamy van 30 maart 1989, onmiddellijk schikkingen te treffen.

Aldus kregen de procureurs des Konings van mijn ambtsgebied op 11 mei 1989 opdracht gedurende 24 uren vóór de verschijning voor de raadkamer, het dossier in de staat waarin het zich op dat ogenblik bevindt, ter inzage van de raadsman van de verdachte ter beschikking te stellen.

Zo de raadsman van de verdachte voordien reeds bekend was, zal deze bovendien worden ingelicht van de datum waarop zijn cliënt voor de raadkamer dient te verschijnen, zoals het gebeurt wanneer toepassing gemaakt wordt van artikel 5 van de wet op de voorlopige hechtenissen.

Wat het hof van beroep, kamer van inbeschuldigingstelling betreft, wordt, in geval van hoger beroep tegen een beschikking van de raadkamer inzake de voorlopige hechtenissen met toepassing van artikel 4, op dezelfde manier gehandeld als in geval van hoger beroep na beschikking van de raadkamer met toepassing van artikel 5 van deze wet.

Ik meende dat het vandaag wel een goede gelegenheid was om zowel het hof als de leden van de balie ervan uitdrukkelijk in kennis te stellen, hoe mijn ambt met deze onderzichten ernaar gestreefd heeft de eerbiediging van het recht van verdediging in overeenstemming te brengen met de eisen voor de goede werking van het gerecht.

Gezien de korte tijdsspanne sedert het van kracht worden van deze onderrichtingen, is het uiteraard nog niet mogelijk een evaluatie op te maken zowel wat betreft het aantal inzagen door de advocaten, als met betrekking tot een gebeurlijke weerslag op de hogere beroepen tegen de beschikkingen door de raadkamer met betrekking tot artikel 4 van de wet op de voorlopige hechtenissen verleend.

IV. SLEUTELN AAN EEN STRAFRECHTELIJK BELEID

Dat in vele gelederen van onze maatschappij – als het ware parallel met een dreigend afnemen van het normbesef en van de sociale controle – thans veel aandacht wordt besteed aan het strafrechtelijk of – naar gelang van de invalshoek – ontbreken van een strafrechtelijk beleid, is bijna een gemeenplaats.

Een groeiende verontrusting onder de bevolking over een in verschillende vormen toenemende criminaliteit en de hiermee gepaard gaande vermindering van het vertrouwen van de burger in de overheid in haar functie van beschermer van persoonlijke en collectieve belangen, is hieraan voorzeker niet vreemd ⁴⁰.

Het voeren van een strafrechtelijk handhavingsbeleid wordt dan ook, voor allen die hierbij betrokken zijn, zeker geen probleemloze aangelegenheid.

³⁹ Cass., 10 mei 1989, *J.T.*, 1989, 330; ERGEC, RUSEN, «De la communication du dossier de l'instruction à la doctrine de la chose interprétée», *J.T.*, 1989, 397-398.

⁴⁰ «Samenleving en Criminaliteit – Een beleidsplan voor de komende jaren», Nederlands Ministerie van Justitie, 22 april 1985, IV.

Hoe én "crime control" bewerkstelligen én tevens *snel* een "due process" garanderen?⁴¹

De rechtstaat is immers meer dan een samenstel van juridische waarborgen tegenover de overheid: hij houdt ook de verplichting in te verzekeren dat, in het verkeer van overheid en burgers en van burgers onderling, het recht tot gelding komt en, zo nodig, effectief wordt gehandhaafd⁴². Voorwerp van dit vierde en laatste punt van mijn overwegingen is evenwel niet uit te weiden over samenleving en criminaliteit, rechtshandhaving of peilen naar een globaal en toekomstgericht strafrechtelijk beleid.

Wel, zoals ik het bij mijn installatie⁴³ reeds aanstipte, de zorg voor een gestadig aan te passen en te voeren strafrechtelijk beleid met betrekking tot zowel de steeds voortschrijdende meest voorkomende als georganiseerde criminaliteit in het rechtsgebied Antwerpen-Limburg.

Hierbij houd ik het trouwens bij enkele beschouwingen die niet alleen de politieke diensten, het openbaar ministerie en de onderzoeksrechter, maar ook de correctionele rechter aanbelangen, zodat deze passus meteen ook kan worden omschreven als behorend tot de wijze waarop in het rechtsgebied recht wordt gesproken.

Inderdaad, niet alleen het openbaar ministerie in overleg met onderzoeksrechter, politieke diensten en eventueel de bestuurlijke overheid bepaalt het vervolgingsbeleid, maar ook de rechter.

Anders wordt de correctionele rechter, zoals sommigen het beweren: «plus un juge du tarif, que d'autre chose»⁴⁴. Indien het rechterlijk beleid zich in de eerste plaats slechts binnen de grenzen van het in hoofdzaak door het openbaar ministerie gevoerde vervolgingsbeleid kan ontwikkelen – de rechter moet tenslotte afwachten wie en wat hij voor zich krijgt – is het ook zo, of zou het aldus horen, dat eveneens de rechter in belangrijke mate tot het vervolgingsbeleid heeft bij te dragen.

De correctionele rechter kan hiertoe door zijn beslissingen een belangrijke rol spelen enerzijds over wat strafbaar is en wat ongestraft blijft en anderzijds door de strafmaat. De rechter bepaalt aldus niet alleen het kader waarin de strafwet wordt toegepast, maar kan hierdoor tevens het beleid van het openbaar ministerie steunen, beïnvloeden of zelfs ombuigen⁴⁵.

Zo hebben de politiediensten trouwens ook invloed op het arbeidsveld van het openbaar ministerie, daar het vervolgingsbeleid zich ook slechts binnen de grenzen van het opsporingsbeleid kan ontwikkelen⁴⁶.

Strafrechtelijk beleid veronderstelt ook dat de correctionele rechter over voldoende informatie beschikt over de aard, de omvang en de ophelderingsgraad van de criminaliteit die hem ter beoordeling wordt voorgelegd. Zonder deze achtergrond loopt hij het risico van een van de werkelijkheid vervreemd strafrecht te hanteren.

Ten slotte vergt dit strafrechtelijk beleid dat nauwlettend gewaakt wordt voor het zonder mankeren uitvoeren van de vonnissen en arresten. Anders wordt niet alleen afbreuk gedaan aan het gezag van de rechterlijke beslissing, maar komt ook de geloofwaardigheid van de rechtshandhaving ernstig in het gedrang⁴⁷.

En dient het een behoorlijke rechtshandhaving wanneer het openbaar ministerie, zij het door de groeiende werklust en het ontbreken van een eigentijdse infrastructuur, het ruim gebied van de opsporing soms nogal zelfstandig aan de opsporingsambtenaren overlaat, of wanneer leden van het openbaar ministerie of onderzoeksrechters politieke taken zelf zouden willen opknappen⁴⁸?

Opsporings- en gerechtelijke onderzoeken kunnen slechts optimaal verlopen zo er gewaakt wordt voor een degelijke afstemming van de opsporings- en gerechtelijke activiteiten van de politieke diensten op het openbaar ministerie en de onderzoeksrechter.

Maar evenzeer zijn heel wat onbegrip en frustraties bij de politiediensten te vermijden, zo deze vanwege het openbaar ministerie wat meer achtergrondinformatie zouden krijgen met betrekking tot het soms weinig of niet vervolgen van door hen vastgestelde strafrechtelijke feiten en de door de correctionele rechter gehanteerde straftoemeting⁴⁹.

Genoeg stof derhalve voor verdere besprekingen met de procureurs des Konings, de politiediensten en de bestuurlijke overheden van dit ressort.

Zonder hierop te anticiperen, meen ik toch, met anderen, reeds te mogen stellen dat afstemming tussen het opsporings- en het vervolgingsbeleid bij een steeds groeiende criminaliteit meer dan ooit geboden is, zoals het rechterlijk optreden, niet alleen wat de straftoemeting maar ook wat de uitvoering van de strafsancie betreft, aan de noden van samenleving en criminaliteit moet voldoen⁵⁰.

«... a la Justice les raisons de ne pas douter d'elle-même» verklaarde een minister van Justitie, maar hij voegde er onmiddellijk aan toe: «mais aussi de ne plus faire douter les autres»⁵¹.

Mevrouw de Eerste Voorzitter, aan het einde van deze rede en meteen verslag, stel ik vast dat ik U bij het opmaken

⁴¹ "Rechtshandhaving", Rapporten aan de Nederlandse Regering, nr. 35. Wetenschappelijke raad voor het Regeringsbeleid, juni 1988, blz. 21.

⁴² «Rechtshandhaving», Rapporten aan de Nederlandse Regering, nr. 35, Wetenschappelijke raad voor het Regeringsbeleid, juni 1988, blz. 19.

⁴³ «Plechtige installatie van de heer Procureur-Generaal R. Van Camp», 26 januari 1989, Hof van Beroep en Arbeidshof te Antwerpen, blz. 20.

⁴⁴ JEAN-PAUL JEAN, *A vous de juger*, Barrault, 1988, blz. 87.

⁴⁵ DE NAUW, A., «Schets van de structurele context van de vervolgingsbeslissing», *R.W.*, 1976-77, 1281.

⁴⁶ DE NAUW, A., «Schets van de structurele context van de vervolgingsbeslissing», *R.W.*, 1976-77, 1300.

⁴⁷ «Samenleving en Criminaliteit – Een beleidsplan voor de komende jaren», Nederlands Ministerie van Justitie, 22 april 1985, blz. 5.

⁴⁸ DE NAUW, A., «Enkele lessen trekken uit de strafprocessuele praktijk en kijken naar de toekomst», *Panopticon*, 1983, 229.

⁴⁹ DE NAUW, A., «Enkele lessen trekken uit de strafprocessuele praktijk en kijken naar de toekomst», *Panopticon*, 1983, 229.

⁵⁰ «Rechtshandhaving», Rapporten aan de Nederlandse Regering, nr. 35, Nederlandse Raad voor het Regeringsbeleid, juni 1988, blz. 192; DE NAUW, A., «Enkele lessen trekken uit de strafprocessuele praktijk en kijken naar de toekomst», *Panopticon*, 1983, 228-230; DE RIDDER, W., «De politiefunctie doorgelicht», *Panopticon*, 1987, 210-211.

⁵¹ ARPAILLANGE, P., *La simple justice*, Julliard, 1980, blz. 15.

van de agenda van deze plechtige openingszitting heb misleid.

Het was – U zal mij wel willen geloven – niet «met voorbedachten rade» dat ik de op de agenda voorziene titel omhoog naar: «Kanttekeningen bij een zorgwekkende rechtsbedeling en sleutelen aan een strafrechtelijk beleid en het hierbij horende verslag over de wijze waarop in het rechtsgebied recht is gesproken».

V. CIJFER- EN FEITELIJKE GEGEVENS OVER DE RECHTSBEDELING IN HET RECHTSGEBIED ANTWERPEN-LIMBURG TIJDENS HET KALENDERJAAR 1988

Hof van Beroep Antwerpen

Algemene statistiek over de jaren 1975-1988

GERECHTELIJK ARRONDISSEMENT ANTWERPEN

A. Parket van de procureur des Konings en de correctionele kamers

In 1988 werden 130.396 nieuwe zaken genoteerd, wat betekent dat de stijgende tendens van de laatste jaren zich voortzet.

Bij de afdeling politiezaken werden 286.627 zaken ingeleid tegenover 265.595 in 1987.

Terwijl er in 1986 minder correctionele vonnissen uitgesproken werden dan de vorige jaren ondanks de inwerkingtreding van de wet van 25 juli 1985, waardoor er vanaf 1 maart 1986 wekelijks twee correctionele zittingen meer werden gehouden en er ook in 1987 een verdere terugval vast te stellen viel, is er in 1988 opnieuw een status quo te constateren met betrekking tot het aantal correctionele vonnissen.

Tabel A.

	1984	1985	1986	1987	1988
Aantal ingeleide zaken afkomstig van de rechtbank van eerste aanleg	2.453	2.767	2.848	3.193	3.228
Aantal ingeleide zaken afkomstig van de rechtbank van koophandel	1.048	1.098	1.068	1.162	1.282
Aantal arresten in zaken afkomstig van de rechtbank van eerste aanleg	1.774	1.885	2.184	2.244	2.199
Aantal arresten in zaken afkomstig van de rechtbank van koophandel	775	909	783	806	781
Aantal arresten in fiscale zaken	145	123	133	158	172
Aantal nog te behandelen zaken - burgerlijk	13.522	14.605	15.692	17.009	18.539
Aantal nog te behandelen zaken - fiscaal	832	906	1.027	1.153	1.258

Tabel B

	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
Aantal arresten														
Correctionele kamers	1.329	1.469	1.541	1.474	1.547	1.595	1.555	1.487	1.458	1.584	2.107	1.857	2.071	2.169
K.I. + eerherstel	1.033	1.304	1.392	1.391	1.344	1.467	1.670	1.825	1.937	1.940	2.002	2.133	1.854	1.997
Jeugdkamer	16	11	20	37	32	43	62	70	50	66	57	47	62	76
Totalen	2.378	2.784	2.953	2.902	2.923	3.105	3.287	3.382	3.445	3.590	4.166	4.037	3.987	4.242
Burgerlijke kamers + fiscaal	1.234	1.853	1.777	1.843	2.093	2.250	2.361	2.715	2.540	3.048	3.136	3.353	3.404	3.357
Jeugdkamer	14	31	36	43	27	30	29	37	35	50	45	56	106	93
Totalen	1.248	1.884	1.813	1.886	2.125	2.280	2.386	2.752	2.575	3.098	3.181	3.409	3.510	3.450
Aantal inleidingen														
Inschr. alg. rol	1.546	1.652	2.014	2.157	2.399	2.581	2.702	3.031	3.009	2.902	3.264	3.222	3.701	3.918
Inschr. korte gedingen	302	335	298	363	360	406	494	504	570	612	610	706	670	622
Inschr. eenzijd. verz.	18	38	50	55	39	45	57	57	26	68	67	94	154	130
Inschr. fiscaal	87	124	121	114	124	161	200	216	191	176	192	254	285	277
Totalen	1.953	2.149	2.483	2.689	2.922	3.193	3.453	3.808	3.825	3.758	4.133	4.276	4.810	4.947
Aantal inschr. in staat van beroep (correct.)	1.593	1.523	1.497	1.494	1.482	1.599	1.601	1.711	1.923	1.699	1.700	1.692	1.883	1.868
Burg. rechtsbijstand	—	10	7	16	6	3	12	15	12	16	14	21	15	15
Burg. rechtsbijstand in beroep	—	4	1	1	—	—	—	2	—	3	4	3	3	12

In $\pm 16,35\%$ van de gevonniste zaken werd hoger beroep ingesteld wat een status quo betekent in vergelijking met de vorige jaren. Het aantal beroepen tegen vonnissen van de politierechtbank verminderde met $5,32\%$.

	1987	1988
- Aantal correctionele vonnissen	6.661	6.719
- Vonnissen ingevolge hoger beroep tegen vonnissen van de politierechtbank	1.051	1.073
- Gedagvaarde beklaagden	12.132	11.966
- Opgeroepen getuigen en beklaagden	15.132	14.562

Er werden aan de onderzoeksrechter 3.881 zaken overgezonden, waarvan 2.094 voor verslag.

Ingevolge beroep tegen de beschikkingen van de raadkamer werden er aan het hof van beroep 785 dossiers in staat van beroep overgezonden. Ondanks de blijvende inzet van de magistraten belast met de correctionele zittingen is de voorraad aan vast te stellen zaken aan het einde van het kalenderjaar 1988 toegenomen tot 808, wat grotendeels te wijten is aan het toegenomen aantal verkeerszaken.

Het aantal minnelijke schikkingen voorgesteld in correctionele zaken vermeerderde. Er werden 2.169 zaken afgesloten met minnelijke schikking in 1988 tegenover 2.074 in 1987. De ontvangsten bedroegen 4.981.074 fr. in 1988 tegenover 5.577.700 fr. in 1987. Bij de afdeling politiezaken is eveneens een gevoelige stijging waar te nemen: 96.999 minnelijke schikkingen getroffen in 1988 tegenover 83.923 in 1987, wat tevens betekent een bedrag van 203.019.488 fr. in 1988 tegenover 100.759.100 fr. in 1987.

Wat de administratieve taken van het parket betreft, is er een stijging waar te nemen inzake eerherstellen, faillissementen en naturalisaties.

	1987	1988
- Eerherstellen	455	456
- Genadeverzoeken	357	246
- Faillissementen	459	486
- Naturalisaties	496	536

B. Rechtbank van Eerste Aanleg te Antwerpen – Burgerlijke kamers

In 1988 waren er 24 burgerlijke kamers en 3 burgerlijke biskamers (deze laatste houden slechts om de veertien dagen zitting), waardoor er $33\frac{1}{2}$ burgerlijke zittingen per week zijn.

In kort geding werd 4 keer per week zitting gehouden.

Per week werden er 8 getuigenverhoren gehouden.

Er zijn 10 correctionele kamers, die 17 keer per week zitting houden.

De raadkamer houdt 4 keer per week zitting.

Uit de peilingsformulieren en uit de vergelijking met de cijfers van 1987 en vroeger kunnen de volgende gegevens afgeleid worden in verband met de werking van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Antwerpen:

Burgerlijk

Nieuwe zaken	1987	1988
- op de algemene rol	9.174 (+ 2,74%)	9.044 (-1,41%)
- op rol der verzoekschriften	6.740 (+ 5,23%)	7.044 (+ 4,51%)
- op rol der korte gedingen	2.556 (+ 8,44%)	2.456 (-3,91%)
- op rol van de arrondissementsrechtbank	68 (-2,85%)	53 (-22,05%)

Er deden zich geen spectaculaire wijzigingen voor wat betreft de inleiding van nieuwe burgerlijke zaken in vergelijking met 1987.

Vaststellingen voor pleitdatum

De vaststelling van de rechtsdag voor de eerste zes kamers, die de staat van personen behandelen, gebeurt op veertien dagen tot drie maanden, terwijl de vaststellingen voor de andere pleitkamers gebeurt op drie maanden wat betreft twee kamers, op drie tot vijf maanden voor vijftien kamers en ten slotte op negen à twaalf maanden telkens voor één kamer. In deze termijnen zijn de vakantiemaanden juli en augustus inbegrepen.

De *stijgende lijn* van het aantal burgerlijke zaken die ingeleid worden, is blijkbaar thans tot staan gebracht.

Op tien jaar tijd is er een stijging van het aantal nieuwe zaken van de algemene rol met bijna 50% (vergelijk 1977: 6.252 zaken – 1987: 9.174 zaken), wat eveneens het geval is voor de verzoekschriften (vergelijk: 1977: 4.546 zaken – 1987: 6.740 zaken); in 1988 is het aantal nieuwe zaken op de algemene rol en op de rol der korte gedingen licht gedaald, respectievelijk 9.044 en 2.456.

Op 31 december 1988 waren er 36.419 zaken hangend voor de burgerlijke kamers tegenover 35.194 op 31 december 1987, wat een *vermeerdering van 3% betekent*.

De vermeerdering van zaken die aanhangig zijn voor de burgerlijke kamers, beliep in 1984 en 1985 telkens nog 10%, in 1986 beliep ze nog 8% en in 1987 verminderde dit dan tot 6%. Tijdens het voorbije jaar bleef de aangroei beperkt tot 3%.

In feite zou ongetwijfeld een groot gedeelte van die «hangende zaken» van de rol kunnen worden afgevoerd omdat partijen intussen tot een akkoord zijn gekomen of om een andere reden de procedure gestopt is.

Het blijkt echter zeer moeilijk om van die partijen een akkoord tot doorhaling op de rol te verkrijgen. Om dat te verhelpen ware het misschien nuttig om bijvoorbeeld het rolrecht opnieuw eisbaar te maken op het moment dat een zaak tien jaar op de rol ingeschreven staat zonder dat er een eindvonnis is gewezen.

Partijen zouden dan na tien jaar voor de keuze gesteld worden dat, bij gebreke van betaling van een nieuw rolrecht, hun zaak van de rol zal geschrapt worden. Het komt mij voor dat daardoor de hangende zaken zouden gezuiverd worden van zaken, waarin de tussenkomst van de rechtbank

niet meer vereist is, waardoor een onjuist beeld opgehangen wordt omtrent de achterstand waartegen de gerechten aankijken.

Vonnissen	1987	1988
– op dagvaarding of na vrijwillige verschijning (eindvonnissen en tussenvonnissen)	8.355 (+ 14%)	9.130 (%9,27%)
– op verzoekschrift	6.676 (+ 18,98%)	5.749 (-13,88%)

Een gevoelige verhoging van het aantal vonnissen op dagvaarding of na vrijwillige verschijning heeft zich voorgedaan in vergelijking met de jaren 1987 en 1986 toen het aantal uitspraken respectievelijk 8.355 en 8.344 vonnissen beliep. Het aantal vonnissen op verzoekschrift daarentegen daalt, na de uitschieter van 1987, opnieuw naar het peil van de jaren daarvoor.

In 19,67% van de gevonniste zaken (na dagvaarding of vrijwillige verschijning) werd hoger beroep ingesteld, wat een vermeerdering met 3,07% betekent in vergelijking met voorgaande jaren.

Beschikkingen	1987	1988
– kort geding	2.350 (+ 2,84%)	2.294 (-2,38%)
– beslagrechter	2.913 (-3,63%)	2.694 (-7,51%)

Het aantal beschikkingen van de beslagrechter vertoont tijdens de laatste jaren een langzaam dalende tendens. Men moet teruggaan tot 1981 om een kleiner aantal uitspraken van de beslagrechter terug te vinden.

C. Rechtbank van eerste aanleg – Jeugdrechtbank

Nieuwe zaken	1987	1988
– algemene rol burgerlijke zaken	36 (+ 56,62%)	31 (-13,88%)
– register verzoekschriften	881 (-4,55%)	901 (+ 2,27%)
– register strafzaken	461 (-14,78%)	520 (+ 12,79%)

Het aantal strafzaken ingeleid voor de jeugdrechtbank is opnieuw licht toegenomen maar blijft toch gevoelig lager liggen dan tijdens de voorbije tien jaar toen er soms bijna 700 nieuwe strafzaken werden ingeleid.

Vaststelling voor behandeling van een zaak wordt gegeven op ± 4 weken wat betreft adopties en op ± 6 weken wat betreft het hoede- en bewakingsrecht.

Vonnissen	1987	1988
– burgerlijke zaken	367 (-11,56%)	494 (+ 34,60%)
– in strafzaken	782 (-8,96%)	827 (+ 5,75%)

Beschikkingen	1987	1988
– in burgerlijke zaken	628 (-10,02%)	494 (-21,33%)
– in strafzaken	2.009 (-3,50%)	1.972 (-1,84%)

In vergelijking met 1987 is er opnieuw een toename van het aantal vonnissen zowel in burgerlijke als in strafzaken, terwijl het aantal beschikkingen verder blijft verminderen.

Geplaatste minderjarigen	1987	1988
– in staatsinrichtingen	178 (-10,55%)	260 (+ 46,06%)
– in particuliere inrichtingen	932 (+ 2,53%)	832 (-10,72%)
– bij particulieren	178 (-24,25%)	204 (+ 14,60%)

Gezien de mogelijkheid de minderjarigen gedurende één maand in onthaal te plaatsen in de staatsinrichtingen wordt van die mogelijkheid meer en meer gebruik gemaakt, terwijl voorheen de minderjarigen in de gevangenissen dienden te worden ondergebracht. Tevens wordt er zoveel mogelijk naar gestreefd de minderjarigen te begeleiden naar zelfstandigheid waardoor het «begeleid zelfstandig wonen» in ruime mate toegepast wordt.

D. Rechtbank van Koophandel te Antwerpen

1. Aantal ingeleide zaken	1986	1987	1988
– op algemene rol	12.641	12.580	13.188
– rol verzoekschriften	2.917	2.822	2.712
– rol kort geding	611	519	538

Het aantal ingeleide zaken is licht stijgend tegenover de voorgaande jaren.

2. Afgedane zaken	1986	1987	1988
– algemene rol	12.153	10.110	12.642
– rol verzoekschriften	2.953	2.807	2.715
– kort geding	526	528	534

Het aantal afgedane zaken houdt nog steeds gelijke tred met het aantal inleidingen. De vonnissen worden steeds tijdig uitgesproken.

3. Vonnissen alvorens recht te doen

2.327 vonnissen alvorens recht te doen werden uitgesproken tegenover 2.362 in 1987 en 2.640 in 1986.

4. Handelsregister	1986	1987	1988
– inschrijvingen	5.474	6.032	6.364
– wijzigingen en schrappingen	7.459	8.004	8.537

Het aantal inschrijvingen in het handelsregister blijft stijgen en is vanaf 1982 met bijna 50% gestegen.

5. Akten van vennootschappen	1986	1987	1988
– aantal gepubliceerde stukken	32.319	33.858	33.254

6. Neerlegging boeken voor visa	1986	1987	1988
– logboeken	953	982	932
– boeken i.v.m. boekhouding	11.337	14.312	13.852

7. Faillissementen	1986	1987	1988
– aantal nieuwe faillissementen	523	466	489
– aantal sluitingen	492	502	449

Het aantal nieuwe faillissementen vertoont opnieuw een stijgende lijn.

Het aantal verzonden gerechtsbrieven bedroeg 6.467.

E. Politierechtbank te Antwerpen

Er is geen achterstand te melden. De werkzaamheden van de griffie zijn gedurende het jaar 1988 met 10% vermeerderd in vergelijking met voorgaande jaren.

Hierna volgt een overzichtelijke tabel van alle griffieverrichtingen in 1988.

– handelingen repertorium van de rechter	47
– akten van de griffiers	2.709
– ingeleide zaken	22.543
– vonnissen	22.844
– gedagvaarde personen	30.549
– burgerlijke partijen	4.431
– getuigen	15
– landloperszaken	172
– gelaste deskundigenonderzoeken	474
– voorzieningen in hoger beroep	2.457
– vervallenverklaring van het recht tot sturen	2.775
– overtuigingsstukken	2.741
– betalingen van dringende kosten	3.669.707
– gevraagde afschriften dossier	24.887
– afgeleverde afschriften dossier	21.137
– totaal bedrag aan griffierechten overgemaakt aan ontvanger	4.566.740

F. De vredegerichten

Wat de rechtsbedeling in de vredegerichten betreft, is de toestand ongeveer dezelfde gebleven, ondanks het wijzigen van bepaalde wetten (o.a. afstamming en adopties), die nochtans heel wat bijkomend werk hebben gevergd.

De talrijke uitstellen van de zaken op vraag van de advocaten blijven nog steeds een der moeilijkheden vormen. Door de vele administratieve beslommingen dienen sommige griffies – die toch beperkt zijn in aantal personeelsleden – hierdoor minder dringende zaken opzij te schuiven.

Dankzij de inzet en de extra inspanning van magistraten en griffieleden is er in het algemeen geen achterstand te melden in de afwerking van de zaken, met uitzondering van het Vredegerecht van het zevende kanton te Antwerpen, waar de achterstand in de te vellen vonnissen binnen de termijn van een maand na het sluiten der debatten (art. 770 Ger. W.) nog blijft voortbestaan.

Gerechtelijk arrondissement Mechelen

A. Parket van de procureur des Konings

In het jaar 1988 werden 34.281 zaken ingeschreven (tegen 29.926 in 1987). In 236 werd een gerechtelijk onderzoek gevorderd (348 in 1987). Er werden 759 minnelijke schikkingen voorgesteld (tegen 591 in 1987). Op te merken valt dat niet alleen het aantal te behandelen zaken steeds stijgend is, maar dat het zware en gecompliceerde karakter ervan toeneemt. In 1978 telde men in de zware criminaliteit onder andere één moord, twee moordpogingen en vier brandstichtingen. In 1988 waren dit vier moorden, drie moordpogingen, één gijzeling, één poging tot gijzeling, één brandstichting, één kindermoord, drie gewapende overvallen en één poging daartoe.

In de faillissementen werden in 1978 er 65 onderzocht, in 1988 waren er dat 99. Ondertussen kwamen nog wetten de opdracht verzwaren, zoals onder andere de bevoegdheid in fiscale fraude waar het telkens om ingewikkelde opgaven gaat. Daarentegen werd het aantal magistraten in het jaar 1985 slechts met één eenheid verhoogd.

In het parket bevoegd voor de politierechtbanken werden er 31.555 processen-verbaal ingeschreven (niet inbegrepen de waarschuwingen en onmiddellijke inningen), (tegen 31.987 in 1987). Er werden 26.400 minnelijke schikkingen voorgesteld (tegen 24.800 in 1987), voor een bedrag van 48.576.460 fr. (tegen 45.044.160 fr. in 1987). Er werden 6.307 aanrijdingen behandeld (tegen 6.103 in 1987).

B. Rechtbank van eerste aanleg

In burgerlijke zaken werden 4.341 nieuwe zaken ingeschreven (tegen 4.255 in 1987). De gevraagde vaststellingen geschieden binnen een redelijke termijn (vier maanden).

In kort geding werden 628 beschikkingen uitgesproken tegenover 632 in 1987.

In correctionele zaken werden er 1391 vonnissen uitgesproken tegen 1839 in 1987. In hoger beroep in politiezaken bedroeg dit aantal 268 tegenover 281 in 1987.

De raadkamer sprak 800 bevelen uit tegen 999 in 1987, waaronder 498 tot contraventionalisatie.

In burgerlijke zaken werden 3.325 vonnissen uitgesproken tegenover 3.223 in 1987.

In de jeugdrechtbank werden 303 (tegenover 410 in 1987) en 460 beschikkingen (tegenover 475 in 1987) uitgesproken.

In burgerlijke zaken is dus een vermeerdering van te behandelen en behandelde zaken waar te nemen.

C. Rechtbank van koophandel

Op de algemene rol werden 1568 zaken ingeleid (tegenover 1615 in 1987), en er werden 1887 vonnissen uitgesproken (tegenover 2.168 in 1987). In kortgeding werden 101 bevelen uitgesproken (tegenover 79 in 1987). Op de rol der verzoek-

schriften werden 71 zaken ingeleid. Het aantal uitgesproken faillissementen bedroeg 99, tegen 98 in 1987. In de faillissementen van vóór 1979 werden er 23 afgesloten. Nog 66 blijven open. Van de faillissementen uitgesproken in de periode 1979-1987 werden er 77 afgesloten.

De betwiste schuldvorderingen worden regelmatig vastgesteld.

D. Vrederechten

Het volgend aantal vonnissen werden uitgesproken :

	1987	1988
Heist-op-den-Berg	837	714
Lier	1199	946
Mechelen	1626	1786
Willebroek	546	566

In 1988 werden respectievelijk 804, 1131, 2005 en 780 zaken ingeschreven (een lichte stijging van 18 zaken).

Het aantal familieraden bedroeg respectievelijk 50, 100, 163 en 93 (een lichte daling).

De goede werking van deze vrederechten bleef in stand, hoewel de toestand van de griffies benard wordt door gebrek aan personeel.

E. Politierechtbanken

Het aantal vonnissen bedroeg :

	1987	1988
Lier	1418	1368
Mechelen	2561	2964

Eens te meer dient een stijging van 353 vonnissen te worden vastgesteld.

De dossiers werden tijdig voorgebracht en behandeld.

Gerechtelijk arrondissement Turnhout

Zoals vorig jaar zijn ook nu de statistieken betreffende de bevolking nog niet in het Belgisch Staatsblad gepubliceerd. Gezien de ontwikkeling van de laatste jaren mag worden aangenomen dat er zich geen belangrijke wijzigingen voorgedaan hebben.

Wat de demografische ontwikkeling van het arrondissement Turnhout betreft, mag wel worden opgemerkt dat het bevolkingscijfer van het arrondissement, dat in 1980 356.500 bedroeg, op 1 januari 1988 gestegen is tot 374.808, dit is een stijging met 5,13%. Het arrondissement ligt hiermee zeer duidelijk boven het gemiddelde van de provincie, waarvan het inwonersaantal in dezelfde periode slechts met 0,87% is gestegen.

In het arrondissement Mechelen bedroeg de stijging 0,51% en in het arrondissement Antwerpen was er een daling met 0,65%.

Deze opvallende stijging mag zeker niet alleen worden toegeschreven aan een hoger geboortecijfer, een element dat in vroegere jaren zeker belangrijk heeft meegespeeld maar dat nu nog nauwelijks in aanmerking kan worden genomen. De verschuiving van industrie, onder meer uit het arrondisse-

ment Antwerpen, naar de industrieterreinen van het arrondissement Turnhout en de betere bereikbaarheid van de grote centra via het autowegennet, hebben een inwijking veroorzaakt, terwijl in vroegere jaren het arrondissement veel-
eer uitwijking kende.

Industrialisatie, inwijking en gemakkelijke bereikbaarheid van grote centra, meer bepaald Antwerpen, hebben ongetwijfeld hun gevolgen voor de omvang en de aard van de criminaliteit.

Het imago van het arrondissement is dan ook sinds lang achterhaald en beantwoordt aan geen enkele werkelijkheid meer.

Wat de activiteit van het parket van de procureur des Konings betreft, dient te worden opgemerkt dat er zich voor het derde achtereenvolgend jaar een stijging heeft voorgedaan van het aantal aangebrachte zaken, hoewel deze stijging thans gering is : van 34.562 naar 34.864, dit is 0,87%. In vergelijking met vorig jaar kunnen wij dus spreken over een stabilisatie : toen was er immers een stijging met 7,88%.

Het aantal sepots is sterker gestegen dan het aantal aangebrachte zaken, namelijk van 27.449 naar 28.255, dit is een stijging met 2,93%.

Het resultaat is dat in 1988 slechts 18,95% van de aangebrachte zaken werden vervolgd, terwijl dit in 1987 20,58% bedroeg. Toch is dit nog een hoger percentage dan in 1986, toen slechts in 16,46% van de zaken vervolging werd ingesteld.

De daling van het aantal vervolgingen is vooral merkbaar in de verwijzingen via de raadkamer die daalden van 338 tot 285, derhalve met 15,68%. Er waren wel meer rechtstreekse dagvaardingen : 2.010 tegenover 1869, dit is een stijging met 7,54%. Dit kan onder meer zijn oorsprong vinden in het feit dat er minder beroep werd gedaan op de onderzoeksrechters in verband met drugbezit.

Het aantal schikkingen daalde van 115 naar 82, dit is met 28,69%. Behalve het feit dat de rechtbank niet bepaald strenge straffen uitspreekt, kunnen de uitgebreide administratieve werkzaamheden die door schikkingen worden meegebracht deze terugloop verklaren.

Daarentegen werd in zeer ruime mate een beroep gedaan op contraventionalisatie : het aantal steeg nogmaals van 226 naar 361, dit is met niet minder dan 59,73%. Het gaat hier uitsluitend om verkeerszaken.

Het feit dat zoveel beroep wordt gedaan op deze techniek, spruit voort en uit het grote aantal verkeersongevallen met relatief geringe gevolgen en uit het feit dat de correctionele zittingen volzet zijn.

Behalve het stijgend aantal aangebrachte zaken mag niet uit het oog verloren worden dat de behandeling van correctionele zaken of van strafzaken in het algemeen gemiddeld steeds meer tijd gaat vergen. Dit wordt gedeeltelijk veroorzaakt door bepaalde wettelijke maatregelen : de verplichting de strafmaat te motiveren brengt uiteraard meer werk mee voor de rechter en het veralgemeend invoeren van de alleen-sprekende rechter heeft voorzeker ook een vertragend effect. In belangrijke zaken staat de rechter er nu immers alleen voor en kan hij geen beroep doen op de andere rechters om samen de zaak te behandelen.

Daarnaast wordt de behandeling van strafzaken ingewikkelder omdat steeds meer een beroep wordt gedaan op tot op heden weinig concreet uitgewerkte principes, zoals men

die vindt in het Europees Verdrag over de rechten van de mens.

Nog te vermelden is dat het aantal politieberoepen met 15,15% is gestegen van 198 naar 228, waarmee wij praktisch weer op hetzelfde peil staan als in 1987 (227). Een duidelijke verklaring kan hiervoor niet worden gegeven, al kan het grote aantal contraventionalisaties hierin een rol spelen.

Het aantal adviezen in burgerlijke zaken verleend door de procureur des Konings is nogmaals gestegen, van 1422 naar 1445, dit is een stijging met 1,60%. Wij kunnen hierbij opmerken dat, wat de echtscheidingen betreft, de spectaculaire stijgingen van enkele jaren geleden voorbij zijn, maar dat er toch nog steeds een aanhoudende stijging is.

Wat de afdeling politiezaken betreft is er, in tegenstelling met vorig jaar, een stijging van 50.446 naar 51.471, dit is een stijging met 2,03%. Het aantal sepots steeg sterker, namelijk met 4,83% (21.080 tegenover 20.108). Het aantal schikkingen daalde van 24.986 naar 23.508, dit is met 5,91%, en het aantal dagvaardingen van 6.325 naar 5.888, dit is met 6,90%. Aldus werd nog gevolg gegeven aan 59,04% der aangebrachte zaken tegenover 60,13% tijdens het jaar 1986.

Het is niet meteen duidelijk of deze daling moet worden toegeschreven aan een te groot werkvolume dan wel aan een daling van het aantal vervolgbare feiten.

Uiteraard blijft het vervolgingspercentage bij de afdeling politiezaken verrassend hoog als men het vergelijkt met datzelfde percentage bij de correctionele afdeling. Dit is ongetwijfeld deels te wijten aan het feit dat de hierboven beschreven moeilijkheden in mindere mate bestaan bij de politierechtbanken, maar gedeeltelijk zeker ook aan de meer repressieve ingesteldheid van de officieren van het openbaar ministerie die immers nog steeds politiemensen zijn en geen magistraten, zoals nochtans door het Gerechtelijk Wetboek was bepaald.

Samenvattend kan worden gezegd dat er geen spectaculaire wijzigingen zijn geweest ten opzichte van het vorig jaar, al menen wij dat de stijging van het aantal sepots toch als een niet te verwaarlozen signaal moet worden gezien.

Bij de burgerlijke rechtbank is het aantal inleidingen nogmaals gestegen, namelijk van 4.839 naar 4.887. Deze stijging is weliswaar gering: net iets minder dan 1%. Bij het aantal gevelde vonnissen was de stijging heel wat groter: 3.859 tegenover 3.499, dit is een stijging met 10,57%. Daarentegen waren er minder beschikkingen (3.149 tegenover 3.247, dit is -3,9%), minder processen-verbaal (296 tegenover 335: -11,64%) en minder getuigenverhoren (217 tegenover 228: -4,82%). Vooral deze laatste daling zal heel wat tijd hebben bespaard voor de rechters en hen wellicht aldus in staat hebben gesteld meer vonnissen te vellen.

In burgerlijke zaken is overigens wellicht het grote aantal alleensprekende rechters in het arrondissement Turnhout een voordeel gebleken: wij mogen aannemen dat er bij de burgerlijke zaken nog heel wat voor een kamer met drie rechters kwamen, terwijl ze in feite zonder bezwaar door een alleensprekende rechter konden worden behandeld. Dit was beslist niet het geval voor de correctionele zaken, waar alleen nog ernstige zaken en politieberoepen voor een kamer met drie rechters werden gebracht. Wat voor de burgerlijke rechtbank derhalve, na een inlooperperiode, waarschijnlijk tot een verbetering van het rendement heeft geleid, heeft mijns

inziens voor de correctionele rechtbank integendeel een negatief gevolg gehad.

Alles samen bedraagt het aantal burgerlijke vonnissen nu 78,96% van de inleidingen, wat aanzienlijk meer is dan in 1987 (72%) en in 1986 (69%).

Hoewel deze verhouding uiteraard een relatief belang heeft, kan er toch voorzichtig worden besloten dat er een zekere inhaalbeweging aan de hand is wat de burgerlijke zaken betreft.

Bij de jeugdrechtbank is er een stijging van het aantal vonnissen van 410 naar 442, dit is met 7,8%.

De rechtbank van koophandel kende in het afgelopen jaar een niet onbelangrijke stijging van het aantal inleidingen, namelijk van 1.485 naar 1.647, dit is 10,9%. Er waren daarentegen minder vonnissen namelijk 2.070 tegenover 2.594, dit is een daling met 20,2%.

Dit is een merkwaardige evolutie daar er de vorige jaren steeds een stijging was.

Het is niet meteen duidelijk waar de oorzaak van deze achteruitgang moet worden gezocht.

Er waren opvallend meer inschrijvingen in het handelsregister, namelijk 2.197 tegenover 1.858, dit is een stijging met 18,43%. Dit zou kunnen worden toegeschreven aan een verbeterde economische conjunctuur. Toch zou men dan moeten besluiten dat deze conjunctuur sommigen aanzet tot onvoorzichtigheid, want het aantal faillissementen is in vrijwel dezelfde mate gestegen van 81 naar 96, derhalve met 18,51%.

De conclusies die op grond van deze gegevens kunnen worden getrokken zijn in hoge mate reeds hierboven vermeld:

- 1) de hoeveelheid werk bij het parket blijft stijgen, en door het aanvoeren van meer zaken en door het feit dat de behandeling steeds ingewikkelder wordt;
- 2) de activiteit van de rechtbank op burgerlijk gebied blijft eveneens stijgen;
- 3) ook bij de jeugdrechtbank is enige stijging vast te stellen;
- 4) bij de rechtbank van koophandel stijgt de hoeveelheid werk en is klaarblijkelijk het rendement gedaald.

Gerechtelijk arrondissement Hasselt

A. Parket van de procureur des Konings

– aantal notiezaken

1987: 31.396

1988: 32.412

– verwijzingen naar de correctionele rechtbank

1987: 434

1988: 211

– verwijzing naar de politierechtbank

1987: 1.278

1988: 1.378

– rechtstreekse dagvaardingen – correctionele rechtbank

1987: 2.423

1988: 2.194

Terwijl het aantal notiezaken met meer dan duizend toenam, halveerde het cijfer der zaken die naar de correctionele rechtbank verwezen werden. Voor een deel is zulks toe te schrijven aan het niet meer strafbaar stellen van overspel. De lichte verhoging van het aantal verwijzingen naar de politierechtbank is toe te schrijven aan een doelbewust inten-

sifiëren van de contraventionalisatie van verkeersongevallen met gewonden.

B. Parket van de procureur des Konings, afdeling politiezaken

- aantal notitiezaken
- 1987: 55.689
- 1988: 63.835
- gedagvaarde beklaagden
- 1987: 6.098
- 1988: 6.351
- beëindigd door minnelijke schikking
- 1987: 22.338
- 1988: 23.298

De gevoelige toename van het aantal ingeschreven notitiezaken is te wijten aan de stijgende tendens van het aantal verkeerszaken, nog versterkt door een toename van de contraventionalisatie, als boven gezegd.

C. Rechtbank van eerste aanleg

- 1) *Burgerlijke zaken*
- nieuwe zaken :
- 1987: 4.910
- 1988: 5.231
- vonnissen :
- 1987: 4.004
- 1988: 4.488
- 2) *Correctionele zaken*
- nieuwe zaken :
- 1987: 3.351
- 1988: 3.381
- vonnissen :
- 1987: 2.630
- 1988: 2.860

In burgerlijke zaken is er nog steeds een toename van het aantal zaken en, parallel daarmee, van het aantal vonnissen. Alle burgerlijke zaken, van welke aard ook en voor welke kamer ook, krijgen op dit ogenblik pleitdatum tussen begin oktober en einde november 1989.

Correctionele zaken worden thans gesteld in de tweede helft der maand september 1989.

Hopelijk kan deze trend aangehouden worden.

D. Rechtbank van eerste aanleg - Jeugdrechtbank

- nieuwe zaken :
- 1987: 571
- 1988: 573
- vonnissen :
- 1987: 416
- 1988: 382

Het aantal nieuwe zaken vertoont een stabiliserende tendens, terwijl het aantal vonnissen lichtjes terugliep.

E. Rechtbank van koophandel

- ingeleide zaken :
- 1987: 3.138

- 1988: 2.852
- vonnissen (niet inbegrepen faillissementen en gerechtelijke akkoorden)
- 1987: 2.269
- 1988: 2.556
- tussenvonnissen
- 1987: 482
- 1988: 379
- faillissementen
- 1987: 77
- 1988: 74

Het aantal nieuw ingeleide zaken liep lichtjes terug, doch dit had nog geen weerslag op het aantal eindvonnissen, dat met meer dan 10% toenam.

Wat de pleitdata betreft, volgt hierna de huidige stand van zaken :

- 1e Kamer : woensdag - uiterste datum : 6 juni 1990
  - 2e Kamer : maandag - uiterste datum : 26 november 1990
  - 2e Kamer : donderdag - uiterste datum : 22 februari 1990.
- Deze toestand is niet schitterend, doch de gegevens verstrekt in het tijdschrift *Vlaams Jurist Vandaag* betreffende pleitdata in 1991, kloppen niet met bovenvermelde gegevens.

F. Politierechtbank

- ingeleide zaken :
- 1987: 6.281
- 1988: 6.656
- vonnissen :
- 1987: 6.507
- 1988: 6.847

De verhoging van het aantal vonnissen loopt parallel met de toename van het aantal ingeleide zaken. Momenteel is de zittingsrol gevuld tot begin oktober 1989.

G. Vredegerechten

- ingeschreven zaken (algemene rol + verzoekschriften)
- 1987: 6.555
- 1988: 6.464
- processen-verbaal minnelijke schikkingen :
- 1987: 2.354
- 1988: 1.960
- eindvonnissen :
- 1987: 5.148
- 1988: 5.415

Het aantal ingeschreven zaken nam lichtjes af. Het teruglopen der processen-verbaal van minnelijke schikkingen ging gepaard met een proportionele toename van het aantal vonnissen.

In de respectievelijke vredegerechten worden op heden de volgende pleitdata verstrekt :

- Hasselt I - op 3 à 4 maanden
- Hasselt II - op 2 à 3 maanden
- Beringen - op 6 maanden
- Neerpelt - op 1 maand
- Sint-Truiden - op 1 maand.

Met enig voorbehoud voor Beringen, kan deze toestand als normaal tot zeer bevredigend genoemd worden.

Gerechtelijk arrondissement Tongeren
A. Parket van de procureur des Konings

	1986	1987	1988
– Aantal notietzaken	30.032	28.203	28.246
– Verwijzing naar de correctionele rechtbank	460	390	249
– Rechtstreekse dagvaarding voor de correctionele rechtbank	1.047	808	817
– Verwijzing naar de politierechtbank	1.414	1.504	1.659
– Beëindiging door minnelijke schikking	592	618	523
– Geseponeerde zaken	18.160	17.793	17.092

B. Parket van de procureur des Konings – afdeling politiezaken

	1986	1987	1988
– Aantal notietzaken	43.881	39.517	44.482
– Zaken gedagvaard voor de politierechtbank	6.181	5.718	6.950
– Beëindiging door minnelijke schikking	11.384	13.492	13.916
– Onmiddellijke inningen	6.505	6.539	6.988
– Waarschuwingen	11.245	9.476	10.548

C. Rechtbank van eerste aanleg
1. Burgerlijke zaken

	1986	1987	1988
– Nieuwe zaken (algemene rol, rol der verzoekschriften, der kortegedingen en van de arrondissementsrechtbank)	3.692	3.794	3.924
– Vonnissen (ten gronde - tussenvonnissen)	2.918	3.128	3.415

2. Correctionele zaken

	1986	1987	1988
– Nieuwe zaken	1.507	1.198	1.066
– Vonnissen (ten gronde)	1.783	1.867	1.902
– Vonnissen (vonnis in hoger beroep tegen politievonnissen)	433	448	434

3. Jeugdrechtbank

	1986	1987	1988
– Nieuwe zaken	536	450	319
– strafrechtelijke	207	211	204
– Vonnissen			
– burgerlijke	220	241	268

D. Arrondissementsrechtbank

	1986	1987	1988
– Vonnissen	35	21	29

E. Rechtbank van koophandel

	1986	1987	1988
– Ingeleide zaken (op dagvaarding, vrijwillige verschijning, verzet, betwiste schuldverordering, faillissement)	3.122	3.116	3.336
– Vonnissen (niet inbegrepen de faillissementen en de gerechtelijke akkoorden)	3.199	2.937	2.419
– Tussenvonnissen	369	299	239
– Faillissementen	109	85	77
– Aanvragen gerechtelijke akkoorden	0	2	0
– Inschrijvingen handelsregister	1.582	1.644	2.108

F. Vrederegerechten

	1986	1987	1988
– Zaken ingeschreven (op de algemene rol en op de rol der verzoekschriften)	4.756	5.815	5.415
– Processen-verbaal van minnelijke schikking of niet-totstandkoming daarvan (art. 733 G.W.)	2.863	2.614	2.992
– Eindvonnissen	4.790	4.781	4.705
– Vonnissen op incident, tussenvonnis en voorbereidende vonnissen (niet meegerekend onder 3)	943	704	749
– Beschikkingen	1.613	1.440	1.358
– Familieraden (aantal vergaderingen)	481	429	400
– Met dagvaarding gelijkgestelde handelingen (221 en 223 B.W.), onderhoudsuitkeringen, wet op de kleine nalatenschappen, onteigeningen	2.439	2.390	2.199

G. Politierechtbank (afdelingen Tongeren – Genk – Maaseik)

	1986	1987	1988
– Ingeleide zaken	6.409	5.893	7.182
– Vonnissen	6.333	5.687	7.201

Bij het parket van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Tongeren werden er in 1988 praktisch evenveel notitiezaken ingeschreven als in 1987 (28.246 / 28.203).

Ook het aantal rechtstreekse dagvaardingen voor de correctionele rechtbank bleef ongeveer status-quo (817 / 808).

Anderzijds werden er 10% meer dossiers verwezen naar de politierechtbank in vergelijking met het jaar 1987.

Opvallend blijft de toename van omvangrijke dossiers inzake ernstige vermogensdelicten gepleegd door drugverslaafden.

De nabijheid van de Nederlandse steden Maastricht, Geleen, Sittard en Heerlen, waar de drugverslaafden zich vrij kunnen bevoorraden en een te gemakkelijke afzet vinden voor hun gestolen goederen, is hier helaas niet vreemd aan.

De Correctionele Rechtbank te Tongeren dient tevens te fungeren als verwijzingsrechtbank voor een groot aantal dossiers waarbij Nederlandstaligen in het Franstalig rechtsgebied de verwijzing vragen op basis van de taalwetgeving in strafzaken.

Dit vertraagt uiteraard de tijdige afwerking van eigen dossiers. Desondanks is er geen achterstand in strafzaken en werden er in vergelijking met het jaar 1987 nog 35 vonnissen meer uitgesproken (1867 / 1902).

In vergelijking met het jaar 1987 sprak de burgerlijke rechtbank 287 vonnissen meer uit in 1988 (3794 / 3924).

Ook in burgerlijke zaken heeft de Rechtbank van Eerste Aanleg te Tongeren geen achterstand, onder meer ook om-

dat de burgerlijke kamers, 1 rechter, goed functioneren en er slechts uitzonderlijk een verzending gevraagd wordt naar een kamer van 3 rechters.

De jeugdrechtbank sprak 10% meer burgerlijke vonnissen uit.

De arrondissementsrechtbank behandelde in 1988, 29 zaken tegen 21 in 1987.

Wegens de verhoging van de economische bedrijvigheid is bij de rechtbank van koophandel vooral een toename van de administratieve taken der griffie vast te stellen (neerlegging van facturen en akten van vennootschappen, nieuwe inschrijvingen en wijzigingen in het handelsregister).

Anderzijds sprak de rechtbank van koophandel 578 minder eindvonnissen uit dan in het jaar 1987.

Er werden 77 faillissementen uitgesproken tegen 85 in het jaar 1987.

Wegens de toename van het aantal verwijzingen naar de politierechtbank werden door de drie afdelingen van de politierechtbank van Tongeren in totaal 1514 meer vonnissen uitgesproken dan in 1987 (Tongeren + 623; Genk + 634; Maaseik + 257).

In 1061 gevallen werd rijverbod opgelegd tegen 729 in het jaar 1987, een toename met 332.

Bij de vredegerichten werden in vergelijking met 1987, 400 zaken minder ingeleid en is er een status quo in de eindvonnissen.

VAN «GRAVIER» TOT «ERASMUS»: OVER DE BIJDRAGE VAN HET HOF VAN JUSTITIE TOT DE UITBOUW VAN EEN EUROPEES ONDERWIJSBELEID*

1. De rechtspraak van het Hof van Justitie inzake de toegang tot het onderwijs is in de loop van de laatste jaren tot volle ontwikkeling gekomen. Naar aanleiding van het zopas gewezen «*Erasmus*-arrest» van 30 mei 1989¹ bevat deze bijdrage een korte terugblik op en een eerste evaluatie van de rechtspraak van het Hof sinds het baanbrekende *Gravier*-arrest.

Vooraf moet wel worden gewezen op een beperking van het behandelde onderwerp. Hierna zal enkel gehandeld worden over de toegang tot het onderwijs en/of de beroepsopleiding voor leerlingen of studenten «als dusdanig», m.a.w. voor personen die enkel in hun hoedanigheid van studenten of leerlingen op genoemd recht aanspraak maken. Hun rechten liggen a.h.w. in de marge van de Verdragen en het af-

geleide gemeenschapsrecht, die op de eerste plaats gericht zijn op het verzekeren van een doeltreffende en betekenisvolle beroepsopleiding aan *werknemers* en hun familieleden². Het is vooral t.o.v. deze categorie van personen dat het Hof van Justitie een belangrijke bijdrage heeft geleverd tot de uitbouw van een communautair onderwijsrecht en -beleid.

2. Vooraf dient een meer algemene vraag gesteld te worden: behoort *onderwijs* als dusdanig wel tot de bevoegd-

² Zie voor een behandeling van dit aspect de zeer volledige bijdrage van J. FLYNN, «Vocational Training in Community Law and Practice», *Yearbook of European Law*, 1989; zie ook C.O. LENZ, «Die Rechtsprechung des Europäischen Gerichtshofs im Bereich des Bildungswesens», *Europa-Archiv*, 1989, 125. Voor een mooie samenvatting van de «onderwijsrechten» van migrerende werknemers, zie het recente arrest van 15 maart 1989, gevoegde zaken 389 en 390/87, *Echternach* en *Moritz*, nog niet gepubliceerd in de *Jurisprudentie*.

* Deze bijdrage bevat uitsluitend het persoonlijke standpunt van de auteur.

¹ Zie verder in de tekst, nrs. 19-42.

heidsgebieden die door de verdragen aan de Gemeenschap zijn toevertrouwd? Men kan dit betwijfelen: in de Verdragen is geen afzonderlijk hoofdstuk gewijd aan een «gemeenschappelijke politiek» inzake het onderwijs; de verdragsteksten bevatten enkel een aantal (vrij disparate) bepalingen i.v.m. onderlinge erkenning van diploma's³, herscholing van werknemers en, vooral, *beroepsopleiding*⁴. Voor personen die de hoedanigheid van «werknemer» bezitten bepaalt artikel 7 van de verordening (EEG) nr. 1612/88⁵ dat werknemers uit de Gemeenschap in alle Lid-Statens op dezelfde wijze en onder dezelfde voorwaarden als nationale werknemers onderwijs op vakscholen en aan de revalidatie- en herscholingscentra kunnen volgen⁶. Ten slotte kan ook worden gewezen op een zekere hoeveelheid *soft law*⁷.

Als illustratie van het prille stadium waarin de ideeënvorming op dit terrein nog verkeert, kan worden verwezen naar een recente zaak waarin door de regering van Griekenland voor het Hof werd betoogd dat het oprichten van scholen door buitenlanders niet kon worden beschouwd als de uitoefening van de vrijheid van vestiging beschermd door artikel 52 van het EEG-Verdrag, omdat onderwijsactiviteiten eenvoudig niet binnen de werkingssfeer van het Verdrag zouden komen⁸.

De meest concrete bepaling is artikel 128 van het EEG-Verdrag, volgens welke de Raad op voorstel van de Commissie de algemene beginselen vaststelt voor de toepassing van een «gemeenschappelijk beleid m.b.t. de beroepsopleiding». Toch werd deze bevoegdheid (althans tot op het mo-

³ Zie art. 57 EEG-Verdrag.

⁴ Zie o.m. de artikelen 41 (mogelijke coördinatie van de beroepsopleiding in het kader van het gemeenschappelijk landbouwbeleid), 118 (bevordering van de samenwerking tussen de Lid-Statens, o.m. op het terrein van de beroepsopleiding en de voortgezette vorming), 125 (financiering van de herscholing van werknemers) en 128 (gemeenschappelijk beleid m.b.t. beroepsopleiding) van het EEG-Verdrag, artikel 56 van het EGKS-Verdrag (financiering van de herscholing van werknemers die hun betrekking verliezen), en de artikelen 4 (betreffende onderzoek en ontwikkelingsprogramma's) en 9 (betreffende de oprichting van scholen voor de opleiding van specialisten, dat echter nooit werd uitgevoerd) van het Euratom-Verdrag.

⁵ Verordening van de Raad van 15 oktober 1968 betreffende het vrije verkeer van werknemers binnen de Gemeenschap, *PB* 1968, L 257, 2.

⁶ Artikel 12 van dezelfde verordening verzekert de kinderen van werknemers een zelfde gelijke toegang tot het algemeen onderwijs, het leerlingensysteem en de beroepsopleiding.

⁷ Zie o.m. de beslissing van de Raad betreffende de «Algemene beleidslijnen voor de opstelling van een communautair actieprogramma op het gebied van de beroepsopleiding», *PB* 1971, C 81, 5; de resolutie van de Raad en van de ministers van onderwijs, in het kader van de Raad bijeen van 13 december 1976, betreffende de maatregelen die moeten worden getroffen ter verbetering van de voorbereiding van jongeren op het arbeidsproces en ter vergemakkelijking van de overgang van school naar beroepsleven, *PB* 1976, C 308, 1; de resolutie van de Raad van 11 juli 1983 voor een beleid inzake beroepsopleiding in de Europese Gemeenschap in de jaren tachtig, *PB* 1983, C 193, 2; en het besluit van de Raad en de in de Raad verenigde ministers van onderwijs van 24 mei 1988 betreffende de Europese dimensie in het onderwijs, *PB* 1988, C 177, 5.

⁸ Zie het arrest van 15 maart 1988, zaak 147/86, Commissie-/Griekenland, nog niet gepubliceerd in de *Jurisprudentie*, r.o. 6 van het arrest.

ment dat het Erasmus-programma in het leven werd geroepen) nooit effectief gebruikt, en werd tot voor kort algemeen aangenomen dat artikel 128 EEG een «sluimerende» verdragsbepaling was. Een reeks recente arresten van het Hof van Justitie, beginnend met het Gravier-arrest van 1985, hebben deze bepaling op merkwaardige wijze en op verscheidene gebieden tot leven gewekt. Hierna wordt achtereenvolgens gehandeld over het Gravier-arrest (nrs. 3-5), de ontwikkeling van het begrip «beroepsopleiding» in de rechtspraak van het Hof (nrs. 6-8), de werking in de tijd van het Gravier-arrest (nrs. 9-11), de rechtspraak i.v.m. «betekenisvolle toegang» tot een opleiding (nrs. 12-15), de implicaties van de rechtspraak inzake «dienstenontvangers» (nrs. 16-18), en het Erasmus-arrest (nrs. 19-24).

Gravier: een mijlpaalarrest

3. Françoise Gravier was een Française die, evenals haar ouders, haar gewone verblijfplaats in Frankrijk had. In 1982 schreef zij zich in aan een academie te Luik voor een vierjarige cursus striptekenen. De instelling vroeg haar, boven het normale inschrijvingsgeld, een bijkomend schoolgeld op basis van een wet van 1976⁹ die de minister van Onderwijs toestond een bijkomend schoolgeld vast te stellen voor buitenlandse studenten van wie de ouders niet in België woonachtig waren. Graviers verzoek om vrijstelling werd afgewezen, en omdat zij het bijkomende schoolgeld niet wenste te betalen, weigerde men haar in te schrijven, wat meteen ook tot gevolg had dat haar verblijfsvergunning verviel. De zaak kwam uiteindelijk in de vorm van een prejudiciële vraag voor het Hof van Justitie: was het door de Belgische wetgeving ingevoerde verschil in behandeling verenigbaar met het Verdrag? Het principe is, aldus het Hof, dat een ongelijke behandeling op grond van nationaliteit een door artikel 7 van het EEG-Verdrag verboden discriminatie is, indien zij binnen de werkingssfeer van dit Verdrag valt¹⁰. De vraag was echter of dit het geval was voor de ongelijke behandeling waartegen Gravier bezwaar maakte, aangezien zij niet als werknemerster kon worden beschouwd en, zoals we boven hebben aangegeven, de bestaande gemeenschapswetgeving juist deze hoedanigheid als toepassingsvoorwaarde leek te hebben.

4. Niettemin heeft het Hof beslist dat de voorwaarden voor de toegang tot een beroepsopleiding wel degelijk binnen de werkingssfeer van het EEG-Verdrag vallen en dat discriminaties op dit gebied onverenigbaar zijn met het gemeenschapsrecht, zonder dat vereist zou zijn dat de benadeelde de hoedanigheid van werknemer heeft. Hoe is het Hof tot deze conclusie gekomen?

In het arrest worden eerst de gebieden aangeduid die «als zodanig» *niet* tot de bevoegdheidsfeer van de Gemeenschappen behoren, namelijk de organisatie van het onderwijs en het onderwijsbeleid. Wél binnen de sfeer van het gemeenschapsrecht vallen «de toegang tot en deelneming aan het onderwijs en het leerlingensysteem, zeker wanneer het een

⁹ Zie art. 85, §2 X 3 en 4, W. 5 januari 1976, *B.S.*, 6 januari 1976, als gewijzigd door art. 2 van het K.B. nr. 171 van 30 december 1982, *B.S.*, 21 februari 1983.

¹⁰ Arrest van 13 februari 1985, zaak 293/83, Gravier/Stad Luik, *Jurispr.*, 1985, 593; zie r.o. 15 van het arrest.

beroepsopleiding betreft» (r.o. 19 van het arrest). Die uitspraak stoffeert het Hof met een opsomming van een hele reeks aanknopingspunten in het EEG-Verdrag, in de verordening (EEG) nr. 1612/68 en in het hiervoor aangehaalde *soft law*, waaruit moet blijken «(dat) de gemeenschapsinstellingen bijzondere aandacht hebben besteed aan de problemen op het terrein van de toegang tot de beroepsopleiding ...» (r.o. 22 van het arrest). De «dragende» overwegingen zijn echter de r.o. 23-24, die als volgt luiden :

«Het in artikel 128 EEG-Verdrag voorziene gemeenschappelijke beleid met betrekking tot de beroepsopleiding krijgt dus geleidelijk gestalte. Het vormt overigens een noodzakelijke schakel in de werkzaamheden van de Gemeenschap, wier doelstellingen onder meer het vrije verkeer van personen alsmede de mobiliteit en de verbetering van de levensstandaard van werknemers omvatten.

Inzonderheid door de toegang tot de beroepsopleiding kan het vrije verkeer van personen in de gehele Gemeenschap worden bevorderd, door de betrokkenen de mogelijkheid te bieden om een opleiding te volgen in de Lid-Staat waar zij voornemens zijn hun beroep uit te oefenen, en door hun in de gelegenheid te stellen om hun opleiding te vervolmaken en hun bijzondere kundigheden te ontwikkelen in de Lid-Staat waar het beroepsonderwijs de gezochte specialisatie biedt.»

5. Met deze overwegingen werd, weliswaar binnen duidelijk omschreven grenzen, een autonoom communautair recht in het leven geroepen. «Autonoom» omdat het bewuste recht weliswaar in de «periferie» van het vrije verkeer van (personen en) werknemers werd gesitueerd, maar anderzijds toch onafhankelijk van de hoedanigheid van werknemer bleek te bestaan. «Binnen duidelijk omschreven grenzen», omdat het arrest blijkens zijn bewoordingen enkel handelt over de *voorwaarden voor de toegang tot een beroepsopleiding*. Hierna zal blijken dat deze ogenschijnlijk scherp getrokken grenzen in de latere rechtspraak van het Hof enigszins zijn vervaagd – of verlegd.

In het *Gravier*-arrest gaf het Hof de volgende omschrijving van het begrip beroepsopleiding :

«... iedere onderwijsvorm die opleidt voor een specifiek beroep, vak of betrekking, of die bijzondere bekwaamheid verleent om een dergelijk beroep, vak of betrekking uit te oefenen, (...) ongeacht de leeftijd en het opleidingsniveau van de leerlingen of studenten, en zelfs indien in het studieprogramma een aantal algemene vakken zijn opgenomen» (r.o. 30).

Het Hof bevestigde meteen ook, ten behoeve van de verwijzende rechter, dat «onderwijs in het tekenen van strips, gegeven aan een instelling voor hoger kunstonderwijs» eveneens onder het aldus omschreven begrip «beroepsopleiding» viel (r.o. 31 van het arrest).

Van «beroepsopleiding» naar «onderwijs»

6. Het eerste aspect van *Gravier* dat in de latere rechtspraak van het Hof verder werd uitgediept, betrof de draagwijdte van het begrip «beroepsopleiding». Op de eerste plaats dient het arrest *Blaizot*¹¹ vermeld te worden. *Blaizot*

¹¹ Arrest van 2 februari 1988, zaak 24/86, *Blaizot e.a.* nog niet gepubliceerd in de *Jurisprudentie*

en zeventien andere studenten, allen van Franse nationaliteit, studeerden veertien in België. Onmiddellijk na de uitspraak in *Gravier* stelden zij vorderingen in om het supplementaire schoolgeld dat zij in de periode vóór het *Gravier*-arrest hadden betaald, terug te vorderen. Het welslagen van hun vordering veronderstelde dat hun studie als «beroepsopleiding» zou worden beschouwd. De Belgische verwijzende rechter stelde hierover een prejudiciële vraag, die door het Hof in «*Gravier*-bewoordingen» werd geherformuleerd : welke universitaire studies (1) leiden op voor een specifiek beroep, vak of betrekking of (2) verlenen bijzondere bekwaamheid voor een dergelijk beroep ? Het eenvoudige (en genereuze) antwoord luidde dat universitaire studies, met inbegrip van de studie van veertien in België, in *het algemeen* aan deze criteria voldoen. De enige uitzondering op deze regel zou studierichtingen betreffen die, wegens hun algemene aard, bestemd zijn voor personen die hun algemene kennis wensen te verbeteren, eerder dan zich voor te bereiden op een specifiek beroep (r.o. 17-20 van het arrest). Het feit dat in België universitaire studies zijn opgedeeld in een kandidaats- en een licentiaatsniveau is volgens het Hof niet van belang. Het kandidatuurniveau is even noodzakelijk als het licentiaatsniveau om het eindexamen te behalen, zodat beide niveaus als één geheel dienen te worden beschouwd en geen onderscheid kan worden gemaakt tussen een niveau dat niet als beroepsopleiding kan worden aangemerkt en een ander niveau dat wél als zodanig kan worden aangemerkt (r.o. 21 van het arrest).

7. Het tweede arrest dat de *Gravier*-definitie verder heeft uitgewerkt was dat in de *Humbel*-zaak¹². Opnieuw betrof het een prejudiciële vraag van een Belgisch rechter, ditmaal in verband met de kwalificatie van de opleiding die aan een technische school werd gegeven. De partijen in het bodemgeschil waren het erover eens dat de derde graad (d.w.z. de laatste twee jaren) van de cyclus wel degelijk als beroepsopleiding was te beschouwen. De betwisting betrof het vierde jaar (dat behoorde tot de tweede graad), waarin naast een aantal algemene onderwerpen (zoals talen, wiskunde, en wetenschappen) een aantal meer «praktijkgerichte» vakken (zoals bv. dactylografie) werden onderwezen. Was dit programma specifiek genoeg om als beroepsopleiding te kunnen worden aangemerkt ? Uit het arrest blijkt een voorzichtiger opstelling van het Hof dan in *Gravier* en *Blaizot*. Anders dan in deze arresten ging het Hof niet zo ver om de concrete rechtsvraag in het bodemgeschil daadwerkelijk op te lossen, maar beperkte het zich ertoe de Belgische rechter de criteria aan te reiken voor de kwalificatie van het bewuste leerprogramma¹³. Wanneer het om de karakterisatie van een

¹² Arrest van 27 september 1988, zaak 263/86, *Humbel*, nog niet gepubliceerd in de *Jurisprudentie*.

¹³ In de conclusie van de advocaat-generaal Slynn wordt gesuggered dat in dit geval de subsumtievraag door de nationale rechter dient te worden beslecht *omdat* het Hof niet op de hoogte werd gebracht voor welk beroep of betrekking de betwiste opleiding relevant zou zijn. Het arrest verwijst voor de toepassing van de aangehaalde criteria echter zonder meer naar de nationale rechter. De indruk dat het Hof zich meer deferentieel is gaan opstellen wordt bevestigd door het vroegere arrest van 21 juni 1988, zaak 197/86, *Brown* (waarover verder, in nr. 12), waarin het Hof eveneens verwees naar de nationale rechter voor de toepassing van de *Gravier*-

gedeelte van een opleidingscyclus gaat, dan moeten de gedeelten niet op zichzelf maar in het kader van de finaliteit van zulk een cyclus worden beschouwd. Nagegaan moet worden of de cyclus in zijn geheel een eenheid uitmaakt die voorbereidt op een bepaalde bekwaamheid of beroep en waarin geen gedeelte kan worden onderscheiden dat niet aan de criteria van beroepsopleiding voldoet (cf. de «onlosmakelijkheidstest» van Blaizot) (r.o. 11-13 van het arrest).

8. Hoe dienen deze arresten te worden geëvalueerd? Vooropgesteld kan worden dat de definitie die in Gravier werd gegeven, niets meer of minder is dan een normatieve handeling, die in de latere zaken door het Hof a.h.w. «toegepast» en «geïnterpreteerd» werd. Wel is er in de latere uitspraken een zekere ontwikkeling merkbaar. Terwijl het Gravier-arrest het noodzakelijke aanknopingspunt met het EEG-Verdrag leek te vinden in de suggestie dat het moest gaan om *beroepsopleiding* voor potentiële *werknemers*, blijkt uit de latere arresten een geleidelijke vervaging van het onderscheid tussen «beroepsopleiding» en «onderwijs». Dit moge o.m. blijken uit het feit dat nooit echt aandacht werd besteed aan de vraag of de betrokken studenten van plan waren in de Lid-Staat van onderwijs hun beroep uit te oefenen, dan wel of het bij de betrokken studenten ging om een «gezochte specialisatie» (vccf. r.o. 22 van *Gravier*). Weliswaar moet volgens de steeds overgenomen *Gravier*-definitie het einddiploma een kwalificatie (of bijzondere bekwaamheid) verzekeren voor een specifiek beroep (*Blaizot*) en moet de opleidingscyclus in zijn geheel een eenheid uitmaken die als beroepsopleiding kan worden beschouwd (*Humbel*). Toch blijken deze vereisten niet te verhinderen dat *elke* universitaire (of «hogere») opleiding, behoudens uitzonderingen, aan de *Gravier*-definitie voldoet¹⁴. Het sluitstuk van deze doctrine is het *Erasmus*-arrest, waarover meer in de nrs. 19-24.

Evenmin bestaat er — althans wanneer het *niet* om universitair onderwijs gaat — volledige klaarheid over de band die vereist is tussen de gevolgde opleiding en het beroep dat de opleiding als beroepsopleiding moet kwalificeren. Op dit punt (het zal meestal gaan over de kwalificatie van verschillende types van secundair onderwijs) lijkt het waarschijnlijk dat het Hof de bal steeds meer zal terugspelen naar de nationale rechter en zich meer en meer zal beperken tot het aanreiken van de (algemene) interpretatiecriteria die bij de invuloefening dienen te worden gehanteerd. Op zichzelf is dit een verdedigbare houding: de nationale rechter verkeert zonder twijfel in een betere positie dan het Hof om grensgeschillen te beslechten i.v.m. de vele vormen van secundair

en niet-universitair onderwijs die in de verschillende Lid-Staten bestaan¹⁵.

Beperking in de tijd van de Gravier-uitspraak

9. In het *Gravier*-arrest, dat in 1985 werd gewezen, werd de geldigheid op de helling gezet van een Belgische wet die in 1976 was uitgevaardigd. Vandaar dat de vraag vrijwel onmiddellijk rees wat er moest gebeuren met het supplementaire schoolgeld dat in België betaald was in de periode vóór het arrest.

Zoals bekend is de algemene regel ter zake dat een prejudiciële uitspraak m.b.t. de uitlegging van gemeenschapsrecht (en meteen ook m.b.t. de mate waarin bepalingen van nationaal recht met het aldus geïnterpreteerde gemeenschapsrecht verenigbaar zijn), niet constitutief maar wel declaratief is. «De uitlegging die het Hof (...) geeft van een voorschrift van gemeenschapsrecht, verklaart en preciseert, wanneer daaraan behoefte bestaat, de betekenis en strekking van dat voorschrift zoals het sedert het tijdstip van zijn inwerkingtreding moet of had moeten worden verstaan en toegepast. Hieruit volgt dat het aldus uitgelegde voorschrift (...) ook (...) moet worden toegepast op rechtsbetrekkingen die zijn ontstaan (...) vóór het (prejudiciële) arrest (...)»¹⁶.

10. Deze regel werd door het Hof eveneens toegepast in zijn «post-Gravier»-jurisprudentie. De aanleiding voor deze rechtspraak lag in de uitvaardiging van een Belgische wet¹⁷ die de terugvordering van vóór het Gravier-arrest betaald extra schoolgeld voorbehield aan personen die vóór de datum van het Gravier-arrest een vordering in rechte hadden ingesteld; bovendien werd het tussen 1976 en 1984 geïnde extra schoolgeld van elke terugvordering uitgesloten. Omdat de Commissie deze bepaling in strijd achtte met het gemeenschapsrecht, spande zij een nalatigheidsberoep aan tegen België. Haar beroep werd evenwel door het Hof als niet ontvankelijk afgewezen, omdat de tijdens de pre-contentieuze fase van de procedure aan België toegestane termijnen om zich te schikken naar zijn communautaire verplichtingen en/of op de argumenten van de Commissie te antwoorden, te kort werden geacht¹⁸.

De intertemporele werking van het *Gravier*-arrest t.a.v. de Belgische wet werd echter wel behandeld in de zaak Barra¹⁹. Het bodemgeskil betrof een procedure die door Barra en zestien andere Franse studenten was aangespannen om het extra schoolgeld terug te vorderen dat zij als studenten aan een Belgische school voor voortgezet technisch onderwijs hadden betaald. Er bestond geen betwisting over dat het bewuste onderwijs beroepsopleiding was, en dat de Gravier-uitspraak terugwerkende kracht had. De Belgische regering

definitie (zie r.o. 9 van het arrest), ook al ging het daar om het ogenschijnlijk eenvoudig geval van een ingenieursopleiding.-

¹⁴ Men kan zelfs verder gaan: er is bv. terecht op gewezen dat deze definitie geen strikt te hanteren scheidingslijn bevat: zo kan onderwijs over een onderwerp dat als dusdanig niet onder de definitie van beroepsopleiding komt, tóch als beroepsopleiding worden beschouwd omdat het een opleiding biedt aan personen die zo'n onderwerp beroepsmatig willen gaan onderwijzen... ten ware men zou vereisen, dat de studiecycclus specifiek ontworpen is voor de opleiding van onderwijskrachten (zie de suggestie van de advocaat-generaal Sir Gordon Slynn in zijn conclusie van 17 september 1987 in zaak 293/85, Commissie/België, nog niet gepubliceerd in de *Jurisprudentie*; getypte versie, blz. 20).

¹⁵ Zie bv., m.b.t. het Nederlands middelbaar onderwijs, het artikel van B.J. DRIJBER, «Gelijke behandeling van studenten uit de EEG — zijn er nog grenzen?», *N.J.B.*, 1988, 1635, op blz. 1636.

¹⁶ Arrest van 27 maart 1980, zaak 61/79, Denkvat Italiana, *Jurispr.*, 1980, 1205, r.o. 16; arrest van dezelfde datum in de gevoegde zaken 66, 127 en 128/79, Salumi, r.o. 9.

¹⁷ Wet van 21 juni 1985, *B.S.*, 6 juli 1985.

¹⁸ Arrest van 2 februari 1988, zaak 293/85, Commissie/België, nog niet gepubliceerd in de *Jurisprudentie*. Zie over deze procedure J. FLYNN, o.c., *Yearbook of European Law*. 1989.

¹⁹ Arrest van 2 februari 1988, zaak 309/88, nog niet gepubliceerd in de *Jurisprudentie*.

had voor het Hof evenwel het tweede *Defrenne*-arrest²⁰ ingeroepen. In dit arrest oordeelde het Hof voor het eerst dat artikel 119 van het Verdrag rechtstreekse werking had, zowel met betrekking tot overheidshandelingen als met betrekking tot private rechtsbetrekkingen, maar besliste het ook dat op de rechtstreekse werking van artikel 119 geen beroep kon worden gedaan voor de periode die aan het arrest voorafging — behalve wanneer reeds een rechtsgeding was aangespannen. In dit en latere arresten baseerde het Hof zijn bevoegdheid om een dergelijke intertemporele werkingsregel uit te vaardigen op «een aan de communautaire rechtsorde inherente beginsel van rechtszekerheid en (...) op de ernstige problemen die zijn arrest voor het verleden zou kunnen meebrengen voor te goeder trouw tot stand gekomen rechtsbetrekkingen (...)»²¹.

Naar het oordeel van de Belgische regering waren deze voorwaarden *in casu* vervuld: Gravier zou een «nieuwe ontwikkeling» in het gemeenschapsrecht hebben ingeluid en de financiële gevolgen van een retroactieve toepassing van het arrest zouden «katastrofaal» zijn²². Het Hof herinnerde er evenwel aan dat een dergelijke beperking enkel mogelijk is *in het arrest waarin de gevraagde uitlegging wordt gegeven*²³; welnu, het Hof had in Gravier geen beperking opgenomen, en daarom was dat ook niet mogelijk in het onderhavige arrest (zie de r.o. 13-15 van het arrest)²⁴.

11. Eningszins minder eenduidig was het Hof in het op dezelfde dag uitgesproken Blaizot-arrest, waarin, zoals hiervoor gemeld, geoordeeld werd dat universitaire studies in het algemeen als beroepsopleiding te beschouwen zijn. Hier achtte het Hof een temporele beperking wél verantwoord: voor het eerst (en anders dan in Gravier, zo meende het Hof) werd geoordeeld over de kwalificatie van universitaire studies als beroepsopleiding (r.o. 29 van het arrest), en het oordeel van het Hof betekende een nieuwe ontwikkeling in verband met de interpretatie van het begrip «beroepsopleiding» (r.o. 31). In dit verband wees het Hof erop dat de Commissie pas na het Gravier-arrest, en dan nog met enige aarzeling, het standpunt had ingenomen dat universitaire studies als beroepsopleiding te beschouwen waren; dit optreden van de Commissie kon de Belgische overheid redelijkerwijs tot de overtuiging hebben geleid dat haar wetgeving in overeenstemming met het Verdrag was. In die omstandigheden vereist het beginsel van rechtszekerheid dat de financiering van het universitair onderwijs niet retroactief op de helling zou

worden gezet (r.o. 32-34); daarom werd de inroepbaarheid van het Blaizot-arrest beperkt tot toekomstige aanrekeningen van collegegeld, behalve voor studenten die op de datum van het arrest reeds een gerechtelijke procedure hadden ingesteld.

«Betekenisvolle» toegang tot beroepsopleiding en onderwijs

12. Een ander deelaspect van *Gravier* dat in de latere rechtspraak van het Hof werd uitgediept, betreft de *draagwijdte* van het discriminatieverbod dat het Hof in artikel 7 van het Verdrag las. De Gravier-uitspraak paste het discriminatieverbod toe op het heffen van extra schoolgeld als voorwaarde voor de toelating tot het beroepsopleiding; een verdere vraag die rees, was of dit verbod ook geldt voor andere gebieden dan de door de onderwijsinstellingen gestelde toelatingsvoorwaarden, en m.n. t.a.v. het toekennen van financiële hulp aan personen die een beroepsopleiding volgen. Deze vraag was aan de orde in twee arresten van 21 juni 1988, *Lair*²⁵ en *Brown*²⁶.

Lair betrof het geval van een Française die in de Bondsrepubliek als bankbediende werkte, maar er niet in slaagde een vaste dienstbetrekking te vinden, wat haar deed besluiten een beroepsopleiding aan te vatten. *Brown* betrof een persoon met dubbele nationaliteit (Frans/Brits), die naar Groot-Brittannië verhuisde en er in afwachting van het aanvatten van een ingenieursstudie gedurende zes maanden voor een onderneming werkte. Beiden werd een studiebeurs geweigerd. Op te merken valt dat het Hof (zeker in het geval van *Brown*) zijn analyse had kunnen doen steunen op de vraag of *Lair* en *Brown* (zoals zij zelf beweerden) als «werknemers» te beschouwen waren en in die hoedanigheid de bepalingen van de verordening nr. 1612/86²⁷ konden invoeren, die werknemers uit de Gemeenschap in alle Staten een gelijk recht op «sociale voordelen» als de nationale werknemers verzekert. Het Hof verkoos echter vooraf aan te geven in welke mate de aanspraak op een studiebeurs *op artikel 7 van het Verdrag*, dus los van de hoedanigheid van werknemer, kon worden gegrond. Het antwoord was genuanceerd: het Verdrag is enkel toepasselijk in zoverre het gaat om beurzen die bestemd zijn om inschrijvingskosten en schoolgelden te dekken; daarentegen valt, «in de huidige stand van het gemeenschapsrecht», financiële steun die wordt verleend voor levensonderhoud en opleiding niet binnen de werkingssfeer van het Verdrag (r.o. 14-15 van *Lair*; r.o. 17-18 van *Brown*).

De scheidingslijn tussen «schoolgeld» en «onderhoudskosten» in *Lair* en *Brown* kan teruggebracht worden tot de bevoegdheidsafbakening die in *Gravier* werd gemaakt: enkel de *voorwaarden voor de toegang* tot de beroepsopleiding vallen binnen de toepassingsfeer van het Verdrag en dus onder het discriminatieverbod van artikel 7 van het Verdrag. Welnu, financiële steun voor het betalen van inschrijvingskosten en andere schoolgelden heeft betrekking op de toegang tot het onderwijs; beurzen voor levensonderhoud en

²⁰ Arrest van 8 april 1976, zaak 43/75, *Jurispr.*, 1976, 455.

²¹ Arrest *Denkavit Italiana*, gecit., r.o. 17; arrest *Salumi*, gecit., r.o. 10. Zie verder ook het arrest van 11 maart 1981, zaak 69/80, Worringham en Humphreys, *Jurispr.*, 1981, 767, i.h.b. r.o. 32, en het arrest van 27 mei 1981, gevoegde zaken 142 en 143/80, Essevi en Salengo, *Jurispr.*, 1981, 1413, i.h.b. r.o. 30-35.

²² Zie het rapport ter terechtzitting in de *Barra*-zaak, nog niet gepubliceerd in de *Jurisprudentie*, sub II.2.

²³ Zie bv. de arresten *Denkavit Italiana*, gecit., r.o. 18, en *Salumi*, gecit., r.o. 10.

²⁴ Weliswaar hadden de argumenten van de Belgische regering de advocaat-generaal Slynns ten dele overtuigd, hetgeen bleek uit zijn voorstel om het recht op teruggave te beperken tot studenten die op het moment van het *Gravier*-arrest of daarna beroepsopleiding volgden, of die voor de datum van Slynns conclusie in de *Barra*-zaak een vordering tot terugbetaling hadden ingesteld (zie de getypte versie van de conclusie, blz. 7).

²⁵ Arrest in zaak 39/86, nog niet gepubliceerd in de *Jurisprudentie*.

²⁶ Arrest in zaak 197/86, nog niet gepubliceerd in de *Jurisprudentie*.

²⁷ Hiervoor aangehaald, voetnoot 5.

opleiding daarentegen zijn enerzijds een zaak van onderwijsbeleid (dat volgens *Gravier* niet binnen de bevoegdheid van de Gemeenschap valt) en anderzijds van sociaal beleid (dat tot de bevoegdheid van de Lid-Staten behoort voor zover het niet wordt geregeld door specifieke bepalingen van het Verdrag — wat i.c. niet het geval is, aldus het Hof)²⁸.

13. De uitspraken in *Lair* en *Brown* zijn het resultaat van een moeilijk te vermijden compromis²⁹. Toch komt het praktische resultaat van deze arresten enigszins kunstmatig over: de financieringsbehoefte van een student kan moeilijk anders worden gekwalificeerd naarmate het om inschrijvingsgeld dan wel om kosten i.v.m. levensonderhoud gaat³⁰. Daarom valt moeilijk in te zien waarom enkel het bekostigen van inschrijvingsgelden een «voorwaarde voor de toegang tot het onderwijs» zou zijn, te meer daar er aanduidingen zijn in de rechtspraak van het Hof dat het discriminatieverbod van artikel 7 van het Verdrag beoordeeld dient te worden aan de hand van de concrete uitwerking van een maatregel, en niet aan de hand van formele onderscheidingen³¹.

Ook de stelling dat het toepassingsgebied van het discriminatieverbod begrensd zou zijn als gevolg van het feit dat de Lid-Staten bevoegd zijn gebleven op het gebied van het onderwijsbeleid en het sociaal beleid, is niet helemaal overtuigend. Men stelt immers vast dat de bevoegdheid die de Lid-Staten op deze domeinen volgens *Gravier*, *Lair* en *Brown* zouden hebben behouden, door diezelfde arresten sterk werd ondergraven. Bijvoorbeeld werd in België de (onderwijs)beleids optie genomen om het onderwijs gratis of nagenoeg gratis te verstrekken — dat wil zeggen: het systeem te financieren door progressieve (en dus herverdelende) belastingen veeleer dan door voor iedereen gelijke retributies. De uitspraak in *Gravier* heeft deze beleids optie doorkruist door families die niet belastingplichtig zijn in België, een zelfde (kosteloos) recht van toegang tot het beroepsonderwijs toe te kennen. Deze uitspraak kan immers, afhankelijk van het aantal buitenlandse (lees: afkomstig van families die niet belastingplichtig zijn in België) studenten, de bedoelde beleids optie om financiële redenen niet haalbaar maken. Maar ook opties van «sociaal beleid» zullen vaak rekening dienen te houden met het discriminatieverbod zoals dat door het Hof wordt uitgelegd, omdat ook deze opties meestal gebaseerd zullen zijn op een correlatie tussen (fiscale) bijdrageplichten en ontvangers van de transfers. Men denke bv. aan een onderwijssysteem waarvan de volledige kosten wor-

den gec recupereerd door het innen van inschrijvings- en schoolgelden, maar waarbij studenten aanspraak kunnen maken op studiebeurzen die gefinancierd worden met fiscale middelen. Ook hier verhindert de *Lair/Brown*-regel dat de ontvangers van een studiebeurs steeds uit een belastingplichtige familie komen.

14. De inwerking van het discriminatieverbod op de financiering van onderwijsstelsels (en dus onvermijdelijk ook op het onderwijs- en sociaal beleid van de Lid-Staten) lijkt nog versterkt te zijn door het arrest van 22 september 1988³². De Commissie had een nalatigheidsberoep ingesteld tegen België wegens een bepaling in een koninklijk besluit³³ dat de financiering regelde van instellingen voor niet-universitair hoger onderwijs. Het K.B. bepaalde dat bij deze financiering, gebaseerd op het aantal studenten dat was ingeschreven aan een instelling, geen rekening zou worden gehouden met niet-Belgische studenten³⁴ in de mate waarin het totaal aantal van deze studenten 2% van het totale studentenaantal zou overschrijden. Bovendien kregen bedoelde instellingen het recht om de inschrijving te weigeren van studenten die niet in aanmerking voor financiering kwamen. Volgens de Commissie was deze regeling in strijd met het discriminatieverbod van artikel 7 EEG. Het Hof volgde deze stelling in een kort arrest met de laconieke overweging dat de financieringsregeling «voor zover zij de financiering van instellingen voor hoger beroepsonderwijs beperkt, in feite rechtstreeks tot gevolg heeft dat studenten die onderdaan zijn van een andere Lid-Staat van het beroepsonderwijs worden uitgesloten zodra de limiet van 2% is bereikt» (r.o. 8 van het arrest, eigen vertaling).

De motivering van het arrest is bevreedend, want de instellingen in kwestie waren niet *verplicht* de inschrijving te weigeren van studenten uit andere Lid-Staten zodra de 2%-limiet was bereikt. Belangrijker nog is het verder ondergraven van het in *Gravier* gemaakte onderscheid, bevestigd in *Lair* en *Brown*, tussen enerzijds de organisatie van het onderwijs en het onderwijsbeleid en anderzijds de voorwaarden voor de toegang tot het onderwijs. Immers, in deze zaak kon er geen sprake zijn van (formeel) «ongelijke voorwaarden van toegang»; het arrest gaat veel verder door ook *financieringsstructuren* die *discriminerende effecten* kunnen hebben, onverenigbaar te verklaren met artikel 7 van het Verdrag. Met andere woorden, het discriminatieverbod doet zich voelen op een gebied dat ontegenzeggelijk de kern raakt van het onderwijsbeleid.

15. Terecht is de mening geopperd dat het arrest in de zaak 42/87 een vruchtbare bron kan blijken voor toekomstige geldigheidsbetwistingen van de financieringsaspecten van de onderwijssystemen van andere Lid-Staten dan België. Wordt de rechtspraak van het Hof bevestigd, dan zal dit op

²⁸ Zie r.o. 15 van *Lair* en r.o. 18 van *Brown*, waar wat betreft de bevoegdheidsverdeling tussen Gemeenschap en Lid-Staten inzake sociaal beleid wordt verwezen naar het arrest van 9 juli 1987 in de gevogde zaken 281, 283, 284, 285 en 287/85, Duitsland/Commissie, nog niet gepubliceerd in de *Jurisprudentie*.

²⁹ B.J. DRUBER, o.c., *N.J.B.*, 1988, op blz. 1638.

³⁰ *Anders*, de conclusie van de advocaat-generaal Slynn in de zaak *Brown*, nog niet gepubliceerd in de *Jurisprudentie*, blz. 13-14 van de getypte versie. Slynn uitte de mening dat enkel in het geval van inschrijvingsgelden kan worden gesproken van een (onder de *Gravier*-regel vallend) voldoende rechtstreeks verband met de toegang tot het onderwijs.

³¹ Zie bv. het arrest van 16 februari 1978, zaak 61/77, Commissie/Ierland, *Jurispr.*, 1978, 417, r.o. 69-80, en het arrest van 29 oktober 1980, Boussac, *Jurispr.*, 1980, 3427, r.o. 8-12, en de conclusie van de advocaat-generaal Mayras, *Jurispr.*, 1980, 3438, op blz. 3444.

³² Arrest in zaak 42/87, Commissie/België, nog niet gepubliceerd in de *Jurisprudentie*.

³³ Het ging om artikel 2, § 1, van het K.B. van 21 juli 1982 betreffende de vaststelling van het begrip regelmatig ingeschreven studenten in het hoger niet-universitair onderwijs, *B.S.*, 21 juli 1982, als gewijzigd door artikel 1 van het K.B. van 12 juli 1984, betreffende de vaststelling van het begrip studenten die in aanmerking komen voor financiering en tot wijziging van het K.B. van 21 juli 1982, *B.S.*, 12 juli 1984.

³⁴ De beperking gold evenwel niet voor studenten van Luxemburgse nationaliteit.

zijn beurt de druk verhogen op de Lid-Staten om tot een effectieve coördinatie van onderwijsbeleid en -financiering te komen; een merkwaardig resultaat, gezien het uitgangspunt van *Gravier*³⁵. Toch is enig voorbehoud geboden bij het inschatten van de precedentwaarde van het arrest in zaak 42/87. Rekening moet worden gehouden met het feit dat de Belgische regering tijdens de procedure voor het Hof nooit de gegrondheid van de vordering van de Commissie betwistte, en enkel te kennen gaf dat het in haar bedoeling lag de gewraakte wetgeving aan te passen. De toekomst zal uitwijzen of het Hof bereid is de implicaties van het gelijkheidsbeginsel verder door te trekken. Uit de hierna geanalyseerde, vergelijkbare, rechtspraak inzake «dienstenontvangers» blijkt alvast dat er een bereidheid in die zin bestaat.

Rechtspraak inzake «dienstenontvangers»

16. In deze paragraaf is het de bedoeling de hiervoor ontlede arresten inzake de gecombineerde toepassing van de artikelen 7 en 128 van het Verdrag te bekijken vanuit een andere invalshoek. Meer bepaald biedt de recente rechtspraak van het Hof over de rechten van dienstenontvangers een aantal interessante perspectieven wat betreft het toepassingsgebied en de draagwijdte van artikel 7 van het Verdrag.

17. Reeds in 1984 oordeelde het Hof in het *Luisi en Carbone*-arrest dat degene te wiens behoefte een dienst wordt verricht, het recht heeft zich te begeven naar de Lid-Staat waarin de dienstverrichter is gevestigd. Zulk een recht van vrij verkeer vormt het «noodzakelijke complement» van het in artikel 60 uitdrukkelijk genoemde recht van de dienstverrichter om zijn werkzaamheid tijdelijk uit te oefenen in de Lid-Staat waarin de dienst wordt verricht³⁶. Verder werd ook beslist: «als personen te wier behoefte een dienst wordt verricht, zijn mede te beschouwen (...) zij die zich voor studie (...) op reis begeven»³⁷. De precedentwaarde van deze overwegingen is echter niet helemaal duidelijk, omdat het arrest de interpretatie betref van artikel 106 EEG (i.v.m. beperkingen op het kapitaalverkeer), en het bodemgeschil handelde over deviezenuitvoer door toeristen³⁸. Het recente arrest van 2 februari 1989³⁹ lijkt bovenstaand *dictum* nochtans – gedeeltelijk – te bevestigen. De *Cowan*-zaak betref de aanspraak van I.W. Cowan, een Brit die in een Parijs metrostation het slachtoffer was geworden van een aanranding, op een in de Franse wetgeving geregelde schadeloosstelling van staatswege. De Franse schatkist weigerde Cowan de schadevergoeding te betalen omdat hij niet de Franse nationaliteit had en evenmin een verblijfskaart bezat. Net als in *Gravier* werd het Hof de vraag gesteld of het discriminatie-

verbod van artikel 7 EEG op deze situatie van toepassing was.

M.b.t. het *toepassingsgebied* van artikel 7 van het Verdrag herinnerde het Hof eraan dat uit zijn vroegere rechtspraak (m.n. het *Luisi en Carbone*-arrest) bleek «dat ook toeristen moeten worden beschouwd als dienstenontvangers», en dus onder het toepassingsgebied kwamen van artikel 7 (r.o. 15 van het arrest)⁴⁰. Verder werd in het arrest m.b.t. de *draagwijdte* van het discriminatieverbod geoordeeld: «Op grond van artikel 7 EEG-Verdrag moeten degenen die zich bevinden in een situatie waarin het gemeenschapsrecht van toepassing is volstrekt gelijk worden behandeld als de onderdanen van de betrokken Lid-Staat ... (r.o. 10)». Het feit dat de betrokken schadeloosstelling wordt betaald door de Schatkist, kan geen wijziging brengen in de regeling inzake de bescherming van door het EEG-Verdrag gewaarborgde rechten (r.o. 11).

18. De vraag naar de relevantie van de rechtspraak inzake dienstenontvangers voor het recht op toegang tot een beroepsopleiding vond geen antwoord in *Gravier*. Toch hadden in *Gravier* zowel de verzoekster (in het bodemgeschil) als de Commissie (voor het Hof) primair geargumenteed dat het verstrekken van onderwijs, zelfs door de staat, een dienst uitmaakte en dat een ongelijke behandeling van dienstenontvangers onverenigbaar was met het Verdrag⁴¹. De advocaat-generaal Slynn viel deze stelling bij, maar het Hof liet de kwestie onbesproken in het arrest. De vraag werd wel behandeld in de *Humbel*-zaak⁴², waarin het Hof op eensluidende conclusie van Slynn tot het besluit kwam dat onderricht verstrekt in het kader van een van overheidswege gefinancierd stelsel van nationale opvoeding, geen dienst is, wegens het ontbreken van een tegenprestatie die in onderling overleg wordt vastgesteld tussen de dienstverrichter en de dienstontvanger (r.o. 16-18 van het arrest)⁴³.

Uit *Humbel* volgt dat de *Luisi en Carbone* en *Cowan*-rechtspraak inzake dienstenontvangers niet kan worden toegepast op onderwijs dat integraal en rechtstreeks door de Staat wordt verstrekt of gefinancierd. Dit principe lijkt echter *niet* te gelden wanneer het om een onderwijsstelsel gaat waarvan de kosten worden verhaald op de studenten (in de vorm van inschrijvingskosten en collegegeld), ook al komt een deel van de studenten in aanmerking voor een kosten-dekkende beurs van overheidswege. In dat geval gaat het immers om verrichtingen «welke gewoonlijk tegen vergoeding geschieden» (cf. artikel 60 EEG). Bovendien lijkt de uitspraak in *Humbel* evenmin te gelden in het (in deze bijdrage

⁴⁰ De citaten komen uit de voorlopige Nederlandse vertaling van het arrest in het *Weekoverzicht*, nr. 2/89.

⁴¹ Uit het rapport ter terechtzitting (niet gepubliceerd in de *Jurisprudentie*) blijkt dat het argument gebaseerd op de combinatie van de artikelen 7 en 128 EEG slechts subsidiair werd aangevoerd. Zie J. FLYNN, o.c., *Yearbook of European Law*, 1989 en P. WATSON, noot bij het arrest *Gravier*, *C.M.L.Rev.*, 1987, 89, op blz. 94.

⁴² Arrest van 27 september 1988, zaak 263/86, reeds aangehaald (noot 12).

⁴³ Het verschil met de *Cowan*-zaak bestaat hierin dat Cowan als «dienstenontvanger» was te beschouwen *in zijn hoedanigheid van toerist*; het feit dat schadevergoeding van staatswege en ten laste van de openbare middelen werd toegekend, kon op dit punt dus buiten beschouwing worden gelaten. Zie J. FLYNN, o.c., *Yearbook of European Law*, 1989.

³⁵ J. FLYNN, o.c., *Yearbook of European Law*, 1989.

³⁶ Arrest van 31 januari 1984, gevoegde zaken 286/82 en 26/83, 1984, r.o. 10.

³⁷ Arrest van 31 januari 1984, *gecit.*, r.o. 16.

³⁸ De expliciete vermelding van studenten in de categorie van dienstenontvangers is te verklaren door het feit dat de Italiaanse wet, waarvan in het bodemgeschil de verenigbaarheid met het gemeenschapsrecht werd betwist, beperkingen oplegde aan de uitvoer van deviezen ter zake van toerisme, zakenreizen, studie en geneeskundige behandeling (zie r.o. 2 van het arrest).

³⁹ Arrest in zaak 186/87, *Cowan*, nog niet gepubliceerd in de *Jurisprudentie*.

niet geanalyseerd) geval van dienstenontvangers die *anders dan op grond van hun hoedanigheid van student* (bv. als werknemer) zich bevinden «in een situatie waarin het gemeenschapsrecht (en dus ook artikel 7 van het Verdrag) van toepassing is» (cf. r.o. 10 van *Cowan*) – in dat geval is het discriminatieverbod van artikel 7 toepasselijk zonder dat hoeft te worden onderzocht of het verstrekte onderwijs als een «dienst» is te beschouwen⁴⁴.

Wel blijft onzekerheid bestaan over de vraag of onderwijsinstellingen *zonder winstoogmerk* een dienst in de zin van het EEG-Verdrag kunnen verrichten. «(V)ennootschappen welke geen winst beogen» worden immers door artikel 66 jo. 58 van het EEG-Verdrag van de toepassing van de verdragsbepalingen i.v.m. diensten uitgesloten. Het meest plausibele antwoord lijkt te zijn dat, wanneer onderwijs door instellingen zonder winstoogmerk wordt verstrekt, de studenten van zulke instellingen niet als dienstenontvangers door het Verdrag worden beschermd⁴⁵.

In zoverre onderwijs als een «dienst» is te beschouwen, ligt het voor de hand dat studenten een beroep kunnen doen op de *Cowan*-regel, die gebiedt dat zij, als dienstenontvangers, «volstrekt gelijk» behandeld worden als de onderdanen van de Lid-Staat waar de dienst (het onderwijs) wordt verstrekt (cf. r.o. 10 van *Cowan*), en dus ook m.b.t. beurzen; daarbij zou het zonder belang zijn dat de betrokken beurzen worden bekostigd door de openbare middelen (cf. r.o. 11 van *Cowan*). De uitsluiting in *Lair* en *Brown* van beurzen voor levensonderhoud en opleiding van het toepassingsgebied van artikel 7 EEG zou in zulke gevallen m.a.w. niet langer verantwoord zijn.

Artikel 128 van het Verdrag en het Erasmus-programma

19. Reeds in 1985 kon het Hof in het *Gravier*-arrest terecht beslissen dat het in artikel 128 van het Verdrag bedoelde gemeenschappelijke beleid m.b.t. de beroepsopleiding geleidelijk aan gestalte kreeg⁴⁶. Deze stelling werd in nog veel grotere mate bewaarheid in de jaren die volgden op het arrest, gedurende welke het besef doordrong dat onderwijs een belangrijk bestanddeel (of voorwaarde) is van de implementatie van de verschillende beleidsgebieden van de Gemeenschap. Hoewel de Europese akte van 1986⁴⁷ geen afzonderlijk «onderwijsbeleid» in het leven riep, werden wel een aantal (actie)programma's opgezet die op treffende wijze de groeiende invloed illustreren van de activiteiten van de Gemeenschap op het onderwijsbeleid van de Lid-Staten⁴⁸. Het is niet de bedoeling hier een overzicht te geven van de bestaande en geplande initiatieven. Wel wordt ter afsluiting van deze bijdrage even ingegaan op de controversie rond het

Erasmus-programma, omdat naar aanleiding van deze controversie opnieuw werd nagedacht over de draagwijdte van de bevoegdheidsoverdracht van artikel 128 van het Verdrag, en het programma de aanleiding bood voor van een nieuwe stap in het communautaire «*acquis jurisprudentiel*» dat met het *Gravier*-arrest was ingezet.

20. Erasmus, voluit *European Community Action Scheme for the Mobility of University Students*, werd op 3 januari 1986, vrij kort na de uitspraak in *Gravier*, door de Commissie aan de Raad voorgesteld⁴⁹. Het programma (voorgesteld in de vorm van een «Besluit») bevatte vier «acties»: de oprichting van een «Europees Universitair Netwerk», de creatie van Erasmus-studiebeurzen, het bevorderen van de erkenning van in andere Lid-Staten behaalde diploma's en verrichte studieperiodes, en «aanvullende» (d.w.z. financierings-)maatregelen om de mobiliteit van studenten in de Gemeenschap te bevorderen. Het is duidelijk dat het programma verder gaat dan het vrijblijvend formuleren van beginselen en beleidsvoornemens, wat tot dan toe het voornaamste kenmerk was geweest van het optreden van de Raad op onderwijsgebied⁵⁰.

De Commissie had de Raad voorgesteld het Besluit enkel op artikel 128 van het Verdrag te baseren, maar de Raad⁵¹ voegde ook artikel 235 toe aan de juridische basis, omdat «dit actieprogramma onderwijsaspecten bevat die bij de huidige stand van het communautaire recht geacht kunnen worden niet binnen het gemeenschappelijke beleid (...) bedoeld in artikel 128 van het verdrag te vallen ...»⁵². Artikel 235 van het Verdrag staat de Raad toe om, ook in afwezigheid van een concrete bevoegdheidstoe wijzing aan de Gemeenschap, op te treden als dat noodzakelijk blijkt om een van de doelstellingen van de Gemeenschap te verwezenlijken. Anders echter dan het geval is met artikel 128⁵³ kunnen maatregelen op basis van artikel 235 enkel *met eenparigheid van stemmen* worden vastgesteld.

Het was precies de vrijwaring van de stemming bij (eenvoudige) meerderheid op het gebied van onderwijs die de inzet vormde van het vernietigingsberoep dat de Commissie instelde tegen het Besluit van de Raad. In de rechtspraak van het Hof stond reeds vast dat op artikel 235 slechts een beroep kon worden gedaan als rechtsgrondslag voor een handeling, wanneer geen enkele andere verdragsbepaling de voor de vaststelling van die handeling vereiste bevoegdheid verleende⁵⁴. Hierop steunend voerde de Commissie aan dat de Raad bevoegd (en dus verplicht) was om het Besluit enkel op basis van artikel 128 van het Verdrag te treffen. De Raad bracht daartegen in, ten eerste, dat de in het Besluit bedoelde

⁴⁹ PB 1986, C 73, 4.

⁵⁰ Zie de citaten in noot 7.

⁵¹ Besluit (EEG) 87/327 van de Raad tot vaststelling van het communautaire actieprogramma inzake de mobiliteit van studenten (ERASMUS), PB 1987, L 166, 20.

⁵² Zie de laatste considerans van de preambule van het Besluit, PB 1987, L 166, blz. 21.

⁵³ In dit artikel wordt niet aangegeven hoe de Raad dient te stemmen, zodat de stemming krachtens artikel 148(1) bij meerderheid geschiedt. Wel te verstaan gaat het hier om een «eenvoudige» meerderheid, d.w.z. niet de gekwalificeerde meerderheid bedoeld in artikel 148(2).

⁵⁴ Zie het arrest van 26 maart 1987, zaak 45/86, Commissie/Raad, *Jurispr.*, 1987, 1493, i.h.b. r.o. 13.

⁴⁴ In die zin: J. FLYNN, o.c., *Yearbook of European Law*, 1989 en B.J. DRUBER, o.c., *N.J.B.*, 1988, 1637.

⁴⁵ Aldus de advocaat-generaal Slynn in zijn conclusie in de *Gravier*-zaak, *Jurispr.*, 1985, 594, op blz. 604.

⁴⁶ Zie hiervoor, nr. 4 van de tekst.

⁴⁷ Ondertekend te Luxemburg op 17 februari 1986 en te 's-Gravenhage op 28 februari 1986, en in werking getreden op 1 juli 1987.

⁴⁸ Zie bv., voor een overzicht van het aspect «onderwijs» van het Gemeenschappelijke beleid inzake onderzoek en technologische ontwikkeling, R. BIEBER, «Educational aspects of research and technology policies», in B. DE WITTE (red.), *European Community Law of Education*, Baden Baden, 1989, 83-93.

acties de hem door artikel 128 toegekende bevoegdheden overschreden en, ten tweede, dat het programma méér bevatte dan enkel beroepsopleiding in de zin van artikel 128.

21. Het Hof verwierp het beroep van de Commissie⁵⁵, maar volgde de argumentatie van de Raad slechts gedeeltelijk. In zijn eerste argument wees de Raad op de tekst van artikel 128, die zijn bevoegdheid zou beperken tot het vaststellen van algemene beginselen; specifieke acties zoals die welke in het Erasmus-programma voorzien waren, zouden daar niet onder vallen (r.o. 8 van het arrest). Het Hof was evenwel een andere mening toegedaan. Het merkte op dat de te verwachten toepassing van het in artikel 128 bedoeld gemeenschappelijk beleid zich verzet tegen een uitlegging van deze bepaling waardoor aan de Gemeenschap de nodige middelen voor het voeren van dit beleid zouden worden ontzegd (r.o. 9). Het Hof herinnerde verder aan wat het in Gravier had gezegd: het in artikel 128 voorziene gemeenschappelijke beleid krijgt geleidelijk gestalte, en wel via een samenwerking tussen de gemeenschapsinstellingen en de Lid-Staten. In een op dit beginsel gebaseerde uitlegging van artikel 128 (die tevens het nuttige effect van deze bepaling waarborgt) heeft de Raad wel degelijk de bevoegdheid door middel van juridische handelingen communautaire acties inzake beroepsopleiding uit te stippelen en aan de Lid-Staten de daarmee overeenkomstige verplichtingen tot samenwerking op te leggen, aldus het Hof (r.o. 10-11)⁵⁶.

Het Hof stemde evenmin in met het argument van de Raad als zou een programma met even verreikende budgettaire gevolgen als Erasmus niet op basis van artikel 128 alleen kunnen worden vastgesteld. Het wees erop dat de voorwaarden voor de regelgevende bevoegdheid en die voor de budgettaire bevoegdheid niet identiek zijn, en de procedurele vereisten voor het ter beschikking stellen van de voor de uitvoering van het programma noodzakelijke kredieten (die elders geregeld zijn), generlei gevolgen hebben voor de procedurele regels die gelden voor het nemen van het bestreden besluit. Dit alles bracht het Hof tot het voorwaardelijke besluit dat de Raad inderdaad bevoegd was het Erasmus-besluit enkel op basis van artikel 128 te treffen⁵⁷, mits het programma

geen aangelegenheden regelde die buiten de grenzen van de «beroepsopleiding» vielen. Deze laatste kwestie maakte het voorwerp uit van het tweede argument van de Raad.

22. In zijn tweede argument betoogde de Raad uitvoerig dat het Erasmus-programma wel degelijk het gebied van de beroepsopleiding te buiten ging. Allereerst wees de Raad erop dat het programma van toepassing was op alle universitaire opleidingen, terwijl een aantal van die richtingen volgens de rechtspraak van het Hof niet vielen onder de definitie van «beroepsopleiding». Dit leek een sterk argument: in het *Blaizot*-arrest (hiervoor, nr. 6) was immers beslist dat, hoewel universitaire studies *in het algemeen* als beroepsopleiding te beschouwen waren, er toch uitzonderingen op de regel bestonden. Welnu, in een bevoegdheidsgeschil is het alles of niets: ofwel zijn *alle* universitaire studies te beschouwen als beroepsopleiding, ofwel niet, en in dit laatste geval vond het Besluit geen toereikende juridische basis in artikel 128 wat betreft de universitaire opleidingen die niet als beroepsopleiding waren aan te merken⁵⁸.

Toch aanvaardde het Hof dit argument niet: met verwijzing naar de arresten *Blaizot* en *Humbel* besliste het dat de in het kader van het Erasmus-programma voorziene acties slechts bij wijze van uitzondering kunnen worden toegepast op universitaire studies die naar hun aard geen beroepsopleiding uitmaken. «Dit feit kan op zichzelf niet de conclusie rechtvaardigen, dat het bestreden programma het kader van de beroepsopleiding te buiten gaat en dat de Raad dit programma dus niet op basis van artikel 128 van het Verdrag mocht vaststellen» (r.o. 27 van het arrest). Deze — merkwaardige — uitspraak kan op twee manieren worden gelezen. Ofwel laat het arrest toe dat de term «beroepsopleiding» in artikel 128 gelezen wordt als omvattende *alle* vormen van (universitair) *onderwijs*, en is deze bepaling een voldoende basis voor de verdere uitbouw van een gemeenschappelijk onderwijsbeleid. Dat zou evenwel gelijkstaan met een herroeping van de beperking in *Blaizot*, en impliceren dat het voor universitair onderwijs niet langer hoeft te worden aangetoond dat zulk onderwijs voorbereid is op een specifiek beroep. Ofwel perkt het arrest, complementair met het reeds geciteerde arrest van 26 maart 1987⁵⁹, de gebruiksmogelijkheid van artikel 235 verder in: dit artikel zou niet mogen worden aangewend wanneer een andere bepaling van het Verdrag als juridische basis kan dienen in alle behalve uitzonderlijke gevallen (m.a.w. een *additionele* beperking op

⁵⁵ Arrest van 30 mei 1989, zaak 242/87, Commissie/Raad, nog niet gepubliceerd in de *Jurisprudentie*, hierna geciteerd als «*Erasmus*-arrest»). De citaten verderop in de tekst komen uit de voorlopige Nederlandse vertaling van het arrest in het *Weekoverzicht*, nr. 12/89.

⁵⁶ Wel ontwaarde het Hof een *grens* aan de door artikel 128 aan de Raad verleende bevoegdheid, namelijk artikel 57 van het Verdrag. Dit artikel regelt uitdrukkelijk de onderlinge erkenning van diploma's en de coördinatie van nationale regels m.b.t. de toegang tot werkzaamheden. Daaruit volgt, aldus het arrest, dat dergelijke maatregelen, ook als zij betrekking hebben op beroepsopleiding, niet onder artikel 128 vallen (r.o. 14). Niettemin kwam het Hof tot het besluit dat de in het Erasmus-programma voorziene «maatregelen ter erkenning van diploma's en studieperiodes» (actie 3 van het programma, zie hiervoor, nr. 20) «slechts dienen ter voorbereiding en bevordering van de nagestreefde erkenning, die als zodanig geen onderdeel is van de actie». Daarom hield deze actie geen inbreuk in op de exclusieve werkingssfeer van artikel 57 (r.o. 20).

⁵⁷ Een zelfde conclusie werd bereikt in een arrest van dezelfde datum in zaak 56/88, Verenigd Koninkrijk/Raad. In deze zaak had het Verenigd Koninkrijk de juridische basis aangevochten van het Besluit van de Raad (EEG) 87/569 betreffende een actieprogramma voor de beroepsopleiding van jongeren en de voorbereiding van jon-

geren op het leven als volwassenen en in een beroep (*PB* 1987, L 346, 31). Het Verenigd Koninkrijk betwistte niet dat dit Besluit (enkel) betrekking had op beroepsopleiding, maar ontwikkelde een gelijksoortige redenering als die in het eerste argument van de Raad in de *Erasmus*-zaak: het Besluit zou een aantal maatregelen bevatten die niet alleen op basis van artikel 128 van het Verdrag konden worden getroffen. Het Hof verwierp het beroep in een arrest dat woordelijk gelijk is aan het zojuist in de tekst besproken eerste deel van het *Erasmus*-arrest.

⁵⁸ K. LENAERTS, «Erasmus: Legal Basis and Implementation», in B. DE WITTE (red.), *European Community Law of Education*, 113, op blz. 120. Zie in dezelfde zin de conclusie van de advocaat-generaal Mischo in de *Erasmus*-zaak, nog niet gepubliceerd in de *Jurisprudentie*, nrs. 55-58.

⁵⁹ Hiervoor, noot 54.

het gebruik van artikel 235 in de vorm van een soort «de minimis»-regel⁶⁰.

Een ander onderdeel van het tweede argument van de Raad werd evenmin aanvaard. De Raad (zinspelend op r.o. 19 van *Gravier*) had aangevoerd dat Erasmus doorwerkt op de *organisatie* van het onderwijs, omdat het ertoe strekt een Europees universitair netwerk op te zetten. Het Hof wees er echter op dat de uitoefening van een communautaire bevoegdheid niet wordt beperkt door het feit dat deze uitoefening een weerslag kan hebben op nationale beleidsgebieden. Bovendien merkte het ook op dat het programma voorzag dat de universiteiten slechts aan het op te richten netwerk zouden deelnemen binnen de grenzen van hun eigen statuut en hun inrichting, die door het programma niet werden geraakt.

23. Toch werd het beroep van de Commissie verworpen. De Raad had (als onderdeel van zijn tweede argument, maar in bijkomende orde) laten gelden dat het beroep op artikel 235 noodzakelijk was omdat Erasmus ook onderdelen zou bevatten die op het gebied van het onderzoek lagen. Het Hof speelde hierop in: het bestreden besluit zodanig interpreteren dat het niet zou gelden voor universitaire activiteiten op het gebied van het wetenschappelijk onderzoek, zou leiden tot een aanzienlijke beperking van de draagwijdte van de doelstellingen ervan; wetenschappelijk onderzoek is immers een essentieel element van de activiteiten van een universiteit (r.o. 34-35 van het arrest). Aangezien het wetenschappelijk onderzoek niet uitdrukkelijk van het programma was uitgesloten, moest worden aangenomen dat althans een deel van de voorgenomen maatregelen zowel betrekking hebben op onderzoek als op beroepsopleiding. Daarom ging het bestreden besluit verder dan enkel het regelen van de beroepsopleiding, zodat artikel 235 onontbeerlijk was voor de juridische basis ervan (zie r.o. 36-37).

24. Men kan de motivering van het arrest in meer dan één opzicht bekritisieren. Het is helemaal niet zo duidelijk dat Erasmus, naast het stimuleren van transnationaal onderwijs c.q. beroepsopleiding, ook de aanmoediging van het wetenschappelijk onderzoek beoogde⁶¹. Eveneens kan men de vrij artificiële scheiding tussen opleiding en onderzoek betreffen; het Hof lijkt die scheiding vooral te baseren op het feit dat de Europese Akte «onderzoek en technologische ontwikkeling» als een nieuw (d.w.z. los van artikel 128) beleidsdomein (titel VI van deel III) aan het Verdrag heeft toegevoegd, en artikel 130G van deze titel voorziet in de stimulering van de opleiding en de mobiliteit van onderzoekers. Maar deze betwistbare punten van het arrest wegen niet op tegen de zeer ruime opvatting die het inluit inzake de draagwijdte en het

toepassingsgebied van artikel 128 van het Verdrag. Zo staat nu vast dat deze bepaling de Gemeenschap de bevoegdheid verleent om door middel van bindende juridische handelingen concrete communautaire acties uit te stippelen en ten uitvoer te leggen, en aan de Lid-Staten de daarmee corresponderende verplichtingen tot samenwerking op te leggen⁶². Verder wijst het feit dat het Hof een aantal restrictieve interpretaties van de draagwijdte en het toepassingsgebied van artikel 128 uitdrukkelijk weerlegde, terwijl het voor de beslechting van de zaak toch had kunnen volstaan met erop te wijzen dat Erasmus ook van toepassing was op het terrein van het wetenschappelijk onderzoek, op de principiële waarde van het arrest en op het belang dat het Hof hecht aan de ontwikkeling van een communautair onderwijsbeleid. Men mag dan ook hopen dat het arrest een stimulans zal zijn voor de verdere uitbouw van dat beleid: sinds de inwerkingtreding van de Europese Akte op 1 juli 1987 worden een heel aantal beslissingen in verband met het beleid inzake onderzoek en technologische ontwikkeling met gekwalificeerde meerderheid van stemmen getroffen⁶³; andere beslissingen inzake onderwijsbeleid⁶⁴ kunnen op grond van het *Erasmus*-arrest met eenvoudige meerderheid van stemmen worden genomen.

Besluit

25. Uit voorgaand overzicht is een zeer dynamische opstelling van het Hof van Justitie gebleken inzake onderwijsaangelegenheden. Op basis van een erg beperkte tekstuele aanknopingspunt in artikel 128 van het EEG-Verdrag, en ondanks het grotendeels ontbreken van regelgeving van de Commissie of de Raad op dit terrein, heeft het Hof op eigen kracht een uitgebreide en baanbrekende jurisprudentie ontwikkeld. Het heeft het bestaan bevestigd van een «autonoom» recht van gelijke toegang voor «migrerende studenten» tot het onderwijs in de Lid-Staten, en heeft eveneens een substantiële beleidsruimte geschapen voor het ontvouwen van toekomstige communautaire initiatieven op het gebied van onderwijs en beroepsopleiding, zonder dat daarvoor (krachtens artikel 235 van het Verdrag) de instemming van alle Lid-Staten vereist zou zijn.

Op het eerste gezicht kan het verwondering wekken dat het Hof een dergelijke verbeeldingskracht aan de dag heeft gelegd bij de interpretatie en toepassing van een verdrag met onmiskenbaar economische doelstellingen op een traditioneel niet-economische sector als het onderwijs. Uit de rechtspraak van het Hof blijkt echter (het meest expliciet in het *Gravier*-arrest) een sterk bewustzijn van het fundamentele belang van een gemeenschappelijk beleid inzake onderwijs

⁶⁰ Toch had de Raad voor het Hof volgehouden dat een *groot deel* van de universiteitsstudies slechts een algemene vorming (en dus, in de zin van *Blaizot*, geen beroepsopleiding) inhielden: het zou gaan om niet minder dan 40% van de interuniversitaire samenwerkingsprogramma's. Zie het rapport ter terechtzitting in zaak 242/87, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie, sub III 2a.

⁶¹ De enige geloofwaardige verwijzing naar wetenschappelijk onderzoek is vervat in punt 3 van actie 1 (waarin wordt bepaald dat docenten en administrateurs van verschillende universiteiten in staat moeten worden gesteld «geïntegreerde studieprogramma's op te stellen en ervaringen uit te wisselen over de jongste ontwikkelingen op hun vakgebied») (dit citaat werd ook opgenomen in r.o. 36 van het arrest).

⁶² Het Hof ging met deze stelling zelfs verder dan de argumentatie van de Commissie, die het exclusieve gebruik van artikel 128 als juridische basis voor het Erasmus-programma had verdedigd door erop te wijzen dat het programma enkel «promotionele acties» bevatte, en de Lid-Staten enkel «stimuleerde» eerder dan ze bepaalde verplichtingen op te leggen (zie het rapport ter terechtzitting, sub III.1-a). Vergelijk in dit verband de conclusie van de advocaat-generaal Mischo, nrs. 8-44, met r.o. 9-15 van het arrest.

⁶³ Zie artikel 130Q van het Verdrag, zoals toegevoegd door de Europese Akte.

⁶⁴ Uitgezonderd die welke op artikel 57 van het Verdrag zijn gebaseerd.

voor de verwezenlijking van de bij uitstek «economische» doelstellingen van het Verdrag: het vrij verkeer van personen en diensten en de verbetering van de levensstandaard van de werknemers⁶⁵. Met het *Erasmus*-arrest lijkt de bijdrage van de communautaire rechter een culminatiepunt te hebben bereikt. Naar de toekomst toe mag nu van de andere Gemeenschapsinstellingen worden verwacht dat zij de door de rechterlijke creativiteit geboden kansen op hun specifieke beleidsdomeinen aangrijpen⁶⁶.

Hans M. GILLIAMS
Referendaris
Hof van Justitie E.G.

⁶⁵ In dezelfde zin: B.J. DRIJBER, *p.c.*, *N.J.B.*, 1988, op blz. 1635.

⁶⁶ De belangrijkste verwezenlijking in het regelgevend vlak is wellicht de richtlijn van de Raad 89/48/EEG van 21 december 1988 betreffende een algemeen stelsel van erkenning van hoger-onderwijsdiploma's waarmee beroepsopleidingen van ten minste drie jaar worden afgesloten, *PB* 1989, L 19, 16. Deze richtlijn voert o.m. de regel in dat de toegang tot een «gereguleerd» beroep (d.w.z. een beroep waarvan de uitoefening afhankelijk wordt gesteld van het bezit van een diploma) door een bepaalde Lid-Staat niet mag worden ontzegd aan een onderdaan van een andere Lid-Staat, indien deze persoon het diploma behaalde dat door een andere Lid-Staat is voorgeschreven om tot het betrokken beroep te worden toegelaten.

RECHTSPRAAK

BENELUX-GERECHTSHOF

20 OKTOBER 1989

President: de h. Hess

Openbaar ministerie: de h. Mok

Verzekering – Motorrijtuigen – Verjaring – Stuiting – 1. Onderhandelingen – 2. Werking

1. *Correspondentie tussen de benadeelde (daaronder ook begrepen de in diens rechten gesubrogeerde schadeverzekeraar) en de in de Gemeenschappelijke Bepalingen bedoelde verzekeraar kan slechts dan op grond van de mededelingen van de verzekeraar niet worden aangemerkt als «onderhandeling» in de zin van art. 10, § 3, indien de benadeelde op grond van die mededelingen moet begrijpen dat de verzekeraar een regeling zonder meer uitsluit.*

2. *Wanneer de rechtsvordering van een benadeelde tegen de verzekeraar is gestuit door een onderhandeling als bedoeld in art. 10, § 3, heeft zulks krachtens art. 10, § 2, tweede zin, tot gevolg dat de verjaring van de rechtsvordering van de benadeelde tegen de verzekerde eveneens is gestuit, ongeacht op welke nationale wetsbepaling die rechtsvordering is gegrond.*

Van A. t/ Z.V.A.

Conclusie van de plaatsvervangend advocaat-generaal M.R. Mok

1. Gestelde vragen

De rechtbank te Zwolle, enkelvoudige civiele kamer, heeft bij vonnis van 8 juni 1988 aan het Benelux-Gerechtshof de volgende vragen gesteld:

a. «Moet er gelet op de onder 1 weergegeven correspondentie tussen de aldaar genoemde verzekeringsmaatschap-

pijen van worden uitgegaan, dat de in artikel 10, lid 1, van de Wet Aansprakelijkheidsverzekering Motorrijtuigen bedoelde verjaring ten opzichte van Amev is gestuit in de zin van artikel 10, lid 3, van die wet?

b. Wanneer de onder a geformuleerde vraag bevestigend wordt beantwoord, moet er dan van worden uitgegaan, gelet op het bepaalde in artikel 10, lid 2, W.A.M., dat in de verhouding tussen de onderhavige partijen, derhalve de verzekeraar van de benadeelde en de verzekerde zelf, de verjaring ex artikel 31, lid 10, Wegenverkeerswet eveneens is gestuit?»

2. Achtergrond

2.1. Feiten

Uit een (eerste) tussenvonnissen van de Zwolse rechtbank van 9 december 1987 blijkt het volgende.

Op 10 november 1982 heeft op een voor het openbaar verkeer openstaande weg te Zwolle een aanrijding plaats gevonden tussen Van Asselt – gedaagde in het bodemgeding – en een minderjarige scholier, genaamd De Waard. Van Asselt, die een vierwielig motorvoertuig bestuurde, en De Waard, die op een fiets reed, kwamen elkaar tegemoet.

Als gevolg van de aanrijding heeft De Waard verwondingen, waaronder een beenbreuk, opgelopen. ZVA heeft gesteld ter zake als ziektekostenverzekeraar ruim f 17.600 te hebben uitgekeerd.

Van Asselt was tegen wettelijke aansprakelijkheid verzekerd bij Amev NV¹. Over deze zaak heeft schriftelijk contact tussen ZVA en Amev plaatsgevonden.

2.2. Procedure

Op 21 mei 1987 heeft ZVA Van Asselt gedagvaard voor de rechtbank te Zwolle en daarbij vergoeding van het wegens de behandeling van De Waard uitgekeerde bedrag aan ziektekosten, vermeerderd met wettelijke rente, gevorderd. In de dagvaarding heeft ZVA o.m. gesteld dat Van Asselt, althans

¹ Oorspronkelijk bij Holland, een rechtsvoorgangster van Amev.

haar assuradeur, ondanks aanmaning, in gebreke is gebleven tot vergoeding daarvan over te gaan.

Van Asselt heeft zich, naast ander verweer, beroepen op verjaring. Op het moment waarop de dagvaarding werd uitgebracht was de termijn van artikel 31, lid 10², van de Wegenverkeerswet (WVW) reeds lang verstreken. Volgens Van Asselt was de verjaring, bedoeld in artikel 10, lid 1, Wet aansprakelijkheidsverzekering motorrijtuigen (WAM) niet gestuit, omdat er tussen de verzekeraars geen onderhandelingen in de zin van artikel 10, lid 1, hadden plaatsgevonden. Daaraan voegde Van Asselt nog toe dat, al zou die verjaring wél zijn gestuit, dat nog geen invloed zou hebben op de in artikel 31, lid 10, WVW genoemde verjaring.

2.3. Briefwisseling

Blijkens het verwijzingsvonnis heeft de hierna aangegeven, bij akte door ZVA overgelegde, briefwisseling tussen verzekeraars plaats gevonden:

– 2 september 1983; brief van Holland aan ZVA. Toezending politierapport en getuigeverklaring. Holland dient aan te tonen dat schuld van aanrijding bij Van Asselt ligt.

– 31 oktober 1983; brief van ZVA aan Holland. Van Asselt draagt risico-aansprakelijkheid ingevolge artikel 31 WVW. Zij kan zich slechts van aansprakelijkheid ontheffen indien zij aantoonbaar dat sprake was van overmacht.

– 10 november 1983; brief van Holland aan ZVA. Door getuigeverklaring en politierapport hebben wij aannemelijk gemaakt dat Van Asselt geen schuld treft. Als eisende partij moet u nu bewijs leveren.

– 21 december 1983; brief van ZVA aan Holland. Wij beroepen ons, als gesubrogeerde, op artikel 31 WVW. Het is niet relevant of Van Asselt een verwijt kan worden gemaakt, doch of zij zich op overmacht kan beroepen, welke overmacht daarin bestaat dat De Waard een verwijt kan worden gemaakt.

– 11 april 1984; brief van Holland aan ZVA. Uit de door Van Asselt gegeven lezing van de feiten, welke lezing door haar passagier wordt onderschreven, blijkt dat er voor Van Asselt een overmachtssituatie aanwezig was.

– 1 juli 1985; brief van ZVA aan Holland. Beantwoording van uw brief van 11 april verraagd door verkeerd opbergen van dossier. U bent er, gezien getuigenverklaringen, niet in geslaagd overmacht aannemelijk te maken.

– 15 oktober 1985; brief van Amev aan ZVA. Beantwoording van uw brief van 1 juli heeft door misverstand vertraging opgelopen. Wij lezen de getuigenverklaringen anders en menen dat wij overmacht aan zijde van onze verzekerde (Van Asselt) aannemelijk kunnen maken.

– 28 oktober 1986; brief van ZVA aan Amev. Door verkeerd opbergen dossier kunnen wij eerst thans op deze kwestie terugkomen. ZVA persisteert bij standpunt. Verwijst naar rechtspraak inzake overmacht bij aanrijdingen tussen automobilisten en fietsers³.

– 17 november 1986; brief Amev aan ZVA. Door ZVA aangehaalde jurisprudentie slaat op andere verkeerssituatie. Blijft vordering afwijzen.

2.4. Betekenis correspondentie

ZVA meent dat uit de correspondentie blijkt dat er tussen haar en de verzekeraar van Van Asselt onderhandelingen zijn gevoerd in de zin van artikel 10, lid 3, WAM, zodat de verjaringstermijn van het eerste lid van dat artikel (evenals die van artikel 31, lid 10, WVW) is gestuit.

Volgens Van Asselt blijkt uit de correspondentie dat haar verzekeraar de vordering steeds van de hand heeft gewezen, zodat er geen sprake is geweest van onderhandelingen in de zin van artikel 10, lid 3, WAM.

3. Toepasselijke wettelijke bepalingen

3.1. Het genoemde artikel 10, lid 3, WAM is bijna gelijklopend aan artikel 10, § 3, van de Gemeenschappelijke bepalingen behorende bij de Benelux-overeenkomst betreffende de verplichte aansprakelijkheidsverzekering inzake motorrijtuigen (hierna: Gem. bep.). Hetzelfde geldt voor de daaraan voorafgaande bepalingen van artikel 10, lid 2, WAM, respectievelijk artikel 10, § 2, Gem. bep.

3.2. De tekst van artikel 10, § 2 en § 3, Gem. bep. luidt: «2. Handelingen die de verjaring van de rechtsoverdracht van een benadeelde tegen een verzekerde stuiten, stuiten de verjaring van de rechtsoverdracht van die benadeelde tegen de verzekeraar. Handelingen die de verjaring van de rechtsoverdracht van een benadeelde tegen de verzekeraar stuiten, stuiten de verjaring van de rechtsoverdracht van de benadeelde tegen de verzekerden.

3. De verjaring wordt ten opzichte van een verzekeraar gestuit door iedere onderhandeling tussen de verzekeraar en de benadeelde. Een nieuwe termijn van drie jaar begint te lopen te rekenen van het ogenblik waarop één van de partijen bij deurwaardersexploot of aangetekende brief aan de andere partij heeft kennis gegeven dat zij de onderhandelingen afbreekt.»

De bepaling van § 2 is hier vooral van belang i.v.m. artikel 31 WVW.

3.3. Artikel 31 WVW geeft een bijzondere regeling voor de aansprakelijkheid van de eigenaar of houder van een motorrijtuig, voor het geval door botsing, aan- of overrijding met dat motorrijtuig schade wordt toegebracht aan niet door dat motorrijtuig vervoerde personen of goederen. Lid 8 (destijds lid 10) van die wet luidt, voor zover hier van belang: «De rechtsoverdracht tot schadevergoeding verjaart door tijdsverloop van drie jaar, te rekenen vanaf de dag, waarop het ongeval heeft plaatsgehadt (...).»

4. Strekking van de door de rechtbank gestelde vragen

De rechtbank heeft de vragen die zij aan het Benelux-Gerechtshof heeft voorgelegd, toegespitst op het concrete geval dat haar aanleiding gaf tot de vraagstelling. In deze vraagstelling zijn echter wel vragen van uitleg van gemeenschappelijke rechtsregels⁴ te onderkennen.

Die vragen zou ik als volgt willen formuleren:

a. is een briefwisseling tussen de door een aanrijding met een motorrijtuig benadeelde en de verzekeraar van door dat motorrijtuig veroorzaakte schade, waarbij de benadeelde vergoeding van zulke schade vordert en de verzekeraar deze afwijst, aan te merken als «onderhandeling» in de zin van

² Thans lid 8 (wet van 3 december 1987, Stb. 591).

³ M.n. HR, 26 maart 1971, NJ, 1971, 262, met noot G.J. SCHOLTEN.

⁴ In de zin van art. 6 van het Verdrag tot instelling van het Benelux-Gerechtshof.

artikel 10, § 3, van de Gem. bep., die de in § 1 van dat artikel bedoelde verjaring stuit?

b. moet, bij bevestigende beantwoording van vraag a, uit artikel 10, § 2, Gem. bep. worden afgeleid dat door een briefwisseling als daar bedoeld ook de op een nationale wetsbepaling berustende verjaring van de vordering van de benadeelde op de verzekerde wordt gestuit?

In deze formuleringen heb ik de door de rechtbank gestelde vragen geabstraheerd tot vragen van uitleg van de Gem. bep. Bovendien heb ik een vereenvoudiging aangebracht. De rechtbank spreekt van *de verzekeraar van de benadeelde*. Deze verzekeraar heb ik weggelaten. M.i. gaat het om de benadeelde (die voor de geleden schade zelf niet verzekerd hoeft te zijn). Wat voor hem geldt, geldt ook voor de in zijn rechten gesubrogeerde verzekeraar.

5. Vraag a

Naar het mij voorkomt vindt deze vraag haar beantwoording in het arrest van het Benelux-Gerechtshof van 5 juli 1985, nr. A/84/1⁵. Ik verwijs naar dat arrest en naar de conclusie in die zaak van de toenmalige advocaat-generaal W.J.M. Berger en de door hem geciteerde verdere rechtspraak en voorts naar de conclusie van de advocaat-generaal bij de Hoge Raad J.K. Franx voor het verwijzingsarrest in die zaak⁶.

In het voetspoor van genoemd arrest van uw Hof meen ik dat vraag a als volgt beantwoord moet worden:

– Een briefwisseling tussen de door een aanrijding met een motorvoertuig benadeelde en de verzekeraar van door dat motorvoertuig veroorzaakte schade, waarbij de benadeelde vergoeding van zulke schade vordert en de verzekeraar deze afwijst, is aan te merken als «onderhandeling» in de zin van artikel 10, § 3, van de Gemeenschappelijke bepalingen behorende bij de Benelux-overeenkomst van 24 mei 1966 betreffende de verplichte aansprakelijkheidsverzekering inzake motorrijtuigen en stuit de in artikel 10, § 1, van die bepalingen bedoelde verjaring. Zo'n briefwisseling is evenwel niet als «onderhandeling» in de boven bedoelde zin aan te merken wanneer de verzekerde uit de ondubbelzinnige en volstrekt afwijzende reactie van de verzekeraar heeft kunnen afleiden dat deze laatste een regeling zonder meer uitsluit.

Hieraan zou nog toegevoegd kunnen worden dat hetgeen voor de benadeelde geldt, ook geldt voor diens, in de rechten van die benadeelde gesubrogeerde, verzekeraar, maar noodzakelijk acht ik zo'n toevoeging niet.

Het is aan de nationale rechter die over de feiten oordeelt om uit te maken of de benadeelde uit de reactie van de verzekeraar heeft kunnen afleiden dat deze een regeling zonder meer uitsluit.

6. Vraag b.

6.1. Nederlandse rechtspraak

Deze vraag is in de Nederlandse rechtspraak enkele malen behandeld geweest. Zij is door de rechtbank te Haarlem ont-

kennend, door de rechtbank te Amsterdam bevestigend beantwoord⁷.

Een aantal jaren geleden is de vraag ook aan de orde geweest in een in Nederland dienend geding dat door de HR is beslist⁸. Aan de onderhavige kwestie is de HR toen niet toegekomen. In het cassatiemiddel was gesteld dat het gerechtshof in Den Haag in zijn arrest a quo had «miskend dat het bepaalde in art. 10, lid 3, WAM uitsluitend van toepassing is op rechtsvorderingen welke voortvloeien uit de WAM en niet op een vordering welke voortvloeit uit art. 31 WWV».

De advocaat-generaal bij de HR A.M. Bieganman-Hartogh betoogde in die zaak dat slechts het eerste lid van artikel 10 WAM (overeenkomend met § 1 Gem. bep.) uitsluitend geldt voor de vordering van de benadeelde tegen de verzekeraar. Zij vervolgde: «de leden 2 en 3, die de stuiting van de verjaring regelen, gelden echter eveneens voor de vordering tegen de laedens-verzekerde.»

Daarbij beriep zij zich o.m. op de tekst van de Nederlandse uitvoeringswet (de WAM) en op de memorie van toelichting bij het ontwerp daarvan, waar was gesteld: «Blijkens het tweede lid geldt de stuiting der verjaring van de vordering die de benadeelde heeft tegen één der verzekerden of tegen de verzekeraar, tevens als stuiting tegen alle anderen.»⁹

Daarbij is nog op te merken dat de Nederlandse memorie van toelichting op dit punt overeenstemt met de Gemeenschappelijke toelichting bij de Benelux-overeenkomst¹⁰.

6.2. Belgische en Luxemburgse rechtspraak

In de mij ter beschikking staande uitgaven heb ik geen uitspraken van Belgische en Luxemburgse gerechten over het probleem dat in vraag b aan de orde is gesteld, gevonden.

6.3. Literatuur

1. L. Schuermans c.s., *De wettelijke aansprakelijkheidsverzekering inzake motorrijtuigen in de Benelux*, 1978, i.h.b. p. 153, p. 157 en p. 160.

2. R.J. Poak, *Inleiding tot het Wegenverkeersrecht*, 1987, p. 43, 64 en 108.

3. S. Frédéricq, «Nieuwe tendenzen in de automobielverzekering in België», in *Verzekeringen van vriendschap (Dorhout Mees-bundel)*, 1974, p. 119.

6.4. Nadere beschouwingen

Uit de Toelichting op de Benelux-overeenkomst betreffende de verplichte aansprakelijkheidsverzekering inzake motorrijtuigen¹¹ blijkt het volgende.

Beoogd is dat de verzekeraar niet nog lang na het voorval blootgesteld zou moeten zijn aan rechtsvorderingen van de benadeelde.

«Daarom bepaalt artikel 10, dat de rechtsvordering van de benadeelde tegen de verzekeraar verjaart door verloop van drie jaar te rekenen van de dag van het ongeval. Dit zal ook het geval zijn wanneer de benadeelde het recht behoudt tegen de verzekerde een vordering in te stellen na verloop van die termijn, bv. gedurende dertig jaar». Anderzijds zal de

⁷ Rb. Haarlem, 30 augustus 1983, *NJ*, 1984, 747, *VR*, 1984, 138; Rb. Amsterdam, 28 maart 1984, *VR*, 1985, 32.

⁸ HR, 12 februari 1982, *NJ*, 1982, 563, met noot F.H.J. MIJNSSENS.

⁹ Kamerst. 6342, nr. 4, p. 7 ad art. 10.

¹⁰ Zie hierna sub 6.4.

¹¹ Verslag van de Belgisch-Nederlands-Luxemburgse Studiecommissie tot eenmaking van het recht, ad artikel 10 Gem. bep.

⁵ *Jurisprudentie van het Benelux-Gerechtshof*, 1985, 87 e.v., *NJ*, 1986, 2, met noot W.C.L. VAN DER GRINTEN.

⁶ HR, 20 januari 1984, *NJ*, 1986, 1.

onafhankelijkheid van de twee rechtsvorderingen voor de benadeelde voordelig zijn indien zijn vordering tegen degenen, die de schade heeft toegebracht, is onderworpen aan een verjaring, die korter is dan drie jaar. (...) Een dergelijke verjaring zal de benadeelde dus niet beletten een vordering in te stellen tegen de verzekeraar zolang de termijn van drie jaren niet is verstreken.

...

Bovendien moet volgens artikel 10 de bescherming van de benadeelde in de drie landen gelijk zijn, en dit zou niet het geval zijn indien de werking van dit artikel kon worden beperkt door de nationale wet.

...

De Commissie voor de Justitie van de Belgische Kamer heeft te kennen gegeven dat naar haar mening er aanleiding bestaat om de benadeelde niet zijn rechtsvordering tegen de verzekerden te ontnemen, wanneer hij de verjaring tegen de verzekeraar heeft gestuit. Een wijziging van de gemeenschappelijke bepalingen in deze zin is mogelijk gebleken. De stuiting van de verjaring ten opzichte van de verzekeraar zal werken tegenover *alle* verzekerden.»

Hieruit is het volgende op te maken. De auteurs van de Toelichting wensen voor deze materie het resultaat te bereiken dat de benadeelde, na stuiting van de verjaring van zijn vordering tegen de verzekeraar, óók zijn vordering tegen de laedens behoudt. Aan die wens komt de laatste zin van artikel 10, § 2, van de Gem. bep. gedeeltelijk tegemoet. Niet geheel: als de verjaringstermijn voor de vordering tegen de laedens korter is dan die voor de vordering tegen de verzekeraar, kan het voorkomen dat verjaring van de tweede vordering gestuit wordt op een moment waarop de eerste vordering al verjaard is.

Kennelijk om dit laatste effect – dat overigens bij de beantwoording van vraag b in de onderhavige zaak niet aan de orde is – te voorkomen zegt de toelichting voorts dat, om de bescherming van de benadeelde in de drie landen gelijk te doen zijn, de werking van artikel 10 niet kan worden beperkt door de nationale wet. Daarvan zou, voeg ik toe, in wezen sprake kunnen zijn indien de nationale wet voor de verjaring van de vordering tegen de laedens een kortere termijn voorziet dan die van artikel 10. In Nederland is dan ook de vroegere *vervaltermijn* van één jaar voor de vordering van artikel 31 WWV vervangen door een *verjaringstermijn* van drie jaar. Daarbij is het de uitgesproken bedoeling geweest deze termijn overeen te doen komen met die van de verjaring van de vordering tegen de w.a.-verzekeraar¹².

Het gestelde doel van gelijke bescherming van de benadeelden in de drie landen zou niet bereikt worden indien bij stuiting van de verjaring van de rechtsvordering tegen de verzekeraar niet de op een nationale wetsbepaling berustende verjaring van de vordering op de verzekerde zou worden gestuit.

Bovendien is niet in te zien waarop de laatste zin van artikel 10, § 2, Gem. bep. betrekking zou hebben, indien dit niet op de verjaring van de vordering van de benadeelde op de verzekerde op grond van een nationale wetsbepaling zou

zijn. De Gem. bep. bevatten immers geen voorschriften van deze strekking.

6.5. *Slotsom*

Op grond van het bovenstaande komt het mij voor dat vraag b als volgt zou dienen te worden beantwoord:

– Een onderhandeling als bedoeld in artikel 10, § 3, van de bedoelde Gemeenschappelijke bepalingen, stuit op grond van die bepalingen ook de op een nationale wetsbepaling berustende verjaring van de vordering van de benadeelde op de verzekerde.

7. *Conclusie*

Ik meen dat de gestelde vragen moeten worden gelezen zoals hierboven onder 4 geformuleerd en dat zij moeten worden beantwoord als hierboven onder 5 respectievelijk 6.5 aangegeven.

Arrest

1. Gezien het op 8 juni 1988 door de Arrondissementsrechtbank te Zwolle (hierna te noemen: de Rechtbank) gewezen vonnis in de zaak van de onderlinge waarborgmaatschappij Ziektekostenverzekering Ambtenaren (Z.V.A.) U.A. (hierna te noemen: Z.V.A.), gevestigd te 's-Gravenhage, tegen Jacoba Hendrina van Asselt, wonende te Zwolle, bij welk vonnis overeenkomstig artikel 6 van het Verdrag betreffende de instelling en het statuut van een Benelux-Gerechtshof (verder te noemen: het Verdrag) aan dit Hof twee vragen van uitleg zijn gesteld;

Ten aanzien van de feiten

2. Overwegende dat de relevante feiten in voormeld vonnis niet zijn omschreven doch blijkens de op de voet van artikel 2 van het Reglement op de procesvoering aan het Hof overgelegde processtukken kunnen worden samengevat als volgt:

– Op 10 november 1982 heeft te Zwolle op een voor het openbaar verkeer openstaande weg een aanrijding plaatsgevonden, waarbij enerzijds J.H. van Asselt, die een aan haar toebehorend vierwielig motorrijtuig bestuurde, en anderzijds de bij Z.V.A. tegen ziektekosten verzekerde minderjarige Jurrie Jacob Adri De Waard, die op een fiets reed, betrokken waren. Ten gevolge van het ongeval brak De Waard een been. Z.V.A. heeft de voor De Waard uit het ongeval voortvloeiende kosten vergoed en is in diens rechten gesubrogeerd krachtens art. 284 W.v.K.;

– De wettelijke aansprakelijkheid waartoe het motorrijtuig van Van Asselt aanleiding kon geven, was verzekerd bij N.V. Verzekering Maatschappij Holland (hierna te noemen: Holland), rechtsvoorganger van Amev Schadeverzekering N.V. (verder te noemen: Amev). Tussen Z.V.A. enerzijds en Holland resp. Amev anderzijds is naar aanleiding van het ongeval en de daardoor veroorzaakte kosten correspondentie gevoerd;

– Bij exploit van 21 mei 1987 heeft Z.V.A. Van Asselt gedagvaard voor de Rechtbank en vergoeding van het door Z.V.A. aan De Waard uitgekeerde bedrag aan ziektekosten, met rente, gevorderd. Z.V.A. grondde haar vordering primair op artikel 31 van de Wegenverkeerswet (hierna te noemen: WVM), subsidiair op de stelling dat Van Asselt door haar wijze van rijden onrechtmatig heeft gehandeld tegenover De Waard;

¹² Wet van 26 september 1974, Stb. 546. Zie de toelichting op de nota van wijzigingen, kamerst. 12 637, nr. 6, p. 13 l.k., 3e volle alinea.

– Van Asselt heeft zich onder meer beroepen op verjaring. Volgens haar was de verjaring bedoeld in artikel 10 van de Wet aansprakelijkheidsverzekering motorrijtuigen (verder te noemen: WAM) niet gestuit, omdat er tussen Z.V.A. en Holland resp. Amev geen onderhandelingen in de zin van artikel 10, § 3, WAM hadden plaatsgevonden. Bovendien voerde Van Asselt aan dat, ook al zou de verjaring ten opzichte van Holland/Amev zijn gestuit, dat nog geen invloed zou hebben op de in artikel 31, lid 10, WVV bedoelde verjaring;

– Bij tussenvonnis van 9 december 1987 heeft de Rechtbank Z.V.A. verzocht alle correspondentie in het geding te brengen. Bij het onder 1 genoemde vonnis heeft de Rechtbank twee vragen van uitleg aan het Hof gesteld;

Ten aanzien van het verloop van het geding

Overwegende dat de Rechtbank de navolgende vragen aan het Hof heeft gesteld:

«a. Moet er gelet op de (in het vonnis) weergegeven correspondentie tussen de aldaar genoemde verzekeringsmaatschappijen van worden uitgegaan, dat de in artikel 10, lid 1, van de Wet aansprakelijkheidsverzekering motorrijtuigen bedoelde verjaring ten opzichte van Amev is gestuit in de zin van artikel 10, lid 3, van die wet?

b. Wanneer de onder a geformuleerde vraag bevestigend wordt beantwoord, moet er dan van worden uitgegaan, gelet op het bepaalde in artikel 10, lid 2, WAM, dat in de verhouding tussen de onderhavige partijen, derhalve de verzekeraar van de benadeelde en de verzekerde zelf, de verjaring ex artikel 31, lid 10, Wegenverkeerswet eveneens is gestuit?»;

...

Ten aanzien van het recht

7. Overwegende dat het Hof, dat volgens artikel 6 van het Verdrag slechts bevoegd is uitspraak te doen omtrent vragen betreffende de uitleg van krachtens artikel 1 van het Verdrag aangewezen rechtsregels, de door de Rechtbank gestelde vragen aldus verstaat dat de Rechtbank antwoord verlangt op de volgende vragen van uitleg van artikel 10 van de Gemeenschappelijke Bepalingen behorende bij de op 24 mei 1966 te Luxemburg ondertekende Benelux-Overeenkomst betreffende de verplichte aansprakelijkheidsverzekering inzake motorrijtuigen, hierna kortweg aan te duiden als de Gemeenschappelijke Bepalingen:

A. Kan een correspondentie als in het vonnis geciteerd worden aangemerkt als «onderhandeling» in de zin van artikel 10, § 3, van de Gemeenschappelijke Bepalingen, waardoor de verjaring ten opzichte van de verzekeraar is gestuit?

B. Moet het bepaalde in artikel 10, § 2, van de Gemeenschappelijke Bepalingen zo worden uitgelegd dat, wanneer de verjaring ten opzichte van de verzekeraar is gestuit door een «onderhandeling» als bedoeld in artikel 10, § 3, van die bepalingen, de in artikel 31, lid 10, WVV geregelde verjaring van de op dit wetsartikel gegronde rechtsvordering van de benadeelde tegen de verzekerde eveneens is gestuit?;

Met betrekking tot vraag A

8. Overwegende dat de toepassing van de rechtsregels waaromtrent aan het Hof uitleg kan worden gevraagd, op de feiten van het bij de nationale rechter aanhangige geding is voorbehouden aan die rechter en het Hof moet volstaan met het geven van algemene aanwijzingen omtrent de bete-

kenis van het begrip «onderhandeling» in artikel 10, § 3, van de Gemeenschappelijke Bepalingen, tegen de achtergrond van hetgeen de Rechtbank aangaande de strekking van de door haar geciteerde correspondentie te kennen heeft gegeven;

9. Overwegende dat de Rechtbank, daarbij doelend op voormelde correspondentie, heeft overwogen: «Enerzijds zijn partijen met elkaar in discussie geweest over de vraag wie nu precies wat zou moeten bewijzen, anderzijds heeft noch Holland, noch Amev op enig moment de indruk gevestigd dat zij bereid was de schade te dragen»; dat de aldus kenbaar gemaakte twijfel of er sprake is van een «onderhandeling» in voormelde zin, dan ook kennelijk hieruit voortkomt dat volgens de Rechtbank de verzekeraar op geen enkel moment de indruk heeft gevestigd bereid te zijn de schade te dragen;

10. Overwegende dat het Hof in zijn arrest van 9 juli 1981 in de zaak A 80/5 heeft aangegeven dat in het woord «onderhandeling» («pourparlers») besloten ligt «een over en weer bespreken, een uitwisseling, van dien aard dat het aan de benadeelde de indruk geeft dat de verzekeraar een regeling van het ongeluk overweegt»; dat het Hof in zijn arrest van 5 juli 1985 in de zaak A 84/1 heeft gepreciseerd dat voldoende is dat de benadeelde, gelet op het antwoord van de verzekeraar, niet hoeft aan te nemen dat de verzekeraar een regeling zonder meer uitsluit;

11. Overwegende dat dus niet beslissend is of de verzekeraar de indruk geeft bereid te zijn de schade te dragen, maar alleen of de verzekeraar zich zodanig heeft uitgelaten dat de benadeelde niet hoeft aan te nemen dat de verzekeraar een regeling zonder meer uitsluit;

12. Overwegende dat derhalve naar aanleiding van vraag A moet worden geantwoord dat correspondentie tussen de benadeelde (daaronder ook begrepen de in diens rechten gesubrogeerde schadeverzekeraar) en de in de Gemeenschappelijke Bepalingen bedoelde verzekeraar slechts dan op grond van de mededelingen van deze laatste niet kan worden aangemerkt als «onderhandeling» in de zin van artikel 10, § 3, van die Bepalingen, indien de benadeelde op grond van die mededelingen moet begrijpen dat de verzekeraar een regeling zonder meer uitsluit;

Met betrekking tot vraag B

13. Overwegende dat artikel 10, § 2, tweede zin, van de Gemeenschappelijke Bepalingen aan stuiting van de verjaring van «de rechtsvordering van een benadeelde tegen de verzekeraar» het rechtsgevolg verbindt dat ook de verjaring van «de rechtsvordering van de benadeelde tegen de verzekerden» wordt gestuit;

14. Overwegende dat de Gemeenschappelijke Bepalingen de termijn van verjaring van de rechtsvordering tegen de verzekeraar regelen (artikel 10, § 1) en ten aanzien van de stuiting van deze verjaring twee regels geven (artikel 10, § 2, eerste zin, en § 3), doch niet nader omschrijven welke de grondslag van deze rechtstreeks tegen de verzekeraar te richten rechtsvordering is;

15. Overwegende dat de Gemeenschappelijke Bepalingen met betrekking tot de rechtsvordering tegen de verzekerden niets anders inhouden dan dat het onder 13 genoemde rechtsgevolg intreedt wanneer de verjaring van de rechtsvordering tegen de verzekeraar wordt gestuit;

16. Overwegende dat de rechtstreekse vordering tegen de verzekeraar berust op het «eigen recht» dat de benadeelde

krachtens artikel 6 van de Gemeenschappelijke Bepalingen heeft «tegen de verzekeraar»; dat de grondslag van dit «eigen recht» in artikel 6 niet nader wordt aangegeven doch dat deze, zoals volgt uit de samenhang van het artikel met de overige bepalingen, moet worden gevonden in het recht dat de benadeelde op grond van «de burgerrechtelijke aansprakelijkheid» van de in artikel 3, § 1, vermelde verzekerden tegen deze laatste geldend kan maken;

17. Overwegende dat dit recht blijkens artikel 3, § 3, naar zijn inhoud wordt bepaald door «de toepasselijke wet», waarbij geen enkel onderscheid wordt gemaakt tussen de verschillende grondslagen waarop burgerrechtelijke aansprakelijkheid van de verzekerden volgens die wet kan berusten, zoals met name – wat de Nederlandse wet betreft – de bepalingen van het Burgerlijk Wetboek omtrent onrechtmatige daad of artikel 31 WvW dan wel overeenkomst;

18. Overwegende dat ook elders in de Gemeenschappelijke Bepalingen noch ten aanzien van de rechtsvordering tegen de verzekerden noch ten aanzien van de rechtsvordering tegen de verzekeraar een dergelijk onderscheid wordt gemaakt, terwijl ook in de Gemeenschappelijke Toelichting op die bepalingen geen aanknopingspunten voor zo'n onderscheid zijn te vinden;

19. Overwegende dat dan ook moet worden aangenomen dat wanneer in artikel 10 van de Gemeenschappelijke Bepalingen wordt gesproken van de rechtsvordering tegen de verzekerden of tegen de verzekeraar, wordt bedoeld op een uit de burgerrechtelijke aansprakelijkheid van een of meer verzekerden voortvloeiende rechtsvordering, ongeacht op welke door de toepasselijke wet geboden grondslag de aansprakelijkheid wordt gebaseerd;

20. Overwegende dat noch de Gemeenschappelijke Bepalingen noch de Gemeenschappelijke Toelichting daarop enige aanwijzing bevatten voor de veronderstelling dat in artikel 10, § 2, tweede zin, met «handelingen» die de verjaring van de rechtstreekse vordering tegen de verzekeraar stuiten, niet mede zou worden bedoeld op de in artikel 10, § 3, bedoelde stuitingshandelingen;

21. Overwegende dat het niet met het doel van de Benelux-Overeenkomst en de Gemeenschappelijke Bepalingen, een ruime bescherming aan verkeersslachtoffers te waarborgen, in overeenstemming zou zijn, aan te nemen dat het in artikel 10, § 2, tweede zin, in het belang van de benadeelde geregelde rechtsgevolg niet zou kunnen worden ingeroepen wanneer het gaat om stuiting van de verjaring van een rechtsvordering die aan een nationale wetsbepaling als artikel 31 WvW, welke de benadeelde zekere voordelen biedt, kan worden ontleend;

22. Overwegende dat mitsdien op vraag B moet worden geantwoord dat, wanneer de verjaring van de rechtsvordering van een benadeelde tegen de verzekeraar is gestuit door een onderhandeling als bedoeld in artikel 10, § 3, van de Gemeenschappelijke Bepalingen, zulks krachtens artikel 10, § 2, tweede zin, van die bepalingen tot gevolg heeft dat de verjaring van de rechtsvordering van de benadeelde tegen de verzekerde eveneens is gestuit, ongeacht op welke nationale wetsbepaling die rechtsvordering is gegrond en mitsdien ook wanneer die rechtsvordering is gegrond op artikel 31 WvW;

...

HOF VAN CASSATIE

2e KAMER – 21 SEPTEMBER 1988

Voorzitter: de h. Stranard, afdelingsvoorzitter

Rapporteur: de h. Willems

Openbaar ministerie: mevr. Liekendael, advocaat-generaal

Advocaten: mrs. Houtekier en Dassesse

Onrechtmatige daad – Schade en schadeloosstelling – Gezamenlijke fouten van verschillende personen – Fout van een persoon voor wie de benadeelde burgerrechtelijk aansprakelijk is – Gedeelde aansprakelijkheid

Wanneer schade is veroorzaakt door de gezamenlijke fouten van verschillende personen, is in de regel ieder van hen jegens het slachtoffer gehouden tot algehele vergoeding van de schade.

Als het slachtoffer nochtans zelf een fout heeft begaan, zijn die personen alleen gehouden tot een gedeeltelijke vergoeding, wat eveneens het geval is als de schade van de burgerlijke partij voortvloeit uit de gezamenlijke fouten van de beklagde en een persoon voor wie die burgerlijke partij burgerrechtelijk aansprakelijk is.

E. t/ S., S. en R.

Gelet op het bestreden vonnis, op 29 februari 1988 in hoger beroep gewezen door de Correctionele Rechtbank te Luik;

I. Op de voorziening van eiser, beklagde:

...

Over het tweede middel: schending van de artikelen 1382, 1383 van het Burgerlijk Wetboek en 12.2 van het Wegverkeersreglement,

...

Over het door verweerder aangevoerde middel van niet-ontvankelijkheid, afgeleid uit gemis aan belang, aangezien de door eiser aan een derde verweten samenlopende fout geen invloed kan hebben op zijn eigen veroordeling tot algehele vergoeding van de schade van verweerder, burgerlijke partij, die zelf geen fout heeft begaan, nu eiser het oorzakelijk verband tussen zijn fout en de schade niet betwistte:

Overwegende dat, wanneer schade is veroorzaakt door de gezamenlijke fouten van verschillende personen, ieder van hen in de regel jegens het slachtoffer gehouden is tot algehele vergoeding van de schade;

Overwegende nochtans dat als het slachtoffer zelf een fout heeft begaan, die personen alleen gehouden zijn tot een gedeeltelijke vergoeding; dat er eveneens slechts een gedeeltelijke vergoeding moet worden betaald als de schade van de burgerlijke partij voortvloeit uit de gezamenlijke fouten van de beklagde en een persoon voor wie die burgerlijke partij burgerrechtelijk aansprakelijk is;

Overwegende dat te dezen eiser die noch zijn eigen fout noch het oorzakelijk verband tussen die fout en de schade van verweerder betwist, ook de bestuurder Philippe S. voor wie verweerder, burgerlijke partij, burgerrechtelijk aansprakelijk is, verwijt een fout te hebben begaan;

Dat het middel van niet-ontvankelijkheid niet kan worden aangenomen;

...

HOF VAN CASSATIE

1e KAMER – 21 OKTOBER 1988

Voorzitter-rapporteur : de h. Janssens, afdelingsvoorzitter
Openbaar ministerie : de h. Krings, procureur-generaal
Advocaten : mrs. Van Ommeslaghe en Geinger

Burgerlijke rechtspleging – Taak van de rechter – Algemeen bekend feit – Gemeente – Afstanden

De afstand tussen twee Belgische gemeenten is een algemeen bekend feit, dat de rechter van ambtswege in acht mag nemen, zonder dat hij ambtshalve de heropening van het debat hoeft te bevelen, zelfs indien de partijen zich omtrent dat feit vergist hebben.

D. t/ D.

Gelet op het bestreden vonnis, op 2 april 1987 in hoger beroep gewezen door de Rechtbank van Eerste Aanleg te Kortrijk ;

Over het middel: schending van het algemeen rechtsbeginsel betreffende de autonomie van de partijen om de grenzen van hun geschil te bepalen (het beschikkingsbeginsel), van het algemeen rechtsbeginsel betreffende de eerbiediging van het recht van verdediging en van de artikelen 774, tweede lid, 1138, 2°, van het Gerechtelijk Wetboek, 1315, 1349 en 1353 van het Burgerlijk Wetboek,

doordat het bestreden vonnis het hoger beroep van de eisers ongegrond verklaart en het eerste vonnis bevestigt, waarbij de pachttopzegging, door eisers op 19 november 1984 aan verweerders betekend, ongeldig werd verklaard, om de reden dat de afstand tussen Stabroek (woonplaats van de eisers) en Deerlijk (plaats waar de verpachte gronden zich bevinden) 130 km bedraagt en dat het traject heen en terug van 260 km de in de opzegging aangewezen persoon in de onmogelijkheid stelt om de percelen, waarvoor pachttopzegging is gegeven, persoonlijk, werkelijk en voortgezet te exploiteren,

terwijl beide partijen in hun conclusies hebben gesteld dat de afstand tussen de woonplaats van de eisers en de verpachte gronden 80 km bedraagt en er tussen partijen geen betwisting was betreffende die afstand en het de rechter ten gronde verboden was om ambtshalve een betwisting in verband met die afstand op te werpen (algemeen rechtsbeginsel betreffende de autonomie van de partijen om de grenzen van hun geschil te bepalen of het beschikkingsbeginsel en artikel 1138, 2°, van het Gerechtelijk Wetboek) en de rechter ten gronde het recht van verdediging miskent door ambtshalve te stellen dat de vermelde afstand 130 km bedraagt en de eisers niet in de gelegenheid te stellen dit feit te betwisten (algemeen rechtsbeginsel betreffende de eerbiediging van het recht van verdediging) en de rechter verplicht was ambtshalve de heropening van de debatten te bevelen alvorens de vordering van de eisers af te wijzen op grond van het ambtshalve ingeroepen feit dat vermelde afstand 130 km bedraagt en niet 80 km, zoals beide partijen het stelden (artikel 774, tweede lid, van het Gerechtelijk Wetboek) en het de rechter ten gronde verboden was te steunen op een kennis van feitelijke elementen van de zaak, welke niet uit de stukken, die

hem door partijen werden voorgelegd, blijkt (artikelen 1315, 1349 en 1353 van het Burgerlijk Wetboek):

Overwegende dat de rechtbank vaststelt, zonder op die punten te worden tegengesproken, dat het onderwerpelijk zaai- en weiland is gelegen te Deerlijk, terwijl de uitbating van de in de opzegging aangewezen exploitant te Stabroek is gevestigd ;

Overwegende dat de vrederechter gewaagt van een afstand van «zowat 80 km»; dat, in hun verzoekschrift tot hoger beroep, de eisers stelden dat de afstand tussen Stabroek en Deerlijk tachtig kolometer is ; dat de verweerders in hun appelconclusie ook stelden dat de exploitatie te Stabroek tachtig kilometer van de onderwerpelijke gronden te Deerlijk verwijderd is ;

Overwegende dat de rechtbank oordeelt : «Er zij aan eisers opgemerkt dat de afstand tussen Stabroek en Deerlijk 130 km. bedraagt (cf. *Boek der wettelijke afstanden*, door Houet en Claeren)» en beslist : «Het traject heen en terug van 260 km stelt de in de opzegging aangewezen persoon in de onmogelijkheid de percelen, waarvoor pachttopzegging is gedaan, persoonlijk, werkelijk en voortgezet te exploiteren en uit te voeren» ;

Overwegende dat de afstand tussen twee Belgische gemeenten, zoals die onder meer blijkt uit het vermelde boek, een algemeen bekend feit is, dat de rechter van ambtswege in acht mag nemen zonder de heropening van de debatten ambtshalve te bevelen ; dat hetzelfde geldt ook indien de partijen zich omtrent dat feit vergisten ;

Dat de rechtbank zodoende geen van de aangevoerde wetsbepalingen of rechtsbeginsel schendt ;

Dat het middel faalt naar recht ;

...

HOF VAN CASSATIE

1e KAMER – 1 DECEMBER 1988

Voorzitter-rapporteur : de h. Janssens, afdelingsvoorzitter
Openbaar ministerie : de h. Declercq, advocaat-generaal
Advocaten : mrs. Houtekier en Bützler

Geneeskunde – Tucht – Procedure – 1. Mensenrechten – Eerlijke behandeling – Onafhankelijkheid en onpartijdigheid van de rechter – 2. Hoger beroep – Overneming van nietigheid van de beroepen beslissing – 3. Mensenrechten – Art. 6.1 E.V.R.M. – Inachtneming in hoger beroep

1. De door art. 6.1 E.V.R.M. vereiste eerlijke behandeling van de zaak en onafhankelijkheid en onpartijdigheid worden niet in het gedrang gebracht doordat de raad van beroep van de Orde van Geneesheren overeenkomstig art. 20, § 2, eerste lid, van het K.B. nr. 79 van 10 november 1967 een magistraat, lid van de raad en rapporteur, belast met het onderzoek van de zaak en verslag laat uitbrengen.

2. De raad van beroep van de Orde van Geneesheren neemt de nietigheid van de beslissing van de provinciale raad niet over, als hij geen motieven van de provinciale raad overneemt noch ernaar verwijst en integendeel zijn beslissing waarbij hij dezelfde straf uitspreekt, op eigen motieven en een eigen onderzoek baseert.

3. *Art. 6.1 E.V.R.M. vereist niet dat een rechtscollège, te dezen een provinciale raad van de Orde van Geneesheren, dat onderworpen is aan de controle van hogere al dan niet tuchtrechtelijke jurisdictionele lichamen, zelf aan de vereisten van art. 6.1 voldoet.*

D. t/ Orde van Geneesheren

Gelet op de bestreden beslissing, op 2 februari 1987 gewezen door de Raad van Beroep van de Orde van Geneesheren, met het Nederlands als voertaal;

Over het middel: schending van de artikelen 6.1 van het Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden, ondertekend te Rome op 4 november 1950, goedgekeurd bij de wet van 13 mei 1955, 10, 20 van het koninklijk besluit nr. 79 van 10 november 1967 betreffende de Orde van Geneesheren, en van het algemeen rechtsbeginsel van de onpartijdigheid en de onafhankelijkheid van de rechter,

doordat de bestreden beslissing aan eiser de sanctie van de schorsing in het recht de geneeskunde uit te oefenen, gedurende vier maanden oplegt op grond dat de door de provinciale raad getroffen tuchtsanctie als gematigd voorkomt en bij te treden is,

terwijl, eerste onderdeel, raadsheer F., als magistraat-assessor, tegelijk deelgenomen heeft aan het onderzoek en aan de beslissing over de zaak van eiser; hij namelijk zitting gehad heeft op de zitting van 13 november 1985 van het bureau van de provinciale raad, alwaar kennis genomen werd van de tegen eiser ingediende klacht en een onderzoekscommissie werd samengesteld, op de zitting van 19 februari 1986 van deze onderzoekscommissie, alwaar eiser onderhoord werd, op de zitting van 26 maart 1986 van de provinciale raad, alwaar beslist werd eiser ter verantwoording te roepen, en op de zittingen van 26 maart en 23 april 1986 van de provinciale raad, alwaar de zaak van eiser gehoord en beslist werd; door het feit dat de magistraat-assessor deelgenomen heeft aan de zittingen van het bureau, de onderzoekscommissie en de raad waar de zaak van eiser zowel onderzocht als gehoord en beslist is geworden, eiser geen eerlijk proces heeft gehad daar de onpartijdigheid van deze magistraat dientengevolge niet aan de wettelijke vereisten beantwoordt; de bestreden beslissing van bevestiging door deze onwettigheid aangetast is (schending van de artikelen 6.1 van het Verdrag van 4 november 1950, 10, 20 en 61 van het koninklijk besluit nr. 79 van 10 november 1967, en van het algemeen rechtsbeginsel van de onafhankelijkheid en onpartijdigheid van de rechter);

tweede onderdeel, de heren H., voorzitter, de T., ondervoorzitter, en Van O., lid, niet enkel deelgenomen hebben aan de zittingen van 26 februari (behalve de heer de T.), 26 maart en 23 april 1986 van de provinciale raad, waarop besloten werd eiser in verdenking te stellen, waarop zijn zaak gehoord en eiser veroordeeld werd, maar ook aan de zitting van het bureau van de provinciale raad van 13 november 1985, waarop kennis genomen werd van de klacht en van de tegen eiser ingekomen stukken en waarop besloten werd een onderzoekscommissie samen te stellen om de zaak van eiser te onderzoeken; door het feit dat deze leden van de provinciale raad mee de zaak van eiser geïnstrueerd hebben, voor zijn inverdenkingstelling, eiser geen eerlijk proces heeft gehad, daar de onpartijdigheid van deze leden van de provin-

ciale raad niet aan de wettelijke vereisten beantwoordt; de bestreden beslissing van bevestiging door deze onwettigheid aangetast is (schending van de artikelen 6.1 van het Verdrag van 4 november 1950, 10 en 20, § 1, van het koninklijk besluit nr. 79 van 10 november 1967, en van het algemeen rechtsbeginsel van de onafhankelijkheid en de onpartijdigheid van de rechter);

derde onderdeel, de here O. en Van T., die als leden van de onderzoekscommissie, op 19 februari 1986 eiser onderzocht hebben, daarna deelgenomen hebben aan de vergadering van 26 maart 1986 van de provinciale raad, alwaar Van T. verslag heeft uitgebracht, waarna zij de vergadering verlaten hebben; door het feit dat deze leden van de provinciale raad, die het onderzoek gedaan hebben, aan het begin van de raadzitting van 26 maart 1986 hebben deelgenomen, eiser geen eerlijk proces heeft gehad daar, gezien de vermenging van hoedanigheden, de onpartijdigheid van die raadsleden niet voldeed aan de wettelijke vereisten; het feit dat deze beide raadsleden zich tijdens de behandeling der zaak op de terechtzitting van 26 maart 1986 teruggetrokken hebben, geen afbreuk doet aan de begane onwettigheid gezien de ondeelbare aard van een terechtzitting; de bestreden beslissing van bevestiging door dezelfde onwettigheid aangetast is (schending van de artikelen 6.1 van het Verdrag van 4 november 1950, 10 en 20, § 1, van het koninklijk besluit nr. 79 van 10 november 1967, en van het algemeen rechtsbeginsel van de onafhankelijkheid en de onpartijdigheid van de rechter);

vierde onderdeel, op de terechtzitting van 19 januari 1987 van de Raad van Beroep met het Nederlands als voertaal, waarop de zaak van eiser behandeld is, raadsheer V. het verslag heeft gedaan en eveneens deelgenomen heeft aan de beraadslaging en de uitspraak van de beslissing; door het feit dat de magistraat-verslaggever, die de zaak onderzocht heeft, en gerechtigd is alle bijkomende onderzoeksmaatregelen te nemen, eveneens deelgenomen heeft aan de beraadslaging en de uitspraak, eiser geen eerlijk proces heeft gehad daar de onpartijdigheid van deze magistraat niet aan de wettelijke vereisten beantwoordt (schending van de artikelen 6.1 van het Verdrag van 4 november 1950 en 20, § 2, van het koninklijk besluit nr. 79 van 10 november 1967, en van het algemeen rechtsbeginsel van de onpartijdigheid en de onafhankelijkheid van de rechter):

Wat het vierde onderdeel betreft:

Overwegende dat de door artikel 6.1 van het Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden vereiste eerlijke behandeling van de zaak en onafhankelijkheid en onpartijdigheid niet in het gedrang worden gebracht doordat de raad van beroep overeenkomstig artikel 20, § 2, eerste lid, van het koninklijk besluit nr. 79 van 10 november 1967 een magistraat, lid van de raad en verslaggever, belast met het onderzoek van de zaak en verslag laat uitbrengen;

Dat het onderdeel faalt naar recht;

Wat de eerste drie onderdelen betreft:

Aangaande de schending van het koninklijk besluit nr. 79 en van het algemeen rechtsbeginsel:

Overwegende dat het koninklijk besluit geen artikel 61 bevat en in zoverre het eerste onderdeel niet ontvankelijk is;

Overwegende voor het overige, dat het hoger beroep het geschil zelf aanhangig heeft gemaakt bij de raad van beroep;

Overwegende dat de bestreden beslissing geen motieven van de provinciale raad overneemt noch ernaar verwijst, doch integendeel zelf vaststelt dat het feit dat eiser ten laste is gelegd «vaststaat en overigens niet wordt betwist» en zelf de elementen aanduidt en onderzoekt die «bij de straftoemeting (...) in aanmerking te nemen zijn»;

Dat in die omstandigheden de raad van beroep de nietigheid van de beslissing van de provinciale raad niet overneemt;

Aangaande de schending van het Europees Verdrag :

Overwegende dat artikel 6.1 van het Europees Verdrag niet vereist dat het rechtcollege, te dezen de provinciale raad, dat onderworpen is aan de controle van hogere al dan niet tuchtrechtelijke jurisdictionele lichamen, zelf aan de vereisten van artikel 6.1 voldoet ;

Dat de onderdelen in zoverre falen naar recht ;

...

HOF VAN CASSATIE

1e KAMER – 2 FEBRUARI 1989

Voorzitter : de h. Bosly, afdelingsvoorzitter

Rapporteur : mevr. Charlier

Openbaar ministerie : de h. Velu, advocaat-generaal

Echtscheiding – Door onderlinge toestemming – Overeenkomst – Alimentatie voor de kinderen – Arbitrage

Bij echtscheiding door onderlinge toestemming moet de voorafgaande overeenkomst de bijdrage in het onderhoud vaststellen. De partijen kunnen hiertoe geen lid van de rechterlijke macht in hun plaats stellen.

De procureur-generaal bij het Hof van Beroep te Luik
inzake C. t/ C.

Gelet op het bestreden vonnis, op 5 november 1987 door de Arrondissementsrechtbank te Luik gewezen ;

Over het middel : schending van artikel 591, 7°, van het Gerechtelijk Wetboek,

doordat het bestreden vonnis de zaak M.C. tegen G.C. naar de Vrederechter van het kanton Visé verwijst, terwijl die niet bevoegd is om kennis te nemen van een vordering inzake uitkering tot levensonderhoud voor de gemeenschappelijke kinderen tijdens de procedure tot echtscheiding door onderlinge toestemming van de vader en de moeder :

Overwegende dat in de beschikking van 10 augustus 1987 van de Vrederechter van het kanton Visé wordt vastgesteld dat de echtgenoten C.-C., in de overeenkomsten die aan hun echtscheiding door onderlinge toestemming voorafgaan, onder de rubriek D aangaande de uitkering tot levensonderhoud voor de gemeenschappelijke kinderen, hebben bepaald «dat de heer C. voor de eerste maal op 1 augustus 1986 aan zijn echtgenote een bedrag zal storten dat door de geadieerde Vrederechter van het kanton Visé zal worden vastgesteld» ;

Dat daaruit volgt dat die echtgenoten bij overeenkomst de vaststelling van het bedrag van die uitkering aan de arbitrage van die magistratuur hebben onderworpen ;

Overwegende dat, ingevolge artikel 1288 van het Gerechtelijk Wetboek dat van openbare orde is, de echtgenoten die besloten zijn tot echtscheiding door onderlinge toestemming over te gaan, ertoe gehouden zijn hun overeenkomst, die inzonderheid betrekking heeft op ieders bijdrage in het onderhoud en de opvoeding van de gemeenschappelijke kinderen, schriftelijk vast te stellen ; dat zij in die overeenkomst geen lid van de rechterlijke macht in hun plaats mogen stellen, zelfs niet voor het vaststellen van het bedrag van die bijdrage ; dat bijgevolg het aanhangig maken van de zaak bij een rechtcollege te dezen onverenigbaar is met de bepaling van voornoemd artikel 1288 ;

Dat de arrondissementsrechtbank derhalve niet zonder schending van de in het middel aangewezen wetsbepaling de zaak heeft kunnen verwijzen naar de vrederechter, die ter zake niet bevoegd is ;

Dat het middel in die mate gegrond is ;

...

HOF VAN CASSATIE

1e KAMER – 2 MAART 1989

Voorzitter-rapporteur : de h. Janssens, afdelingsvoorzitter

Openbaar ministerie : de h. Velu, advocaat-generaal

Advocaten : mrs. De Gryse en Nelissen Grade

Handelshuur – Toepassingsgebied – Contact met het publiek

Een huurovereenkomst is geen handelshuurovereenkomst in de zin van art. 1 van de Handelshuurwet, wanneer de cliënteel niet in hoofdzaak tot stand komt door contact met het publiek.

L. t/ N.V. R.

Gelet op het bestreden vonnis, op 26 juni 1987 door de Rechtbank van Eerste Aanleg te Hasselt in hoger beroep gewezen :

Over het middel : schending van de artikelen 774, tweede lid, 1138, 2° en 3°, van het Gerechtelijk Wetboek, 1 van de wet op de handelshuurovereenkomsten met het oog op de bescherming van het handelsfonds, die, gewijzigd door de wet van 29 juni 1955, afdeling IIbis, van het hoofdstuk II van titel VIII van boek III van het Burgerlijk Wetboek vormt, van het beginsel van de autonomie der procespartijen en van het algemeen rechtsbeginsel van het recht van verdediging en van artikel 97 van de Grondwet,

doordat het bestreden vonnis het hoger beroep van eiseres ongegrond verklaart en, door bevestiging van het eerste vonnis, de in eerste aanleg uitgebreide vordering ontvankelijk maar ongegrond verklaart op grond dat de eerste rechter «te-recht (heeft) beslist dat de wet van 30 april 1951 op de handelshuurovereenkomst niet van toepassing is» en dat diens motivering «integraal» wordt overgenomen ; de eerste rechter, die door verwijzing naar de parlementaire annalen, rechtspraak en rechtsleer besliste dat de wet van 30 april 1951 enkel van toepassing is wanneer de kleinhandelaar zijn cliënteel vormt door rechtstreeks contact met het publiek zodat dit aan het goed zelf wordt gebonden en er een meerwaarde

aan verschaft, op grond van de omstandigheden: « 1) dat de bezoeker van de (...) inkomgeld moet betalen om ze te kunnen bezoeken en dat de verbruikslokalen aldus alleen toegankelijk zijn voor degenen die hun inkomgeld hebben betaald; 2) dat de prijzen van de verbruiksgoederen door de verhuurster worden opgelegd; 3) dat de openingsuren eveneens door de verhuurders worden bepaald, te weten de zaterdag en de zondagen; 4) dat de verbruikslokalen bij gelegenheid eventueel door de huurder moeten worden ont-ruimd; 5) dat de huurder geen eigen cliënteel heeft doch dat de cliënteel uitsluitend bestaat uit personen die aangetrokken worden door de op de (...) ontplooiende activiteiten; 6) dat er geen meerwaarde van de handelszaak ontstaat door het persoonlijk toedoen van de huurder en er enkel een eventuele meerwaarde van het goed ontstaat door de eventuele stijging van het aantal bezoekers aan de (...); 7) dat partijen uitdrukkelijk overeenkwamen om de huurovereenkomst te sluiten voor de duur van één jaar; 8) dat de huurprijs betaalbaar gesteld werd telkens wanneer de (...) betreden werd; 9) dat de huurder in feite geen enkel aan zijn zaak verbonden cliënteel had doch enkel een genot van de cliënteel van de (...); 10) dat aan de huurder verbod werd opgelegd om reclame te maken», oordeelde dat «de overeenkomst in kwestie niet de bescherming geniet van de wet van 30 april 1951»; het bestreden vonnis verder overweegt: «De huurovereenkomsten in kwestie kunnen niet beschouwd worden als huurovereenkomsten. De bedoeling van partijen blijkt duidelijk uit de huurovereenkomsten waarin eiseres zich verbond om slechts een beperkt genot te hebben van de door haar gehuurde delen, namelijk op zon- en bepaalde feestdagen tijdens de openings- en sluitingsuren van de (...) als rommelmarkt, op voorwaarde evenwel dat ze niet door (verweerster) werden opgeëist. In deze delen verkocht ze dan aan de door (verweerster) vastgestelde snacks en consumpties, tegen door (verweerster) opgelegde prijzen. Het blijkt dan ook dat (eiseres) niet in rechtstreeks contact stond met het publiek dat een entreegeld moet betalen om de (...) waarin (eiseres) een kleine oppervlakte huurde, te mogen betreden»,

terwyl, (...)

derde onderdeel, overeenkomstig artikel 1 van de wet op de handelshuurovereenkomsten, de huur van onroerende goederen of gedeelten van onroerende goederen waarin een handelaar een activiteit uitoefent bestaande in het leveren van prestaties, in het toepassingsgebied van de Handelshuurwet valt wanneer de betrokkene in hoofdzaak zijn prestaties in het klein verstrekt aan het publiek; noch de omstandigheid dat de cliënteel bestaat uit mensen die door het gehele complex van (...) een inkomgeld moeten betalen, noch de andere in de bestreden beslissing vastgestelde omstandigheden, beletten dat eiseres in hoofdzaak zijn prestaties in het klein verstrekt aan het publiek; zodat het bestreden vonnis uit voornoemde omstandigheden niet wettelijk kon afleiden dat de wet van 30 april 1951 op de handelshuurovereenkomsten op de tussen partijen gesloten overeenkomst niet van toepassing was, derhalve schending inhoudt van artikel 1 van die wet:

...

Wat het derde onderdeel betreft:

Overwegende dat een huurovereenkomst geen handelshuurovereenkomst is in de zin van artikel 1 van de Handelshuurwet, wanneer de cliënteel niet in hoofdzaak tot stand komt door contact met het publiek;

Overwegende dat de feitenrechtters elementen hebben aangeduid waaruit zij, zonder artikel 1 te schenden en verder onaantastbaar, hebben kunnen afleiden dat te dezen de cliënteel bij de (...) en niet bij eiseres hoorde, met andere woorden dat geen cliënteel door eiseres werd aangebracht;

Dat het onderdeel faalt naar recht;

...

NOOT – Zie in dezelfde zin Cass., 22 februari 1980, *Arr. Cass.*, 1979-80, 753, *Pas.*, 1980, I, 757, *R. W.*, 1980-81, 381. Betreffende dit vereiste voor de toepassing van de Handelshuurwet, zie vooral: Pauwels, A., *Handelshuur*, A.P.R., Brussel, Larcier, 1971, p. 31-34, nrs. 24-33; La Haye, M. en Vankerckhove, J., *Le louage de choses*, II, *Les baux commerciaux*, *Les Nouvelles*, *Droit Civil*, VI-2, Brussel, Larcier, 1984, p. 26-27, nrs. 1391-1392.

HOF VAN CASSATIE

1e KAMER – 20 APRIL 1989

Voorzitter: de h. Sace, afdelingsvoorzitter

Rapporteur: mevr. Charlier

Openbaar ministerie: de h. Janssens de Bisthoven, advocaat-generaal

Advocaten: mrs. Draps en Nelissen Grade

1. Borgtocht – Wijziging van de hoofdverbintenis – Gevolgen – 2. Lening – Voor onbepaalde tijd – Teruggave

1. De borg is gehouden tot de verbintenis van de hoofdschuldenaar, als deze niet zelf aan zijn verbintenis voldoet. Indien de schuldenaar de verbintenis zonder toestemming van de borg uitbreidt, is deze alleen maar gehouden tot de oorspronkelijke schuld.

2. Indien bij een geldlening voor de teruggave geen tijd bepaald is, kan de rechter aan de lener uitstel toestaan naar gelang van de omstandigheden.

S. t/ Van F.

Gelet op het bestreden arrest, op 25 november 1986 door het Hof van Beroep te Brussel gewezen;

Over het middel: schending van de artikelen 1134, 1135, 1319, 1320, 1322, 1900, 1901, 2011 tot 2020, 2021, 2034 tot 2039 van het Burgerlijk Wetboek, 97 van de Grondwet en van het algemeen rechtsbeginsel inzake het recht van verdediging,

doordat het arrest, in zoverre het uitspraak doet over de vordering inzake de vervallen annuïteiten tot terugbetaling van het geleende kapitaal, na te hebben vastgesteld dat eiser aan de heer P. 400.000 frank heeft geleend en dat de overeenkomst door verweerster voor aval is ondertekend, dat in de overeenkomst een clause voorkwam volgens welke «(eiser) geen volledige of gedeeltelijke terugbetaling van de geleende geldsom, om welke reden ook, mag vorderen, aangezien zij niet op een bepaalde tijd terugbetaalbaar is», en dat die clause is opgeheven en vervangen door de verbintenis van de heer P. om 50.000 frank per jaar terug te betalen, zonder dat zulks aan verweerster ter kennis was gebracht, beslist dat de rechtsovereenkomst van eiser niet gegrond

is jegens verweerster en het beroepen vonnis wijzigt, op grond: «dat de wijziging van de overeenkomst zonder dat verweerster tegenwoordig was, en de vervanging van de clausule volgens welke zij zich erop kon beroepen dat (eiser) geen terugbetaling van het geleende bedrag kon vragen, door een clausule volgens welke (eiser) de bedragen op basis van vaste annuïteiten kon terugvorderen, haar niet kon worden tegen- geworpen; dat aangezien de borgtocht niet zonder haar toe- stemming kon worden uitgebreid, zij niet gehouden is tot de terugbetaling van het gevorderde bedrag»,

terwijl het arrest aldus in het onzekere laat of het beslist dat verweerster het gevorderde bedrag niet behoefde terug te betalen omdat het van oordeel is 1° dat de vordering tot betaling van annuïteiten die zijn vervallen terwijl de verval- termijnen in de overeenkomst tegen haar niet konden wor- den tegengeworpen, de verplichting tot terugbetaling van het kapitaal jegens haar niet vervallen was, of 2° dat de partijen in de oorspronkelijke overeenkomst waarvoor verweerster zich borg heeft gesteld, een lening hadden aangegaan waar- van het kapitaal niet opeisbaar was, zodat verweerster niet verplicht was het kapitaal terug te betalen, of nog 3° dat de oorspronkelijk gewaarborgde hoofdverbintenis is tenietge- gaan door schuldvernieuwing zodat de borgtocht ook deels is tenietgegaan of tot slot 4° dat het feit alleen dat eiser en de lener de borgtocht hadden uitgebreid zonder toestemming van verweerster enkel tot gevolg had dat de borgtocht nietig was;

terwijl, eerste onderdeel, ook al kon de clausule waarin vaste terugbetalingstermijnen zijn bepaald, niet aan ver- weerster worden tegengeworpen, deze echter krachtens de door haar ondertekende overeenkomst gehouden bleef tot terugbetaling zonder vaste tijdsbepaling; in de leningsover- eenkomst geen tijdsbepaling voorkomt; wanneer is bedon- gen dat de terugbetaling naar believen van de lener zal ge- beuren, de teruggave van de geleende geldsom van rechts- wege geschiedt en, overeenkomstig de artikelen 1900 en 1901 van het Burgerlijk Wetboek, de rechter bij wie de vordering aanhangig is, desnoods een termijn mag bepalen naar gelang van de omstandigheden; daaruit volgt dat het arrest, zo het aldus moet worden uitgelegd dat het de rechtsvordering van eiser tot terugbetaling van het geleende kapitaal afwijst op grond dat de tijdsbepaling tegen verweerster niet kan worden aangevoerd en de verbintenis, waartoe zij gehouden blijft, niet is tenietgegaan, de regels inzake de teruggave van een lening zonder tijdsbepaling schendt (schending van de arti- kelen 1900 en 1901 van het Burgerlijk Wetboek) en deels aan de overeenkomst het gevolg niet toekent dat zij wettelijk tus- sen partijen moest hebben (schending van de artikelen 1134 en 1135 van het Burgerlijk Wetboek);

...

vierde onderdeel, naar luid van de artikelen 2011 tot 2020, 2021, 2034 tot 2039 van het Burgerlijk Wetboek en inzon- derheid van de artikelen 2013, 2015 en 2038 van dat wet- boek, de borg tot de hoofdverbintenis gehouden is, in zo- verre hij zich heeft verbonden; als de borgtocht zonder toe- stemming van de borg wordt uitgebreid, hij, behoudens schuldvernieuwing, wordt verminderd tot wat is overeenge- komen; daaruit volgt dat, als het arrest aldus moet worden uitgelegd dat het, zonder dat het vaststelt dat er schuldver- nieuwing is geweest, oordeelt dat door de bepaling van te- rugbetalingstermijnen, waarbij de borgtocht van verweer- ster wordt uitgebreid, die borgtocht nietig is, de regels be-

treffende de aard, de omvang en het gevolg van de borgtocht schendt (schending van de artikelen 2011 tot 2020, 2021, 2034 tot 2039 van het Burgerlijk Wetboek en inzonderheid van de artikelen 2013, 2015 en 2038 van dat wetboek); het arrest derhalve aan de overeenkomst het gevolg niet toekent dat zij wettelijk tussen partijen moest hebben (schending van de artikelen 1134 en 1135 van het Burgerlijk Wetboek);

...

Wat het eerste en het vierde onderdeel betreft:

Overwegende dat het arrest vaststelt dat de door verweer- ster voor aval ondertekende overeenkomst een clausule be- vat volgens welke eiser geen volledige of gedeeltelijke terug- betaling van de geleende geldsom, om welke reden ook, mag vorderen, aangezien zij niet op een bepaalde tijd terugbetaal- baar is en dat «de uitlener en de lener nadien, zonder (ver- weerster) daarvan op de hoogte te brengen, zijn overeenge- komen dat vorenbedoelde clausule is vervallen en door de volgende tekst is vervangen: 'Artikel b wordt vervangen door de huidige paragraaf: de heer P. verbindt zich ertoe 50.000 frank per jaar terug te betalen'»;

Overwegende dat het arrest oordeelt dat verweerster «niet gehouden is tot terugbetaling van het gevorderde bedrag» op grond alleen dat de nieuwe clausule haar niet kan worden tegengeworpen en «dat de borgtocht niet zonder haar toe- stemming kon worden uitgebreid»;

Overwegende dat, enerzijds, de borg tot de verbintenis van de hoofdschuldenaar is gehouden, als deze niet zelf aan zijn verbintenis voldoet; dat indien de schuldenaar de ver- bintenis zonder toestemming van de borg uitbreidt, deze en- kel tot de oorspronkelijke schuld gehouden is;

Overwegende dat, anderzijds, artikel 1900 van het Burger- lijk Wetboek bepaalt dat, indien voor de teruggave geen tijd bepaald is, de rechter aan de lener uitstel kan toestaan naar gelang van de omstandigheden;

Dat het arrest, door op voormelde gronden te beslissen dat verweerster niet gehouden is tot terugbetaling van het oor- spronkelijk overeengekomen bedrag, de in dit onderdeel aangewezen wetsbepalingen inzake borgtocht en lening schendt; dat het ook de verbindende kracht van de oor- spronkelijke overeenkomst miskent, door er geen gevolg aan toe te kennen;

...

HOF VAN CASSATIE

VERENIGDE KAMERS – 18 SEPTEMBER 1989

Voorzitter: de h. Châtel, eerste voorzitter

Rapporteur: de h. Verheyden

Openbaar ministerie: mevr. Liekendael, advocaat-generaal
Advocaten: mrs. De Bruyn en Kirkpatrick

Arbeidsovereenkomst – Bedienden – Overeenkomst voor onbepaalde tijd – Einde – Normale pensioenleeftijd – Beperkte opzeggingstermijn – Tijdstip waarop opzeg- ging geldig kan worden gegeven

De opzegging ter beëindiging van een arbeidsovereen- komst voor bedienden op het tijdstip waarop de bediende de normale leeftijd bereikt voor het volledig wettelijk pen-

sioen, of daarna, kan door de werkgever ten vroegste worden gedaan tijdens de zesde of de derde maand vóór de maand tijdens welke de bediende de normale leeftijd voor het volledig wettelijk pensioen bereikt (art. 83 A.O.W.).

H. t/ N.V. H. e.a.

Gelet op het bestreden arrest, op 10 oktober 1988 gewezen door het Arbeidshof te Luik, recht doende als rechtscollege waarnaar de zaak is verwezen;

Gelet op het arrest van het Hof van 6 april 1987;

Over het middel: schending van de artikelen 39, § 1, 82, inzonderheid § 3, en 83, eerste lid, van de wet van 3 juli 1978 betreffende de arbeidsovereenkomsten,

doordat het arrest, ofschoon het, met verwijzing naar de uiteenzetting van de feiten door de eerste rechter, toegeeft dat eiser de wettelijke leeftijd voor het pensioen (65 jaar) eind juni 1982 heeft bereikt, dat de eerste verweerster hem, bij schrijven van 24 november 1981, een opzeggingstermijn (van 7 maanden) heeft gegeven die inging op 1 december 1981 en verstreek op 30 juni 1982, zulks met toepassing van artikel 83 van de wet van 3 juli 1978 naar luid waarvan «indien de opzegging wordt gegeven om aan de voor onbepaalde tijd gesloten arbeidsovereenkomst een einde te maken op het tijdstip waarop de bediende de normale leeftijd bereikt voor het volledig wettelijk pensioen, of daarna, de termijn van opzegging, in afwijking van het bepaalde in artikel 82, wordt vastgesteld op zes maanden wanneer de opzegging van de werkgever uitgaat», niettemin beslist dat het aan eiser gegeven ontslag geldig was, dat verweerster, zo al niet de letter, dan toch de geest van voormeld artikel 83 in acht genomen had door een opzeggingstermijn van zeven maanden te geven in plaats van zes en dat eiser derhalve geen aanspraak kon maken op een overeenkomstig artikel 82 berekende aanvullende opzeggingsvergoeding, op grond dat artikel 83 weliswaar afwijkt van artikel 82, in zoverre het een korte opzeggingstermijn van zes maanden (of drie maanden) mogelijk maakt als het ontslag gegeven wordt om een einde te maken aan de arbeidsovereenkomst wanneer de bediende de pensioengerechtigde leeftijd bereikt, maar het hier gaat om een afwijking, die bestaat in het voordeel van de werkgever en dus niet in zijn nadeel kan worden toegepast; dat voormeld artikel 83 de werkgever niet verbiedt een langere dan de wettelijke opzeggingstermijn te geven; dat de wet alleen als voorwaarde stelt dat aan de bediende «op zijn minst» een termijn van zes maanden zou worden toegekend die verstrijkt bij het bereiken van de normale pensioenleeftijd,

terwijl, zelfs als voormeld artikel 83, eerste lid, uitsluitend zou strekken tot voordeel van de werkgever – quod non – laatstgenoemde dan nog de toepassingsvoorwaarden ervan in acht moet nemen, nu die afwijkende bepaling eng moet worden toegepast; het, in strijd met wat het arrest zegt, niet voldoende is dat de opzeggingstermijn op zijn minst zes maanden bedraagt, welke termijn verstrijkt bij het bereiken van de normale pensioengerechtigde leeftijd; dat bovendien is vereist dat het ontslag wordt gegeven op het tijdstip waarop de bediende de pensioengerechtigde leeftijd zal bereiken, hetgeen de wetgever heeft bedoeld toen hij de duur van de opzeggingstermijn vaststelde op zes maanden (of drie maanden); anders uitgedrukt, de opzeggingstermijn niet mag beginnen te lopen méér dan zes maanden vóór het tijdstip waarop de bediende de normale leeftijd bereikt voor het vol-

ledig wettelijk pensioen; het daarentegen zonder belang is dat hij verstrijkt na dat tijdstip, als de opzegging maar zes maanden vóór de pensioengerechtigde leeftijd ter kennis wordt gebracht; het arrest bijgevolg, nu het beslist dat het aan eiser meer dan zeven maanden vóór het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd gegeven ontslag geldig was, omdat «(eisers – lees: verweerster) hem op zijn minst een opzeggingstermijn van zes maanden heeft toegekend die verstreek bij het bereiken van de normale pensioengerechtigde leeftijd, de enige voorwaarde die de wet stelt», artikel 83, eerste lid, van de wet van 3 juli 1978 schendt; het arrest bovendien, door te beslissen dat de op 24 november 1981 aan eiser ter kennis gebrachte opzeggingstermijn van 7 maanden volstond, ofschoon het, met verwijzing naar de uiteenzetting van de feiten door de eerste rechter, vaststelt dat eiser op 1 januari 1947 bij de tweede verweerster in dienst was getreden, de artikelen 39, § 1, en 82, inzonderheid § 3, van de wet van 3 juli 1978 schendt naar luid waarvan, bij ontslag door de werkgever, de opzeggingstermijn, voor de bediende wier jaarlijks loon meer dan 650.000 frank bedraagt, niet minder dan 3 maanden mag bedragen per vijf jaar anciënniteit;

Overwegende dat de beslissing waartegen het middel opkomt onverenigbaar is met het verwijzend arrest;

Overwegende dat het middel overeenkomt met het middel dat door het verwijzend arrest gegrond is bevonden;

Dat derhalve de zaak door de verenigde kamers van het Hof moet worden onderzocht;

Overwegende dat het arrest, met verwijzing naar de uiteenzetting van de feiten in het beroepen vonnis, vaststelt, enerzijds, dat de eerste verweerster eiser bij schrijven van 24 november 1981, ontslagen heeft met een opzeggingstermijn van zeven maanden die ingaat op 1 december 1981 en verstrijkt op 30 juni 1982, anderzijds, dat eiser de leeftijd van 65 jaar heeft bereikt op 16 juni 1982, dat is meer dan zes maanden na het ingaan van die opzeggingstermijn; dat het arrest beslist dat de door de eerste verweerster vastgestelde opzeggingstermijn niet in strijd is met de voorschriften van artikel 83 van de wet van 3 juli 1978 betreffende de arbeidsovereenkomsten, aangezien eiser «op zijn minst een opzeggingstermijn van zes maanden die verstreek bij het bereiken van de normale pensioengerechtigde leeftijd gekregen heeft, de enige voorwaarde die de wet stelt»;

Overwegende dat het bereiken van de wettelijke pensioengerechtigde leeftijd de werknemer de mogelijkheid biedt zijn pensioen te nemen zonder hem daartoe te verplichten; dat artikel 36 van de wet van 3 juli 1978 bepaalt dat «nietig zijn de bedingen waarbij wordt bepaald dat (...) het bereiken van de wettelijke pensioengerechtigde leeftijd een einde maakt (...) aan de overeenkomst»; dat daaruit volgt dat het bereiken van de wettelijke pensioengerechtigde leeftijd in geen geval automatisch de overeenkomst kan beëindigen; dat, bijgevolg, in de regel, de werkgever, om de overeenkomst te beëindigen, de bepalingen van artikel 82 van voormelde wet moet in acht nemen, daar die regels van toepassing zijn, ongeacht de leeftijd van de werknemer aan wie opzegging wordt gegeven;

Overwegende, evenwel, dat artikel 83, eerste lid, bepaalt dat indien de opzegging wordt gegeven om aan de voor onbepaalde tijd gesloten arbeidsovereenkomst een einde te maken op het tijdstip waarop de bediende de normale leeftijd bereikt voor het volledig wettelijk pensioen, of daarna, de

termijn van opzegging in afwijking van het bepaalde in artikel 82 wordt vastgesteld op zes maanden wanneer de opzegging van de werkgever uitgaat ;

Dat uit de voorbereiding van de wet van 21 november 1969, die reeds een identieke bepaling heeft ingevoegd in de gecoördineerde wetten van 20 juli 1955 volgt dat, de bedoeling van de wetgever is geweest om de bejaarde werknemers te begunstigen door hun aanwerving of hun indiensthouding te vergemakkelijken, zelfs na de wettelijke pensioengerechtigde leeftijd ;

Dat die bepaling van artikel 83 een uitzonderlijke regeling is en dus op enge wijze moet worden toegepast ;

Overwegende dat, nu de opzeggingstermijn aanvangt op de eerste dag van de maand die volgt op degene tijdens welke van de opzegging kennis wordt gegeven, de opzegging met beperkte opzeggingstermijn die te dezen zes maanden bedraagt, ten vroegste kan worden gegeven tijdens de zesde maand vóór de maand tijdens welke de bediende de normale leeftijd voor het volledige wettelijke pensioen heeft bereikt ;

Dat het middel gegrond is ;

...

NOOT – Zie Cass., 6 april 1987, *R.W.*, 1987-88, 674, en 14 september 1987, *Arr. Cass.*, 1987-88, nr. 27.

HOF VAN BEROEP TE BRUSSEL

6e KAMER – 19 OKTOBER 1987

Voorzitter : de h. Van Malderen

Raadsheren : de h. Jans en mevr. del Carril

Advocaten : mrs. Ganshof en Pelgrims

1. Onrechtmatige daad – Openbare wegen – Rioolrooster vlak naast de stoeprand en in een afwateringsgeul van de rijbaan – Staven evenwijdig met de aslijn van de rijbaan – 2. Wegverkeer – Verplichting zo dicht mogelijk bij de rechterrands van de rijbaan te blijven

1. De aanwezigheid van een rioolrooster vlak naast de stoeprand en in een afwateringsgeul van de rijbaan vormt geen abnormale, uitzonderlijke en onvoorzienbare hindernis die het rechtmatig vertrouwen van de weggebruiker kan verschalken.

Om de enkele reden dat de staven van een rioolrooster op 3 à 3,5 cm van elkaar en evenwijdig met de aslijn van de rijbaan lopen, zodat een wiel van een fiets ertussendoor kan glijden, is die rioolrooster op zichzelf niet gebrekkig, mocht de rijbaan hierdoor gebrekkig worden.

2. De verplichting van art. 9.3 van het Wegverkeersreglement om zo dicht mogelijk bij de rechterrands van de rijbaan te blijven impliceert niet dat een weggebruiker gehouden zou zijn om uiterst rechts te blijven rijden, maar moet worden uitgelegd volgens de feitelijke omstandigheden.

V. t/ Gemeente Tervuren

Overwegende dat appellante met haar fiets op de Markt reed, rechts van de rijbaan, en met het voorwiel van haar fiets in een rioolrooster terecht kwam ;

Overwegende dat deze rooster 23 centimeter breed en 48 centimeter lang is ; dat het deksel van de rooster bestond uit twee staven, waartussen een opening is van 3 à 3,5 centimeter, die evenwijdig loopt met de aslijn van de rijbaan ; dat er naast het rooster een uitholling is in de wegbedekking ;

Overwegende dat het ongeval zich voordeed bij dag, helder weer, goede zichtbaarheid en weinig druk verkeer, zodat appellante onaandachtig, onvoorzichtig en onhandig reed, zodat zij zelf verantwoordelijk is voor het ongeval ;

Overwegende dat geen feit in oorzakelijk verband met het ongeval bewezen is ten aanzien van geïntimeerde op grond van de artikelen 1382, 1383 en 1384, eerste lid, *B.W.*, noch op grond van de decreten van 14 december 1789 ;

Overwegende dat de aanwezigheid van een rioolrooster vlak naast de stoeprand en in een afwateringsgeul van de rijbaan geen abnormale, uitzonderlijke en onvoorzienbare hindernis vormt welke het rechtmatig vertrouwen van de weggebruiker kan verschalken ;

Overwegende dat er zich ter plaatse op regelmatige afstanden roosters bevinden in daartoe speciaal aangelegde afwateringsgeulen op de rand van de rijbaan langs de stoepen ; dat deze toestand voor appellante – en voor de andere weggebruikers – een afdoende reden moest zijn om niet rakelings langs de stoeprand in de afwateringsgeul te rijden, te meer daar appellante in Tervuren woont ;

Overwegende dat voormelde hindernis voor elke weggebruiker goed waarneembaar is en geen abnormaal gevaar betekent en eenvoudig kan worden ontweken door een normaal voorzichtige weggebruiker door op 30 centimeter van de rechterkant van de rijbaan te rijden ;

Overwegende dat de verplichting van artikel 9.3 van het Wegverkeersreglement om zo dicht mogelijk bij de rechterrands van de rijbaan te blijven, niet impliceert dat een weggebruiker gehouden zou zijn uiterst rechts te blijven rijden, maar moet worden uitgelegd volgens de feitelijke omstandigheden (*Cass.*, 28 februari 1972, *J.T.*, 1973, 174 ; *Cass.*, 30 november 1977, *Pas.*, 1978, I, 360) ;

Overwegende trouwens dat het niet bewezen is dat er nog andere ongevallen ter plaatse plaatsgehad hebben ;

Overwegende dat een rooster, om de enkele reden dat de staven ervan op 3 à 3,5 centimeter van elkaar evenwijdig met de aslijn van de rijbaan lopen, zodat een wiel van een fiets ertussendoor kan glijden, op zichzelf niet gebrekkig is, mocht de rijbaan hierdoor gebrekkig worden (uitbreiding eis artikel 1384, eerste lid, *Burgerlijk Wetboek*) ;

...

HOF VAN BEROEP TE ANTWERPEN

8e KAMER – 28 SEPTEMBER 1989

Voorzitter-rapporteur : de h. Vandeplass

Raadsheren : de hh. Vertessen en Luyckx

Advocaat-generaal : de h. De Swaef

Advocaat : mr. Van der Straten

Alcohol – Dranklijterij – Verzachtende omstandigheden

Luidens art. 100 Sw. zijn verzachtende omstandigheden niet van toepassing op bijzondere wetten en verordeningen,

behalve wanneer de bijzondere wetten of verordeningen een afwijkende regeling bevatten. Het K.B. van 3 april 1953 tot coördinatie van de wetsbepalingen inzake de slijterijen van gegiste dranken bevat geen bepalingen waarbij afgeweken wordt van de beginselen van art. 100 Sw., zodat art. 85 Sw. hierop geen toepassing vindt.

Minister van Financiën t/ De P.

Overwegende dat luidens artikel 35, § 2, 2°, van het K.B. van 3 april 1953 tot coördinatie van de wetsbepalingen inzake de slijterijen van gegiste dranken, de onvoldoende aangifte van de vermoede jaarlijkse huurwaarde van de slijterij, wanneer de schatting uitwijst dat de huurwaarde meer dan 40% hoger ligt dan die welke is aangegeven, bestraft wordt met een geldboete gelijk aan het dubbel van de aanvullende openingsbelasting;

Overwegende dat de aanvullende openingsbelasting 83.400 fr. bedraagt, zodat de geldboete dient te worden bepaald op 166.800 fr.; dat de eerste rechter echter een onwettige straf heeft uitgesproken door ten onrechte rekening te houden met verzachtende omstandigheden;

Overwegende dat, luidens artikel 100 van het Strafwetboek, verzachtende omstandigheden niet van toepassing zijn op bijzondere wetten en verordeningen, behalve wanneer de bijzondere wetten of verordeningen een afwijkende regeling bevatten; dat het K.B. van 3 april 1953 tot coördinatie van de wetsbepalingen inzake de slijterijen van gegiste dranken geen bepalingen bevat waarbij wordt afgeweken van de beginselen van artikel 100 van het Strafwetboek, zodat artikel 85 van het Strafwetboek hierop geen toepassing vindt;

Overwegende dat de eerste rechter eveneens verzuimd heeft de sluiting van de slijterij te bevelen overeenkomstig artikel 37 van voormeld koninklijk besluit;

...

ARBEIDSHOF TE GENT AFDELING BRUGGE

5e KAMER – 8 SEPTEMBER 1989

Voorzitter: de h. Du Pan

Raadsheren in sociale zaken: de hh. Laridon en Cottyn

Openbaar ministerie: de h. Dhaeyer, substituut-generaal

Advocaten: mrs. Beerens en Defoort loco Bourgeois

Gewaarborgd inkomen – Toekeningsvoorwaarden – Bestaansmiddelen – Onroerend goed in volle eigendom – Faillissement – Ontzetting uit beheer van goederen – Gevolg

De bepalingen volgens welke voor de vaststelling van het recht op het gewaarborgd inkomen voor bejaarden alle bestaansmiddelen waarover de aanvrager beschikt in aanmerking komen, en dat bij de berekening van die bestaansmiddelen rekening moet worden gehouden met het kadastraal inkomen van het onroerend goed waarvan de aanvrager de volle eigendom heeft, vereisen niet dat dit goed effectief inkomsten opbrengt. Het verlies van het beheer over dit goed ten gevolge van faillissement belet de toepassing van die bepalingen niet.

Rijksdienst voor Pensioenen t/ B.

De eerste paragrafen van de artikelen 4 en 5 van de wet van 1 april 1969 tot instelling van een gewaarborgd inkomen voor bejaarden bepalen dat bij de onderzoeksverrichtingen met het oog op een gebeurlijke toekenning van een gewaarborgd inkomen «alle bestaansmiddelen van welke aard en oorsprong ook, waarover de aanvrager en zijn echtgenote beschikken» in aanmerking komen, en dat «bij de berekening van de bestaansmiddelen rekening wordt gehouden met het niet buiten rekening gestelde gedeelte van het kadastraal inkomen van de onroerende goederen waarvan de aanvrager of zijn echtgenote of de echtgenoten samen de volle eigendom of het vruchtgebruik hebben, vermenigvuldigd met een coëfficiënt».

Omtrent de vraag of het onroerend goed, waarvan de aanvrager, ondanks het verlies van het beheer erover ten gevolge van faillissement, toch nog eigenaar is, al dan niet mede in aanmerking dient te worden genomen, bepaalt de wet als enig vereiste voor een incalculering onder de bestaansmiddelen dat de betrokkene de volle eigendom of het vruchtgebruik heeft van het betreffende onroerend goed. Dit behelst dus geenszins dat het goed ten voordele van de gefailleerde, die door het verlies van het louter beheer van zijn onroerend goed immers niet is ontzet uit de eigendom ervan, ook effectief inkomsten moet opleveren. De belanghebbende kan overigens zelfs zijn eigendom onproductief laten zonder dat dit enige invloed heeft op de verplichting het kadastraal inkomen in aanmerking te nemen.

Er blijkt kennelijk geen enkele bepaling aan te wijzen te zijn welke reëel inhoudt dat, in geval van faillissement, het kadastraal inkomen van een onroerend goed niet overeenkomstig de ter zake geldende specifieke normen in rekening zou moeten worden gebracht.

Aangezien het aan de zijde van een gefailleerde aanvankelijk nog behouden eigendomsrecht over een onroerend goed het enige determinerend element uitmaakt, kan de door geïntimeerde ingeroepen bewering dat hij blijkens een niet-geregistreerde huurovereenkomst, welke daardoor trouwens geen vaste datum draagt, reeds sinds 1 januari 1986 genoodzaakt was een andere woning te betrekken evenmin enig doorslaggevend argument vormen tot staving van zijn zienswijze.

BURGERLIJKE RECHTBANK TE ANTWERPEN

9e KAMER – 13 NOVEMBER 1987

Rechter: de h. De Vries

Advocaten: mrs. De Keersmaeker loco Lenaerts en De Man

Onrechtmatige daad – Aansprakelijkheid – Warenhuis – Vrouw in het openbaar ten onrechte als winkeldievegge behandelen – Krenking van eer en goede naam

Een warenhuis is aansprakelijk voor de krenking van de eer en de goede naam van een vrouw die in het openbaar en in aanwezigheid van een van haar kinderen door een aangestelde van het warenhuis manifest ten onrechte als winkeldievegge is behandeld.

N.V. G. t/ De V.

Overwegende dat de vordering betaling beoogde van 25.000 fr. uit hoofde van morele schade door geïntimeerde geleden wegens het feit dat zij ten onrechte als een winkeldievegge is behandeld in het openbaar en in aanwezigheid van één van haar kinderen; dat de eerste rechter de vordering ontvankelijk en gedeeltelijk gegrond verklaarde en appellante veroordeelde tot het betalen van 10.000 fr.;

Overwegende dat appellante stelt dat de eerste rechter ten onrechte een fout ten laste van appellante aannam en een schadevergoeding toekende omdat de aangestelde van appellante zich niet verontschuldigd had;

dat het echter duidelijk is dat de eerste rechter – terecht – uit de voorliggende gegevens en het geseponeerde strafdossier heeft moeten vaststellen dat de aangestelde van appellante werkelijk hardnekkig en tegen de objectieve feiten in, aan haar versie is blijven vasthouden en het juist deze escalatie is die werkelijk een zodanige morele schade heeft veroorzaakt dat deze zeker niet met die symbolische frank te vergoeden was;

Overwegende dat, indien de aangestelde van appellante op het ogenblik dat zij dan toch ook kon vaststellen dat het gedragen schoenen betrof, met geïntimeerde weer buiten was gekomen en zich openlijk had verontschuldigd, er niets ernstigs gebeurd zou zijn;

dat nu echter geïntimeerde in een warenhuis van haar eigen woonplaats tamelijk agressief aangesproken werd, verdacht van diefstal, dit in aanwezigheid van wellicht verscheidene bekenden en vooral in aanwezigheid van haar kind;

dat eenmaal in het kantoor de aangestelde van appellante nog geen vergissing wilde bekennen, zodat geïntimeerde zelf noodgedwongen de Rijkswacht deed ontbieden en de aangestelde van appellante bij de aankomst van de Rijkswacht nog steeds durfde verklaren geïntimeerde betrapte te hebben bij diefstal;

dat de verbalisanten bij de eerste controle reeds moesten vaststellen dat het niet om nieuwe schoenen ging terwijl de aangestelde van appellante dit blijkbaar niet zag of niet wilde zien;

dat het strafdossier een schril licht werpt op de handelwijze van de aangestelde van appellante, die zelfs na de vaststelling van de Rijkswacht nog op haar standpunt bleef;

Overwegende dat appellante ten onrechte wil bewijzen dat geïntimeerde zich zonderling zou hebben gedragen;

dat het echter heel logisch is en haar uitleg over de plaats van de herstelafdeling voor schoenen noch kant noch wal raakt wanneer bekend is dat er naast de hoofdingang nog een andere ingang is;

Overwegende dat de aangestelde van appellante zich niet alleen heeft vergist – wat menselijk is – maar zo hardnekkig, tegen alle gegevens in is blijven vasthouden aan haar vergissing, dat zij geïntimeerde inderdaad zwaar heeft gegriefd en in erge mate in haar eer en goede naam heeft gekrenkt;

dat de eerste rechter derhalve terecht appellante veroordeelde tot een schadevergoeding van 10.000 fr., wat voor hetgeen geïntimeerde heeft ondergaan een minimum is;

dat het hoger beroep dan ook elke grondslag mist;

...

VREDEGERECHT TE SINT-JAN-MOLENBEEK

4 OKTOBER 1988

Rechter : de h. Sacré

Advocaten : mrs. Chabert en Robays loco Nemery de Bellevaux

Huur – Gezinswoning – 1. Verlenging wegens buitengewone omstandigheden – Aanvraag ingediend door slechts een van de echtgenoten – Relatieve nietigheid – 2. Buitengewone omstandigheid – Begrip – Mogelijkheid tot uitoefening van een politiek mandaat

1. De bepaling van art. 215 B.W. is van dwingend recht, maar niet van openbare orde. Uit art. 224, § 1, B.W. blijkt dat het om een relatieve nietigheid gaat die slechts kan worden ingeroepen door de andere echtgenoot, daar het de bedoeling van de wetgever was die andere echtgenoot te behouden voor uitdrijving uit de gezinswoning.

2. Bij het invoeren van art. 1759bis B.W. had de wetgever bepaalde sociale toestanden op het oog die niet kunnen worden beschouwd als een misbruik, maar die hun oorsprong vinden in de moeilijke toestand waarin de huurder zich bevindt.

De uitoefening van een politiek mandaat (schepen in de gemeente en kandidaat bij de komende gemeenteraadsverkiezingen), welke toestand niet bestond bij het aangaan van de huurovereenkomst, kan onbetwistbaar als buitengewone omstandigheid in aanmerking worden genomen.

B. t/ S.

Overwegende dat de hoofdvordering strekt tot verlenging van de huur met één jaar met toepassing van artikel 1759bis van het Burgerlijk Wetboek, terwijl de tegenvordering ertoe strekt voor recht te horen zeggen dat verweerder op tegeneis het goed thans zonder recht of titel bewoont en toelating om tot onmiddellijke uitdrijving over te gaan dient te worden gegeven;

De feiten

Overwegende dat eiser en zijn toenmalige echtgenote, mevrouw F., een appartement van verweerder huurde te Sint-Jans-Molenbeek, (...) sedert 1 september 1967, welke overeenkomst sedert 31 augustus 1976 werd vervangen door een mondelinge overeenkomst voor onbepaalde tijd;

Dat eiser en mevrouw F. inmiddels uit de echt zijn gescheiden en eiser opnieuw in het huwelijk trad met mevrouw H., zodat de woning ook voor mevrouw H. het statuut van gezinswoning heeft verkregen, waardoor zij er krachtens artikel 215, § 2, B.W. rechtens medehuurster van was geworden;

Dat verweerder bij aangetekende brief van 28 oktober 1987 eiser een opzegging betekende, ingaand op 1 november om te eindigen op eind april 1988; dat deze opzegging werd betekend daags nadat deze rechtbank verweerder had veroordeeld tot betaling van een bedrag van 14.800 fr. en eiser een genotsderving van 9000 fr. had toegekend;

Dat, bij schrijven van 15 januari 1988, eiser een verlenging aanvraag, welke verlenging hij bestempelt als een «renouvellement du bail», een hernieuwing; dat uit de gehele context van de brief, die een reactie is op de brief van 28 oktober

1988, echter zonder de minste twijfel blijkt dat eiser een verlenging bedoelde in de zin van artikel 1759bis B.W.; dat verweerder dit ook zo verstond, daar hij in zijn weigeringsbrief van 8 februari 1988 stelt dat hij «entend maintenir le refus à une prolongation du bail»;

In rechte

Overwegende dat verweerder besluit tot de onontvankelijkheid van de vordering daar deze niet mede werd ingesteld door de echtgenote van eiser, die rechtens medehuurster is, daar in de gehuurde plaatsen de echtelijke verblijfplaats is gevestigd;

Overwegende dat het voorschrift van artikel 215 B.W. imperatief is maar niet van openbare orde; dat uit artikel 224, § 1, B.W. blijkt dat het *in casu* om een relatieve nietigheid gaat die slechts kan worden ingeroepen door de andere echtgenoot (zie prof. Pauwels, *Rechten en plichten van gehuwden*, Acco, Leuven, p. 185, en prof. Baeteman, «De bescherming van de gezinswoning», in *Het familierecht geactualiseerd*, p. 361), daar het de bedoeling van de wetgever was de andere echtgenoot te behoeden voor uitdrijving uit de gezinswoning;

Dat dit middel niet kan worden aangenomen;

Overwegende dat het verzoek tijdig, meer dan drie maanden vóór de vervaldag van de opzegtermijn, ter kennis van verweerder werd gebracht; dat verweerder ten onrechte stelt dat het verzoek dient te worden afgewezen omdat het geen opgave doet van de ingeroepen buitengewone omstandigheid; dat deze vermelding niet door de wet wordt vereist;

Overwegende dat eiser laat gelden dat de opzegging een misbruik van recht uitmaakt en een reactie is op het voor verweerder ongunstige vonnis van 27 oktober 1987; dat hij het goed sedert meer dan 20 jaar huurt en bewoont, dat hij sedert 1982 schepen is van de gemeente Sint-Jans-Molenbeek en hij, gelet op de voorbereiding van de gemeenteraadsverkiezingen van 9 oktober 1988, niet alleen woonplaats in de gemeente dient te hebben, maar bovendien geen tijd heeft om een nieuwe woning te zoeken;

Overwegende dat, nu de wettelijke opzegging van zes maanden door verweerder in acht is genomen, geen sprake kan zijn van enig rechtsmisbruik bij het opzeggen van de huur; dat hoogstens kan worden gesteld dat eiser, reeds meer dan twintig jaar huurder en steeds stipt met het betalen van de huurprijs, wellicht niet hoefde bedacht te zijn op een opzegging; dat verweerder echter zijn recht om op te zeggen niet uitoefende op een manier die de perken van een normale uitoefening door een voorzichtig persoon te buiten ging (lees Kroniek van huurrechtspraak, B. Hubeau, *T. Vred.*, 1986, 290);

Overwegende dat de wetgever, bij het invoeren van artikel 1759bis B.W., bepaalde sociale toestanden op het oog had, die niet kunnen worden beschouwd als een misbruik, maar die hun oorsprong vinden in de moeilijke toestand waarin de huurder zich bevindt (zie G. Traest, «De plaatsbeschrijving en de verlenging in de nieuwe huurwet», *R.W.*, 1983-84, 2213, evenals prof. A. Van Oevelen, *Overzicht van de recente ontwikkelingen in het Huurrecht*, Maklu-Antwerpen, p. 86);

Overwegende dat de uitoefening van een politiek mandaat, een toestand die bij het sluiten van de huurceel niet bestond, onbetwistbaar een buitengewone omstandigheid is die in aanmerking kan worden genomen; dat, waar deelname van examens als een buitengewone omstandigheid wordt be-

schouwd (zie Hubeau en Vande Lamotte, «De huurwetgeving in 1986», *R.W.*, 1985-86, 1751) dit *a fortiori* ook geldt voor deelname aan verkiezingen;

Overwegende dat het huidige schepenambt van eiser op 1 januari 1989 zal ophouden;

Overwegende dat ter zitting van 26 september 1988 gebleken is dat verweerder heeft opgezegd omdat hij verwacht bij het sluiten van een nieuwe huurceel een betere huurprijs te kunnen bedingen;

Dat het zodoende niet strijdig is met het belang van verweerder een verlenging van de huur toe te staan tot 31 januari 1989;

Dat uit het bovenstaande blijkt dat enkel de hoofdeis gegrond is;

...

RECHTSPRAAK IN KORT BESTEK

Hof van Cassatie (1e Kamer), 3 maart 1989

Hoger beroep – Devolutie – Hof van beroep als appelrechter van een rechtbank van eerste aanleg en van een rechtbank van koophandel – Uitspraak over de zaak zelf door de rechtbank van eerste aanleg hoewel de rechtbank van koophandel bevoegd is – Verplichting voor hof van beroep om het geschil te beslissen

Eiser was voor de rechtbank van eerste aanleg gedagvaard tot betaling van een orderbriefje van meer dan 50.000 fr. Tegen het bestreden arrest (Hof Antwerpen, 25 maart 1987), dat hem tot betaling veroordeelt, voert hij aan dat het art. 573, 2°, Ger. W. schendt, omdat de rechtbank van koophandel bevoegd was.

«Overwegende dat, zelfs indien de eerste rechter ratione materiae onbevoegd was, het hof van beroep, als appelrechter zowel van de rechtbank van eerste aanleg als van de rechtbank van koophandel, bevoegd was om van het geschil kennis te nemen en, ingevolge de devolutieve kracht van het hoger beroep, over de zaak zelf uitspraak te doen;

«Dat het middel in zoverre niet tot cassatie kan leiden en derhalve niet ontvankelijk is.»

(Voorzitter: de h. Soetaert, afdelingsvoorzitter – Rapporteur: de h. Caenepeel – Openbaar ministerie: de h. Declercq, advocaat-generaal – Advocaten: mrs. Houtekier en Geinger – In de zaak: T. t/ N.V. N.)

BOEKEN

F. VAN LOON en E. LANGERWERF, *Burgerlijke rechtbanken – Wie, wat, hoe? – Profiel van de activiteiten van de hoven en rechtbanken van het gerechtelijk arrondissement Antwerpen (1970-1984)*, Kluwer rechtswetenschappen, Antwerpen, 1987, 130 p.

De opzet van dit boek bestaat erin de voornaamste bevindingen van diverse deelonderzoeken die het Centrum voor Rechtssociologie van de Universiteit Antwerpen (UFSIA) sedert 1984 verricht inzake de activiteiten van de burgerlijke rechtbanken, te synthetiseren ten einde een alomvattend basisbeeld van deze activiteiten uit te tekenen.

De studie heeft dan ook in hoofdzaak een descriptief karakter en is kwantitatief van aard. Dit neemt niet weg dat de onderzoeks-

resultaten worden gesitueerd in een ruimer rechtssociologisch kader over conflictbehandeling.

Gelet op de lacunes van de bestaande gerechtelijke statistieken is de analyse gebaseerd op eigen dataverzameling bij de rechtbanken in het gerechtelijk arrondissement Antwerpen.

Na een synthetisering van de rechtssociologische theorie van conflictbehandeling en de situering van de positie en de rol van de rechtbank – als officieel systeem – binnen het geheel van conflictbehandeling (hoofdstuk II) volgt een concrete beschrijving van de activiteiten van een aantal civiele rechtbanken (vier vrederechten, de rechtbank van eerste aanleg, de arbeidsrechtbank, de rechtbank van koophandel, het hof van beroep en het arbeidshof).

Aandacht wordt besteed aan het aantal en de aard van de zaken, de betrokken partijen, de procesduur en enkele andere karakteristieken van de eis en de procedure (hoofdstukken III en IV).

Daarbij wordt tevens onderscheid gemaakt naar gelang van het rechtsterrein waarop de zaak betrekking heeft.

Wat betreft de partijenconfiguratie wordt uitgegaan van het door de Amerikaanse rechtssocioloog Galanter geïntroduceerde analytisch onderscheid tussen de «one shoter», die slechts accidenteel of eenmalig zijn toevlucht tot de rechtbank neemt, en de «repeat player», die in de loop van de tijd meermaals met soortgelijke processen geconfronteerd wordt (bv. banken, multinationals, verzekeringsmaatschappijen, enz.)

Inzake de vertegenwoordiging van de partijen wordt vastgesteld dat de procedure voor de burgerlijke rechtbanken grotendeels «verrechtlicht» is in die zin dat advocaten een groot deel van de procedure monopoliseren.

Het vijfde hoofdstuk bevat ten slotte een overzichtelijke synthese van de onderzoeksbevindingen.

De auteurs hopen met deze beschrijvende kwantitatieve analyse de grondslag te hebben gelegd en de noodzakelijke aanzet te hebben gegeven voor meer kwalitatieve en theoretische vorderingen op verschillende vlakken zoals justitieel beleid, het beheer van de rechtbanken, de statistieken en het wetenschappelijk onderzoek.

Het lijkt geen twijfel dat dit uitgebreid onderzoeksmateriaal en de aan de verzameling ervan gependeerde tijd en inzet niet onbenut mag blijven en aanspoort tot verdere theoretische studie.

*Karen Broeckx
Assistente Universiteit Antwerpen (U.I.A.)*

V. SCHMID, *Die Familie in Artikel 6 des Grundgesetzes*, Schriften zum Öffentlichem Recht, Band 564, Berlin, Duncker & Humblot, 1989, 458 p., 168 D.M.

Art. 6 van de Grondwet van de Duitse Bondsrepubliek stelt «Ehe und Familie» onder bescherming van de staat. In haar proefschrift onderzoekt de auteur het toepassingsgebied van dit artikel. Meer bepaald stelt zij zich de vraag wie aanspraak kan maken op de bescherming van art. 6. Hiertoe wordt het familiebegrip historisch onderzocht, waarbij veel aandacht gaat naar de geschiedenis van de grondwettelijke bescherming van de familie. De oorsprong van art. 6 ligt in de artt. 119-121 van de *Weimarer Reichsverfassung*. Uit de wordingsgeschiedenis van beide constituties blijkt dat de wetgever de bescherming van de kernfamilie voor ogen had: ouders en kinderen. De nadruk ligt hier op de verhouding tussen de echtgenoten en tussen de moeder en de kinderen. De auteur verduidelijkt dat de grondwettelijke bescherming van het gezin nauw aansluit bij het BGB, dat moeder en kind centraal stelde en waarin de vader slechts zekere rechten kreeg door zijn huwelijk met de moeder van het kind. De uitvoerige historische situering, waarbij sociologische achtergrond en dogmatisch kader niet ontbreken, maken de studie het lezen waard. De auteur gaat evenmin de toetsing van nieuwe ontwikkelingen voorbij: kunstmatige inseminatie, de verbreking van de banden met de grootouders bij volle adoptie, ongehuwd samenwonen, polygame huwelijken, vreemdelingenproblematiek, enz.

Dit werk is een aanrader voor iedereen die met de ontwikkeling van het personen- en familierecht begaan is. Bijzonder waardevol is de selectieve bibliografie, die met een tweehonderdtal titels een uitstekend overzicht biedt van de historische, sociologische en juridische ontwikkelingen rond huwelijk en familie.

W. Pintens

MEDEDELINGEN

Belgische Vereniging voor Zeerecht – Lezing te Antwerpen

Door de Belgische Vereniging voor Zeerecht wordt een reeks lezingen georganiseerd, waarop niet alleen de leden van de vereniging maar ook alle belangstellenden uit de transport- en verzekeringswereld welkom zijn.

De eerste bijeenkomst vindt plaats op 14 december 1989 om 17u30 in de grote zaal van de Belgische Kamer van Koophandel en Nijverheid, Markgravestraat 12, Antwerpen. De heer Philippe Boisson, juridisch adviseur van het Bureau Veritas en secretaris-generaal van de Association Française de Droit Maritime, zal er spreken over: «Les sociétés de classification: leur rôle dans le monde maritime d'aujourd'hui et les problèmes juridiques que posent leurs interventions».

Inlichtingen: telefoon 03/218.74.64 – telefax: 03/218.67.21.

Studiedag: «Verantwoordelijk voor arbeidsveiligheid in een lokaal bestuur»

Deze studiedag, georganiseerd door de U.I.A. in samenwerking met het Instituut Samenwerking Universiteit Arbeidersbeweging (I.S.U.A.), vindt plaats op 12 december 1989 in het Auditorium Al van de Aula Major van de U.I.A., Universiteitsplein 1, 2610 Wilrijk.

Inlichtingen: mevr. Chris Monteyne, tel. 03/820.29.25.

Lessencyclus «Inleiding tot de milieuproblematiek» aan de R.U.G.

Het seminarie voor Milieurecht en het Centrum voor Milieusanering van de Rijksuniversiteit Gent organiseren een lessencyclus «Inleiding tot de milieuproblematiek». Op het programma staat: *Milieurecht voor niet-juristen*:

- 12 januari 1990: Bronnen van het Milieurecht – Bevoegdheidsverdeling inzake milieubeleid.
- 26 januari 1990: Materieel milieustrafrecht – Strafrechtelijke procedures in milieuzaken.
- 9 februari 1990: Voorbereiding en totstandkoming van normen en vergunningen – Administratieve sancties, veiligheidsmaatregelen en procedures.
- 23 februari 1990: Aansprakelijkheid voor milieuschade – Privaatrechtelijke procedures in milieuzaken.
- 23 maart 1990: De reglementering op de hinderlijke inrichtingen.
- 6 april 1990: Wetgeving op de luchtverontreiniging – Wetgeving op de geluidshinder.
- 4 mei 1990: Juridische normering van de lozing van afvalwater – Organisatie, werking en financiering van de Vlaamse Maatschappij voor Waterzuivering.
- 18 mei 1990: Wetgeving op de Gevaarlijke stoffen – Afvalwetgeving.

Milieusanering voor niet-technologen:

- 19 januari 1990: Basisbegrippen van ecologie – Basisbegrippen van milieutoxicologie.
- 2 februari 1990: Bronnen van luchtverontreiniging – Meten van luchtverontreiniging.
- 16 februari 1990: Geluid – Ioniserende stralingen.
- 9 maart 1990: Afval.
- 30 maart 1990: Verontreiniging van bodem en grondwater – Verontreiniging van zeewater.
- 27 april 1990: Verontreiniging van oppervlaktewater – Zuivering van afvalwater.
- 11 mei 1990: Milieueffectrapportering – Veiligheidsrapportering.
- 1 juni 1990: Economische aspecten van milieuverontreiniging.

De lessen worden gegeven op vrijdagmiddag om 14u00 stipt in de lokalen van het Centrum voor Milieusanering, J. Plateaustraat 22, Gent. Op dit adres kunnen ook nadere inlichtingen worden verkregen.